JENERİK

İslâm'da Zaman Tanzimi

Prof. Dr. İbrahim CÂNAN

İSLÂM'DA ZAMAN TANZİMİ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-80-5

Yayın Numarası
72

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2008

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.akademiyayinlari.com

PROF. DR. İBRAHİM CÂNAN

1.1.1940 Karaman-Sarıveliler kazası doğumlu. 1952 Sarıveliler ilkokulunu bitirdi, 1958 Konya Erkek Lisesi'nden me'zun oldu, 1962 Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'nden me'zun oldu, 1962-1964 Kayseri İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni, 1964-1966 Askerlik Hizmeti (Yedek Subay olarak), 1966-1967 Öğretim yılında Konya-Akşehir Ortaokulu'nda Din Bilgisi ve Ahlak Dersleri Öğretmeni, 1967-1972 yılları arasında Paris-Sorbonne Üniversitesinde (Univercite de Paris – Lettres et Civilisation- Etudes İslâmiques) doktora çalışmaları, 1969-1970 Öğretim Yılında Doktora proğramı gereği Tunus'ta 9 ay araştırma çalışması, 1972 Kasım Doktora'nın tamamlanması ve Yurda dönüş, 1973 Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'ne Doktor asistan olarak ta'yin, 1978 Ata. Ü. İslâmî İlimler Fakültesi'nde Doçent oldu. 1989 Ata. Ü. İlahiyât Fakültesi'nde Profesör oldu. 1993-1996 yılları arasında Harrân Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'nde Dekanlık yaptı. 1996 Mart ayından 1997 Temmuz sonuna kadar araştırma izniyle Bakü Özel Türk Kafkas Üniversitesinde Rektör olarak bulundu. 1997 Öğretim Yılından beri Marmara Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksek Okulu kadrosunda Öğretim Üyesi olarak hizmet verdi. 2007 yılında emekli oldu. Arapça ve Fransızca bilir. Evli ve 7 çocuk babasıdır.

Prof. Dr. İbrahim CÂNAN'ın Neşredilmiş Eserleri:

01- Tarihçi Açısından Din (Fransızcadan tercüme, eser Arnold Toynbee'ye aittir).

02- Resûlullah'a Göre Aile ve Okulda Çocuk Terbiyesi.

03- Seminer ve Tez Rehberi.

04- Oturanlar Açısından Atatürk Ün. Lojmanları veya Taklitçiliğimizin Muhasebesi.

05- İslâm’da Temel Eğitim Esasları.

06- Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye.

07- İslâm’da Çocuk Hakları.

08- Sulh Çizgisi.

09- Tebliğ, Terbiye ve Siyasi Taktik Açılarından Hicret.

10- İslâm Işığında Anarşi: Sebepler, Tedbirler, Çareler.

11- Yeni Usul-i Hadis (Arapçadan tercüme, eser, Zafer Ahmed et-Tehânevî’ye aittir ve

Abdulfettah Ebu Gudde tahkik etmiştir).

12- Ahkâmu’s-Sığâr (İslâm Hukukunda Çocukla İlgili Hükümler).

13- Hz. Peygamber’in Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik.

14- Kur’ân’da Çocuk.

15- Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti.

16- İslâm’da Zaman Tanzimi.

17- İslâm’da Çevre Sağlığı.

18- Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi.

19- Namus Fitnesi Mut’a Nikahı.

20- İslâm’da Çevre Ahlakı.

21- İslâm Aleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman’dan Çözümler.

22- Aile Reisi Ve Baba Olarak Hz. Peygamber.

23- Hz. Peygamber’in Sünnetinde Tıb.

24- Sahabe Dünyası.

25- İslâm Davetçisinin El Kitabı.

26- Peygamberimizin Tebliğ Metodları

27- Hadis Üsulü ve Tarihi

28- Hz. İbrahim’den Mesaj.

29- Makine ve Çarkları, (Fransızcadan tercüme, yazarı: Michel Heller)

30- Peygamberimizin Yanılması Meselesi.

31- Allah’ın Çocuklara Bahşettiği Haklar.

32- Risale-i Nur Işığında Alevilik Sünnilik Meselesi.

33- Krizin Sabahı.

34- Hz. İbrahim’den Mesajlar.

35- Peygamberimizin Ehl-i Kitapla Diyaloğu.

36- Aile İçi Eğitim.

ZAMAN

Zamanın ehemmiyetini belirtmek için Vakit nakittir denir, ne kadar kuru ve eksik bir söz. Bahaya gelmez ilâhî bir cevheri beşerî bir ağırlık, sönük bir kıymetle tartmak ne mümkün! Parayı zaman sayesinde herkes kazanır; ya giden zamanı?, herkes bir araya gelse tutabilir mi?

Boş geçen zamanı telâfiye hangi sermayenin gücü yeter? Karun'un çıkan canını, muhteşem serveti satın alabilir mi? Madenleri, cevherleri, altın, elmas ve gümüşleriyle, hattâ nebatat ve hayvanatı, okyanuslardaki balıklarıyla yâni bütün zenginlikleriyle dünya da yardımına koşsa!

Zaman hayattır. Zamanı idrak eden, kıymetini hakkıyla takdir eden insan, yaşıyor demektir.

Dünya ve âhiretin miftah ve anahtarı olan ilim, zamanda kazanılır.

Eser, zamanı değerlendirmenin billurudur.

Medeniyet, zamanı idrak ve takdirin serveti, zamanla izdivaç ettirilen beşerî gayretin mahdumudur.

Hayat, zamanla verilen eserle beka kazanır, fert için de, cemiyet için de; dünyanın kazanılması gibi tıpkı.

Soralım: Gerek dünyada ve gerek ukbâda kalıcı bir eserle nûrlanmayan hayat yaşanmış sayılır mı; öylesi tufeyli bir hayat yaşanmaya değer mi?

Velhasıl, "Zamanım nasıl geçiyor?" sorusu, en büyük ve hakiki derdini teşkil etmeyen insan, hakiki mânada insan olabilir mi?

Derdi zaman olmayan, kurtuluş iksirini elde edebilir mi?

Bu Yeni Baskı'nın Takdimi:

İlk baskısı 1984 yılında, Cihan yayınevi tarafından yapılan bu çalışma, zamanın ve zamanda dakikliğin önemini İslâmî kaynaklara göre belirtmeyi gaye edinmişti. Eserin telif edildiği yıllarda, zamanla ilgili meseleleri, İslâm açısından değerlendiren veya açıklayan ne te'lif ne de tercüme eser hemen hemen yok gibiydi. O günden bugüne, hamdolsun zaman meselesini ele alan telif-tercüme eserler artık bulunabiliyor.

Ancak, diğer eserlerimiz gibi, bu çalışmamız da –bilhassa temel kaynaklarımız olan Kur'ân ve Sünnet'e müstenit olması sebebiyle– öneminden bir şey kaybetmedi. Nitekim geçen zaman içinde devamlı okuyucu buldu ve dokuz baskı yaptı. Bu yeni baskıyı yaparken, özü aynen korunmakla birlikte bazı yeni ilave ve açıklamalarda bulunduk, önceki baskılarda dipnotlarda yer verdiğimiz bazı açıklamaları, daha rahat okunması için metne dâhil ettik. Ayrıca kitabın en sonuna Ahmet Hâşim merhumun, Müslüman Saati isimli kısa bir yazısını ilave ettik.

Kitapta yer verdiğimiz âyet ve hadîsler ve diğer bilgilerden istifade ile ömrünün verimliliğini artıran bir kişi bile olsa çalışma hedefini bulmuş olacaktır. Güzellikler, başarılar, kemaller Rabbimizden, eksiklikler, kusurlar bizdendir.

Açıklama

1- Kitapta zikri geçen bazı büyüklerin vefat tarihlerini hicrî ve milâdî olarak verdik. Vefat'ın kısaltması olan v. harfinden sonra gelen ilk rakam hicrî tarihi, taksim işaretinden sonra gelen rakam da milâdî tarihi gösterir (v..../....).

2- Zaman nedir, ne değildir, dinlenme, oyun.... vs. nedir, ne değildir gibi pratik, faydası az nazarî münakaşa ve

yorumlara girmedik, hacmi artırmamak için.

الحمد لله الذي قال في كتابه الكريم

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

والصلاة والسلام علي رسولنا

و حبيبنا محمد الذي قال نعمتان مغبون فيهما كثير

من الناس :الصحة و الفراغ

ÖNSÖZ

Bu çalışma, *Türkiye Öğretmenler Vakfı*'nın Dünya Gençlik Yılı vesilesiyle, 1985 baharında Ankara'da tertiplediği Gençliğin Durumu ve Dünyadaki Geleceği adlı sempozyumda "*İslâm'da Zaman Tanzimi*" adıyla sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.[1]

Gençlik Yılında böyle bir mevzuya eğilişimizin sebebi, bu konudaki kanaatimizdir: Gençliğin ele alınması gereken problemleri şüphesiz çoktur. Bizce en mühimmi zamanla ilgili olanlarıdır: "*Zaman şuuru vermek*", "*Plânlı, zamanlı işin ehemmiyetini benimsetmek*", "*Zamanı iyi değerlendirme alışkanlığı kazandırmak*" vs. gibi.

Maalesef bu meseleler, ehemmiyetleri nispetinde üzerlerinde durulmamakta veya çarpıtılmaktadır. Zamanı değerlendirme çerçevesinde yapılan başlıca iş, gençlere, aslında hiçbir faydası olmayan, belki de zararlı olan, bir kısım meşguliyetler göstermek veya onların imkânlarını hazırlamaktır: Eğlenmek, oynamak, rastgele okumak, rastgele gezmek, spor takımı tutmak gibi.

Halbuki, bu mesele, önce fikir plânında ele alınıp zamanın ehemmiyeti sistemli olarak anlatılmalı, daha hayata atılmadan gençliğimiz bu konuda aydınlatılmalı, aklen ikna edilmelidir. Daha okul sıralarında bazı pratik alışkanlıklar kazandırma işi de öncelikle ele alınacak bir husustur.

Zamanı değerlendirme meselesi «faydalılık ve verimlilik» açısından ele alınmadığı takdirde hiçbir mâna taşımayacaktır. Günümüzde olduğu şekilde, oyun ve eğlence gibi gayesi kendinde ve anında son bulan, ileriye ve başkasına dönük hiçbir faydalı, maddî veya manevî netice

bırakmayan hedefler ve meşguliyetler doğrultusunda verilecek zaman terbiyesi kısırdır. Ne ferde ve ne de cemiyete sağlıklı bir gelişme getiremez.

Bu sebeple biz, meseleyi, belli bir esasa, güvenilir sağlam bir temele, **rüştünü** ve müessiriyetini ispatlamış bir fikriyata da dayandırmayı gerekli gördük ve İslâm açısından ele aldık.

İslâm, ferdî mesuliyet esasına dayanır. İnancımıza göre, kişi, hayatını, hep dünyaya bakan ideal ve hedeflerin ışığında değil, ölüm sonrası hayatı da düşünerek plânlamak zorundadır. İslâm'ın bu veçhini çoğunlukla hep biliriz. Ancak bu plânı nasıl yapmalıdır, dünyada başarılı olmak ve uhrevî hesabı da yüz akıyla verebilmek için günlük, haftalık, aylık, ömürlük plânlar nasıl olmalıdır, âyet ve hadîslerde bu konularda yönlendirici esaslar var mıdır? gibi bir kısım teferruat meseleler yeterince bilinmez.

İslâm, zamanın değerlendirilmesinde, pratik olarak günlük plâna ağırlık verir. Vaktin boş geçirilmemesinde ısrar eder. Zaruri çalışmalar dışında kalan vakitleri zikir, tefekkür, faydalı şeyler öğrenme, aile efradıyla sohbet, terbiye gibi meşguliyetlerle geçirmeyi emreder. Zamanın plâna bağlanmasında, faydalı meşguliyetleri plânlamak esastır, ibâdet, helâl kazanç, nefis murakabesi ve aile terbiyesi günlük meşgalenin ana kalemleri olmalıdır.

İslâm'a göre, en mükemmel dinlenme vâsıtası uyku'dur. Dinlenmek için eğlenmek diye bir prensip yoktur. Nezih eğlence yasaklanmamıştır. Ancak, günlük plânda eğlence bölümü yoktur. Eğlenceler daha ziyâde yıllık plânda ve -bayramlar dışında- ârızî fırsatlardadır. Hepsi de faydalılıktan hâli değildir. En azından birlik-beraberlik ruhunun canlanmasına, içtimaî bağların kuvvetlenmesine

sebeptirler: Düğünler, dernekler ve çeşitli merasimler gibi. Dâvetlere icâbet etme hususunda Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) ısrarlı teşvikleri, insanın eğlenme ihtiyacını meşru ve faydalı şekilde geçirmesine müteveccih olabilir.

Bâzı kayıtlar altında caiz görülen bir kısım sportif oyunlar da böyledir. "Cihâda hazırlık", "düşmana karşı güç kazanma", "sağlıklı ve zinde olma" gibi faydalı hedefler ve gayeli gerekçelerle tecviz edilmişlerdir.

Esefle kaydedelim ki, temel felsefesi bu olan bir dini benimsemiş olan milletimizin gençliği, Dünya Gençlik Yılı gibi, gençlerin en mühim problemlerinin ele alınması gereken bir kısım fırsatlarda, hâlâ kör bir Batı taklitçiliği ile, çıkmaz sokaklara, karanlık koridorlara ve dönüşü zor bataklıklara teşvîk edilmektedir. Her çeşit yayın vasıta ve organlarında serbest hayat, eğlence, müstehcenlik, otoriteden kaçma, gerçekleştirilmesi gereken idealler gibi işlenmektedir. Sefâhet hayatına ve hevesât-ı nefsâniyenin tatminine mâni olan şartlar, gençliğin halledilmesi gereken mühim problemleri olarak gösterilmektedir.

Ümidimiz o ki, şer kuvvetlerin bu plânları da neticesiz kalacak, eninde sonunda, milletimizin gerçek sahipleri, gençliğine de gereğince sahip çıkacak, meselelerine gerçek çözümün neler olduğunu görecek ve gösterecektir. Tıpkı bir asrı aşan bir zamandan beri, kalkınma reçetesi olarak sunulan boş sloganların, anarşist, terörist, kapkaççı, işsiz, idealsiz bir nesli netîce vererek iflâs etmesi gibi.

Bu çalışma, "zaman" gibi kıymeti hiç bir beşerî değer ile ölçülemeyecek ilâhî cevherin kıymetini duyurmada; gençliğimize, zamanı değerlendirmede ipuçları verebilirse hedefine varmış olacaktır.[2]

Rabbimizin rahmetinden tesir ümid ediyor, bunu hatalarımızın affına vesile kılmasını diliyoruz.

İbrahim CÂNAN

ERZURUM, Ağustos 1985

1 Tebliğin aslı, grafikler hariç, tam olarak Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Din Öğretim Genel Müdürlüğü'nce üç ayda bir neşredilen *Din Öğretimi Dergisi* adlı derginin 3. sayısında (Ağustos 1985) neşredilmiştir.

2 *Önemli bir not:* Boş zamanın değerlendirilmesi meselesi, sevindirici bir gelişme olarak, yurdumuzda, uzun zamandan beri, bâzı ilmî çevrelerde inceleme mevzuu yapılmış, bir kısım neşriyata da konu kılınmıştır. Ancak, şimdilik, mesele Batı tarzında ele alınmakta, araştırmadan çok tercüme ve adabtasyon mâhiyetinde kalmaktadır. Söz gelimi, zaman değerlendirmesinin dinle alâkası açıklanırken "câmi"den değil, "kilise"den söz edilmekte, Kur'ân ve Hadîs'ten değil, İncil ve Tevrat'tan misâl verilmektedir. Sosyolojik çalışmalar, içinde bulunulan sosyal çevreye yöneldiği, o çevrenin mesele ve değerlerini aksettirdiği nispette sosyolojiktir, ilmîdir, kıymetlidir, orijinaldir. Halkının yüzde doksan dokuzu Müslüman olduğu resmî ağızlardan bile her fırsatta telaffuz edilen bir memlekette yapılan "sosyolojik "ilmî" bir çalışmada -eseri "tercüme" vasfı altında sunmadıkça- din deyince Hıristiyanlık'ın, dinî müesseseler deyince Kilise ve ona bağlı müesseselerin söz konusu edilmesindeki mâna ve ilmîliğin değerlendirilmesini okuyucuya bırakarak, biz şu kadarını söyleyeceğiz: Bu çeşit çalışmalar bizde henüz, kelimenin eğitimciler nezdindeki manâsıyla, bebeklik -çocukluk demiyoruz- devresindedir. Bir an önce kendini keşfederek emekleme safhasını aşıp bulûğa ve rüştüne ermesi temennimizdir, bunun da yolunun tercümeciliği bırakarak, kendi değer ve kaynaklarımıza dönmekten geçeceği inancındayız.

GİRİŞ

“İki şey vardır, insanların çoğu onun değerini bilmezler: Sıhhat ve boş vakit.”
(Hadîs-i Şerif)

ZAMANIN EHEMMİYETİ

Hayata atılan bir kimsenin, hangi meslekten olursa olsun, başarılı olmasında onun «zaman» anlayışının büyük rolü vardır. Öyle ise, gençliğe, yetişme safhasında, öğretilmesi gereken zaruri bilgiler ve kazandırılması gereken vazgeçilmez alışkanlıklar arasında «zaman»la ilgili olanları da öğretilmeli ve kazandırılmalıdır. Bu bilgi ve alışkanlıklar hayatın her ânını verimli bir şekilde kullanmayı sağlayarak, ferdin başarısında birinci derecede rol oynayacaktır.

Bu, fertler için olduğu gibi, cemiyetler için de böyledir. «Zaman» meselesinde şuurlanmış, iş hayatını, sosyal münâsebetlerini bu şuurun ışığında tanzim edip yürütmeye koymuş cemiyetler, diğerlerine nazaran daha müreffeh, daha gelişmiştir. Bir başka ifâde ile, teknikte ileri giden memleketlerde «zaman» meselesinde şuurlanma hâsıl olmuştur.

Bu sahada araştırma yapan sosyologlar ileri memleketlerle geri memleketler arasında mevcut en mühim farklardan birinin, «zaman» telâkkisi olduğunu müşâhede etmişlerdir. Onlara göre, ileri memleketlerde işlerin önceden, zamana göre tanzimi ve her bir işin, ona tahsis edilen zaman dilimi içinde görülmesi esastır. Geri memleketlerde ise, zuhurata ve tesadüflere tâbi olmak esastır. Yine belirtilir ki, bu durum, sâdece Doğu ile Batı arasında mevcut bir fark olmayıp, bütün ileri memleketlerle

geri memleketler arasında rastlanan yaygın ve değişmez bir realitedir.

Sözgelimi, eski Rusya halkı, zaman kaygısından mahrum bulunduğu gibi, beş yıllık plânların başlatıldığı 1939'lardan önceki Yeni Rusya halkı da mahrumdur. Öyle ki, Rus köylüsü, günde bir defa kalkan trene vaktinde yetişebilmek için, bâzen 14 saat önce gelip istasyonda beklemektedir.[1]

Verilen bir diğer örnek, teknik yönden hâlâ geri olan Lâtin Amerika milletleridir. Belirtildiğine göre, meselâ Sao Paulo'da, bir işin zamanında çıkarılması oldukça şüphelidir ve kesinlikle uyulması gereken bir randevu tespit edilirken "İngiliz saatiyle" denmektedir.[2]

Batılı bir müellif, Asyalı ile Avrupalı arasında "zamanı kavrama" açısından mevcut farkı, biraz istihzalı bir üslûpla şöyle dile getirir: *"Asya, Binbir Gece Masalları'nın vatanıdır, Modern Avrupa ise Robinson Crusoé'nin. Servet, birine göre, tesadüfün; diğerine göre insanın ferdî gayretinin eseridir... Şarklılar, modern bir Avrupalının ağzından durmadan "çabuk!" kelimesinin dökülmesine gülerler. Asyalıyı en çok şaşırtan hususlardan biri Avrupalının zaman anlayışıdır. O, varlığın gereği olan hareketlerini tanzim etmek, işlerini ve hattâ en faydasız olan eğlenme anlarını bile programlamak için zamana muhtaçtır. Asyalı da zamana muhtaçtır, ama bir iş gerçekleştirmek için değil, hiçbir şey yapmamak için, sâdece nefes alıp verme hazzını tatmak için zamana muhtaçtır, Çinli feylesof Lao-Zi'nin (Lao-Tseu* (v. m.ö. 480) *bir prensibine güre: "Hiçbir şey yapmamak her şeyi tanzime kâfidir."*[3]

Tarihte ismi bilinen ve ortaya koydukları eserleriyle tanınan Eti, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinin, takvim

kullanmış olmaları, mevzumuz açısından çok manidardır. Zira, takvim, zamanın ölçülmesi, devlet ve fertlerin, işlerini zaman birimlerine göre tanzim etmesi demektir. Takvime göre hareket, hayatın disipline edilmesi, insan ömrünün azami şekilde verimli kılınması demektir. Sözgelimi, geçmişte en parlak medeniyeti kurmuş olan Mısırlıların, yılı 12 aya, gündüzü 12 saate, geceyi de keza 12 saate böldükleri, her saate de müstakil bir ad verdikleri bilinmektedir.[4]

19. asırda Osmanlılardan çok ileri oldukları söylenemeyen Rusya'nın komünist ihtilâlinden sonra kaydettiği teknik terakkiyi, kısmen, yeni dönemde idarecilerin, zaman konusunda ulaştıkları telakki ile izah etmek mümkündür. Zira, ihtilâl dönemi liderleri, *"zaman kadar kıymetli bir şey, bir kol saatinin çok basit olan işleyişine emânet edilemez"* düşüncesiyle az zamanda azamî verimliliği elde edebilmek için bin bir çareye başvurarak "zamanı devletleştirmek" gibi, insanlık tarihinde görülmedik bir tedbirle, bütün vatandaşların aynı verimlilikte iş görmesini sağlamayı planlamışlardır. İhtilâl böylece "bir zaman makinası"na dönüşmüş oluyor.[5]

Yukarıda, biri Doğu'yu, diğeri de Batı'yı temsîlen iki kitabın zikri geçti. Bu iki kitap hakkında kısa bir bilgi vermek isteriz tâ ki yapılan mukayese ve teşbîh anlaşılsın: Bilindiği üzere, *Binbir Gece Masalları*'nda servet, başarı ve makam gibi dünyevî nîmetler tesadüfler ve sihir yoluyla elde edilir veya kaybedilir. *Ali Baba ve Kırk Haramîler'*i veya *Alâddin'in Sihirli Lambası'*nı veya kitapta yer alan diğer mâceraları okumayanımız ve bilmeyenimiz hemen hemen yoktur. Bu masallarda ulaşılan ikballerde elde edilen başarı ve servetlerde ferdî gayret ve beşerî cehdin rolü yoktur, her

şey sihirli bir söz veya tavırla vukua gelir veya aynı yolla kaybedilir.

Robinson Crusoé ise, tam aksine, musibet karşısında soğukkanlılığın ehemmiyetini, ferdî gayretle elde edilebilecek başarıların büyüklüğünü işler. Romanın kahramanı Robinson, fırtınaya tutulan gemisinin batması üzerine ıssız bir adaya çıkar. Orada tek başına giyecek, yiyecek ve mesken meselelerini halleder. En ağır şartlarda bile sarsılmayan sabrın, hiçbir ümit ışığının bulunmadığı hallerde bile yorulmak, ye'se düşmek bilmeyen çelik bir azmin ortaya koyduğu hârikaları, roman kahramanının ağzından maddî örnekler halinde dinler, görmüş gibi oluruz. Eserin müellifi Daniel De Foe, Robinson'u, çalışarak elde edilecek kurtuluşun sembolü olarak işlemiştir: Yâni yalnızlığa karşı insanın vereceği ferdî mücâdelenin sembolü. Robinson, işlediği fikir ve hâsıl ettiği tesir sebebiyle Batı âleminde bir destan (epopée) hüviyetini kazanmıştır: "*Beyaz insanın (Batılı'nın) iktisadî, ahlâkî ve dinî değerlerini tebcîl eden bir destan.*" Batılıların 18. ve 19. asırlarda giriştikleri dünyayı sömürgeleştirme teşebbüsleri fikrî teyidini bu eserde bulması sebebiyle, bu kategoriye giren hareketler ve maceralarda onun ruhî bir müşevvik rolü oynadığı Batılılarca belirtilmektedir.

1 Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s. 358.
2 *Riedmann*, s. 23-24
3 *Grenard*, s. 208-209.
4 *Montet*, s. 43.
5 *Heller*, s. 53-54.

Birinci Bölüm
KUR'ÂN'DA ZAMAN

"Zamana kasem olsun! insan (zamanı değerlendirme konusunda) mutlaka hüsrandadır."
(Âyet-i Kerime)

1- İslâm ve Zaman

Bugün Müslümanlar çoğunluk itibariyle zaman konusunda kaygısız hâle gelmiş ise de, eslafımız öyle değildir, Onlar, ileride örnekleriyle göstereceğimiz üzere, dinimizin ana kaynaklarında gelen zaman konusundaki hassasiyetten, etkilenerek zaman meselesi üzerinde ısrarla durmuştur. İslâm dünyasının ilk tarihçilerinden biri olan Taberî Merhum'un, meşhur eseri *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı kitabına "*el-Kavlu fi'z-Zemân mâ hüve* (*Zaman'ın ne olduğunu açıklama*)" şeklindeki bir başlık altında, seksen sayfa kadar hacim tutan, zamanla ilgili tahlîlî bir bahisle başlaması bu açıdan dikkat çekici olmalıdır. Burada, zamanın ne olup olmadığı, yaratılış müddeti, ilk yaratılan mahlukun zaman olduğu, su, ziya, toprak, ağaç, hayvanat gibi muhtelif mahlukların hangi sırayla, hangi günlerde yaratıldığı, Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) yaratılış tarihi vs. çeşitli meselelerin âyet, hadis ve Selef'in açıklamaları çerçevesinde tahlilleri yapılır. Daha enteresanı da Taberi'nin, eserine, Allah'ın zamanla ilgili bir vasfını zikrederek başlamış bulunmasıdır:

"Elhamdü lillahi'l-Evveli kable külli evvel ve'l-Âhiri ba'de külli ahir..." (Her evvelden Evvel ve her sonuncudan Sonuncu olan Allah'a hamd ediyorum."

Bu suretle Taberi ve emsaline zaman konusunda şuur verip, meseleye dikkatleri çeken elbette ki Kur'ân'dı, Aleyhissalatu Vesselam'ın *zaman* konusundaki ısrarlı beyanlarıydı. Nitekim bizzat Kur'ân-ı Kerîm, zaman üzerinde dikkatleri canlı tutmak için zamanı ifade eden ve hatırlatan tâbirleri ilk sayfalarından itibaren son sayfasına varıncaya kadar sıkça kullanır, zamana zamanın dilimlerine kasemlerde bulunur. Bu sadetteki âyet ve hadîsleri birlikte mütâlâa edince, şu husus açıkça görülür:

Dinimizin bu iki kaynağı, yıllık, aylık, haftalık ve bilhassa günlük hayatın tanzîmiyle ilgili çok ince teferruatlara yer vermektedirler. Günlük olarak yapılması emredilen beş vakit namaz, zaman tanzimine de yönelik gayeler taşımaktadır. Bu açıdan, din, emirlerinin büyük çoğunluğuyla, insana zamanını azamî ölçüde değerlendirmeyi öğretmektedir, hattâ asıl gayesi budur, denilebilir.

2- Kur'ân-ı Kerim'in Zamanı İfade Şekli

Kur'ân-ı Kerîm'de zaman mefhumu, çok çeşitli kelime ve tâbirlerle ifâde edilir. Buna rağmen bizzat zaman kelimesine rastlanmaz. "Zaman", lügat açısından "uzun veya kısa olan vakit" mânasına gelir, yani mutlak zaman'ı ifâde eder. Kur'ân, zaman yerine daha çok vakit kelimesini tercih eder ve kullanır. Bu kelime lügat yönüyle, *"bir iş için belirlenen zamanın nihayeti"* demektir. Yani belirli, sınırlı bir zaman ifâde eden kelime, diğerine tercih edilmiştir. Bu tercihte, Kur'ân-ı Kerîm'in pratik gayesini görüyoruz. Yani fiilî hayatta, insan için pratik ve tatbikî olan mefhumlar daha

mühimdir. Bunların hatırlatılması, nazarî ve zihnî mefhumlara tercih ve takdim edilmiş olmaktadır. Zaman meselesi de böyle. Zamanla ilgili tâbirlerin sayısı, insanın günlük hayatında arz ettiği ehemmiyetle doğru orantılı olarak artmaktadır.

a) Mutlak ve Müphem Zaman

Başka mânaları yanında "zaman" mânasını da taşıyan "*asr*" kelimesi 1 defa; başlangıcından nihayetine âlemi kucaklayan zaman mânasına *"dehr"* kelimesi 2 defa; zamanda müphem ve uzun bir müddet mânasına *"hukub", "ahkâb"* 2 defa; yakın insanların yaşadığı devir mânasına *"karn", "kurûn*" kelimeleri 20 defa geçer. Bu sonuncu kelime her defasında geçmiş devirleri kasteder.

Daha müşahhas, daha sınırlı zaman ifâde eden kelimelerden *"vakt"* kökünden 13 ayrı kelime gelir. Vakt kelimesinden sonra *"saat"* kelimesine daha çok yer verilmiştir. 48 defa geçen bu kelime *"zamanın bir cüz'ü, bir parçası"* demektir. 40 yerde kıyamet mânasınadır, 8 yerde de *"müddet" ve "sınırlı zaman"* mânasında kullanılmıştır. Zamanın çok daha küçük cüz'ünü ifâde eden *"ân"* (ki dilimize de aynı mânada girmiştir) çoğul olarak *"ânâ"* şeklinde üç yerde geçer. Daha kısa bir müddeti ifâde eden *lemhu'l-basar* (göz açıp kapama vakti) tâbiri de 2 yerde geçer. 35 kere geçen *"hîn"* de *bir şeyin husul bulmak vakti* demek olup mânaca müphemdir, izafetle vuzuha kavuşur. Mutlak zaman Kur'ân'da bâzen da *"hîn"*le ifâde edilmiştir.[1]

"Ebediyet" mefhûmu, (*ebed* kökünden 28 defa, *huld* kökünden 87 defa ve *sermed* kökünden 2) 117 defa geçer. Bunun çokluğunu yine pratiklik yönünden açıklamak mümkündür. Zira, Kur'ân-ı Kerîm'in ana davalarından biri

âhiret ve binâenaleyh ebedî hayattır. Ebediyeti hatırlatan kelimelerin çokluğu tabiî ve hattâ zaruridir (Bak: Şema 1).

b) Muayyen Belli Zaman

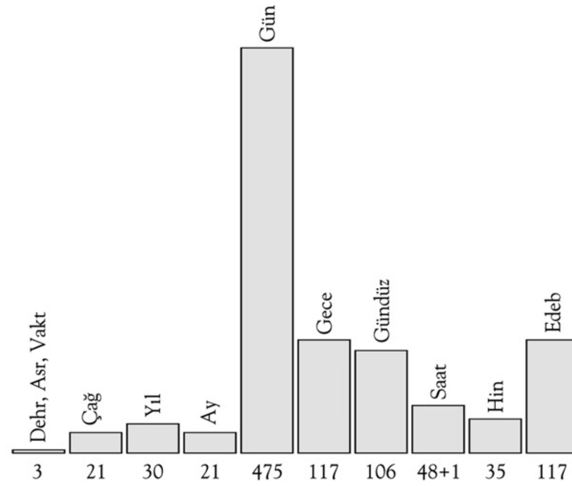
Mutlak mânada veya mutlaka yakın müphem, belirsiz müddette zamanı ifâde eden kelimelerin azlığına mukabil, mutlak ve sonsuz zamanın yıl, ay, gün, gece, gündüz gibi çeşitli uzunlukta, fakat sınırlı, bölümlü, başlangıç ve sonuç hudutları belli ve insan hayatı ile sıkı alâkalı muhtelif zaman dilimlerini ifâde eden tâbirler çokça gelmiştir.

Hattâ bunlardan hangisi, bir ferd için daha ehemmiyetli ise o, diğerlerine nazaran, ehemmiyeti nispetinde daha çok sayıda zikredilmiştir. Görüleceği üzere, *yevm,* yani "gün" kelimesi en çok zikredilen kelimedir.

3- Kur'ân'da Zamanın Sıkça Hatırlatılması

Kur'ân-ı Kerîm'de zamanı hatırlatan kelimeler çoktur. Bunlardan doğrudan hatırlatanları çoğunlukla kaydettik. Sâdece *"gün", "gündüz", "gece*" kelimeleri ile gündüz ve gecenin kısımlarına temas eden tâbirlerin Kur'ân'da dağılımını göz önüne alacak olsak şu durumla karşılaşıyoruz:

Kur'ân-ı Kerîm, ilk sayfalarından itibaren, en son sayfalarına kadar, hiç fasıla vermeden, okuyucusuna "zaman mefhûmu"nu hatırlatmaktadır. Ve bu hatırlatmaların sayısı bir cüzden diğerine fazla fark etmemektedir.

Şema 1: Mutlak ve mukayyet zaman mefhumlarını ifâde eden kelimeleri gösterir şema. İnsan için pratik faydası olanlar en çok zikredilmiş durumda. Gece ve gündüzle ilgili sütunlar ikişer kısma ayrılmıştır. Zira üstteki kısımlar gece ve gündüzün kısımlarıyla ilgili âyetleri gösterir.

Sâdece sonlarda bariz artış kaydeder ki, bu da sonlardaki sûrelerin kısalığından ve "namaz sûreleri" olmaları hasebiyle en çok okunma şanslarına sahip olmalarından ileri gelir (Bak: Şema 2)

4- Kur'ân'da Zamanın Taksimi: Takvim

Söylediğimiz gibi, Kur'ân, en ziyâde *"gün"* kelimesi üzerinde durur ve zamandan münezzeh olan Allah nezdinde "*gün*"ün varlığından bahseder: "*Rabbinin katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.*" (Hacc, 22/47)[2]

Şu halde mahiyetçe ve uzunlukça çok farklı da olsa, Allah nezdinde bir *ilâhî gün*'ün varlığına dikkat çekilmiş olmaktadır. "İlâhî gün"ün sarahaten zikri, dolaylı ve zımnî olarak "ilâhî yıl"ın ve binnetice "*ilâhî takvim*"in varlığını -îhâm edip- hatıra getirir.

Kur'ân'daki bu işaret, bizim için takvim meselesinin ciddiyet ve ehemmiyetini kavramada yardımcı olur. Pratik açıdan, mühim olan arzî ve beşeri takvimdir. Bu mevzuda

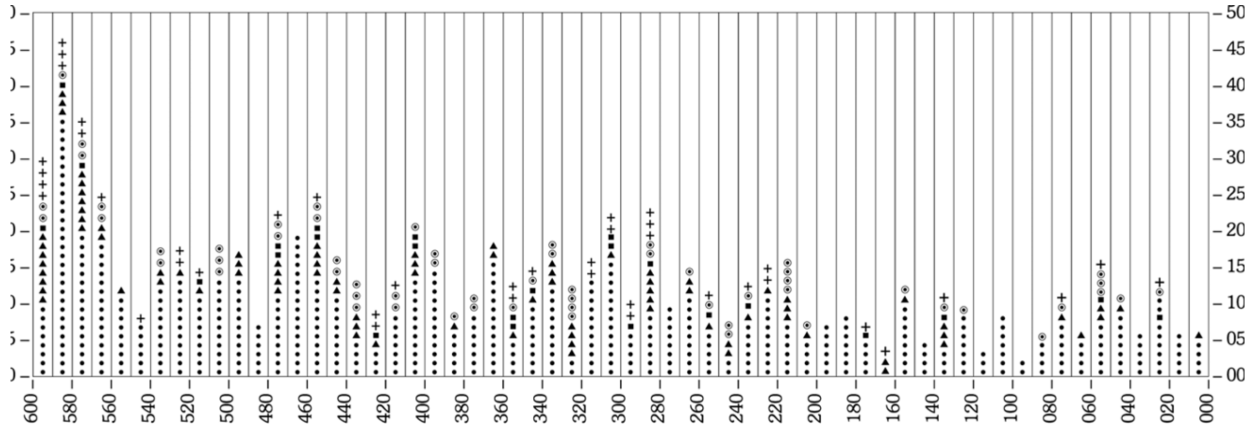
ise âyetler çoktur ve sarihtir: Yukarıda temas ettiğimiz şekilde geçmiş zamanlara delâlet eden *“karn” “kurûn”* (çağ, çağlar) kelimelerine 20 yerde temas ettikten başka 21 yerde *“ay”* (şehr), 30 yerde de *“yıl”* (sene, âm, hıcec ve havleyn kelimeleriyle) mefhûmlarına yer verir.

Şu âyette bir yılın 12 ay olduğu, tâkip edilecek takvimde, kamerî esasa müstenit sistemin esas olduğu belirtilir: “*Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah’a göre, ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram ayıdır. Bu dosdoğru bir nizamdır. Öyleyse o (haram) ayları içerisinde nefsinize zulmetmeyin...*” (Tövbe, 9/36)

Şu âyette ise, sarih olarak, takvimde kameri sisteme uyulması emredilir: “*(Ey Muhammed), sana hilâl hâlindeki ayları sorarlar. De ki: Onlar insanlara vakitlerin ve bilhassa hac zamanlarının ölçüsüdür.*” (Bakara, 2/189)

⬩ *Dinî İşlerde Kur’ânî Takvim Değişmemeli*

Az önce kaydettiğimiz birinci âyet, esasları kameri sisteme dayalı bir takvim ortaya koymakla kalmaz, başka çeşit takvim kullanmayı da bir mânada yasaklar. Şöyle ki: Âyetin yukarıda *“öyleyse o (haram) ayları içerisinde nefsinize zulmetmeyin”* şeklinde meali kaydedilen kısmı, îcazı sebebiyle:

Şema 2: Doğrudan zamanı hatırlatan kelime ve tâbirlerin Kur'ân'da dağılım şeması. Rakamlar sağdan sola Kur'ân'ın baştan sona sayfalarını gösterir. Her sütun bir yarım cüze, her işaret bir kelime veya tâbire delâlet eder.

Renkler: *Pembe: gündüz (475), Mavi: gece (92), Yeşil: gecenin kısımları (25), Sarı: gündüz (57), Kırmızı: gündüzün kısımları (49).*

İşaretler: ● =*gündüz (475)*, ▲ = *gece (92)*, ■ = *gecenin kısımları (25)*, ⦿ = *gündüz (57)*, **+** = *gündüzün kısımları (49).)*

"O aylar hakkında nefsinize zulmetmeyin" şeklinde anlaşılmaya da müsâittir. Bu mânanın içinde -en azından dinle ilgili işleri tanzimde- bir başka takvime uyma yasağı açıktır. Zira bu davranış nefse zulüm olarak tavsif edilmektedir. Nitekim kaydedeceğimiz müteakip âyet *nesî'* denen ve mahiyet itibariyle kameri takvimde oynayarak, dinî meseleleri güneş takvimine uydurmaktan ibaret olan câhiliye devri tatbikatını *"küfürde ileri gitmek"* olarak ilân etmiştir: *"Haram ayları geciktirmek (yani nesî) küfürde bir artıştır. Onunla kâfirler saptırılır. İnkâr edenler, Allah'ın haram kıldığı aylara sayıca uymak için, onu bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyor, böylece Allah'ın haram ettiğini helâl kılıyorlar. Kötü işleri kendilerine güzel gösterildi. Allah o kâfirler güruhunu hidâyete erdirmez."* (Tövbe, 9/37)[3]

Şu halde dinî emirleri bir başka takvime bağlamak, Kur'ân'da menedilmiştir.

5- Bir Ayın Taksimatı

Zaman şuurunun yerleşmesi ve hayatî faaliyetlerin zaman içinde daha pratik dağıtılması için yılın aylara bölünmesi yeterli değildir. Öyle ise bir ay da, daha küçük bölümlere ayrılmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de haftayı ifâde eden Arapça "üsbû'" kelimesi geçmez. Ancak cumartesi mânasına gelen "sebt" kelimesi yedi sefer geçer. Her seferinde, Yahudilerle -ki, *ashâbu's-sebt* (cumartesi güncüler) olarak tavsif edilirler[4]- ilgili olarak kullanılan[5] bu kelimenin Arapçaya, bu mânada İbraniceden geçtiği ve yedi günlük bir zaman dilimi yani hafta mânasına da geldiği şârihlerce belirtilir.[6] Hicretten sonra, Müslümanlar arasında, câhiliye devrinin arûbe'si yerine kullanılmaya başlanan ve hafta mânasına da kullanılan "Cuma" kelimesi, haftalık farz namazı tesbit vesilesiyle Kur'ân'da bir kere geçer.[7] Böylece Kur'ân-ı Kerîm, tarihin kaydettiği bütün medenî milletlerde görülen yedili haftalık sistemi te'yit etmiş olmaktadır. Çünkü, Cuma günü (eskinin *yevmü'l-arûbe*'si) o zamanın mûtat takvim sisteminde yedi günde bir kere gelmektedir.

6- Günlük Zaman ve Taksimi

Kur'ân-ı Kerîm zamanla ilgili olarak dikkat çekmede en büyük ağırlığı "günlük zaman"a verir. Bunu iki şekilde yapar:

1- "Gün" mânasına gelen yevm kelimesini çok sık tekrar eder. Bu kelime çeşitli şekillerde (müfred, cemi, tesniye, mârife, nekre) 475 defa zikredilir.

2- Bir gün, önce "gece" ve "gündüz" olmak üzere iki ana, sonra da, bunlardan her biri daha teferruatlı birçok tâli bölümlere ayrılır ve bu bölümler çokça zikredilerek bir

günün “kısım’larla taksimatı ve her bir kısmın ehemmiyeti üzerinde şuurlar ve dikkatler canlı tutulur.

Hemen şunu belirtelim ki, Arapçada leyl (gece) kelimesi, güneşin batması ile, sabahleyin fecr-i sâdık denen ikinci fecrin doğuşuna kadar geçen zamanı ifâde eder. Geri kalan müddete de *nehâr* (gündüz) denir.[8]

a) Gündüz ve Taksimi

Günün bir yarısı olan *“gündüz”* (nehâr) 57, diğer yarısı olan *“gece”* (leyl) 92 kere zikredilir.

Gündüz ile gece kelimelerinin tekerrür sayılarında “gece”nin lehine yarıya yakın fark gözükmekte ise de, gündüzün kısımlarıyla ilgili zikirler aradaki farkı azaltır. Şöyle ki: Gündüzle ilgili olarak sabah vakti, *“subh”* kelimesiyle 7 kere (bu kökten fiillerle 41’i bulur, ancak “*fiil hâlinde sabaha ermek*” mânasından başka, “olmak” mânası da var), “gudüvv” kökünden gelen kelimelerle 15, “bükre” kelimesiyle 9, “fecr” kelimesiyle 6 kere zikredilir. Ayrıca gündüz’ün diğer kısımlarını ifâde eden *“duha”* (kuşluk) kelimesi 6, “*Tulû’u’ş-şems”* (güneşin doğması) tâbiri 2, *“zahîre*” (öğle sıcağı vakti) kelimesi 1, “*felak*” (tan yeri) kelimesi 1, *“tarafeyn-nehâr*” (gündüzün iki tarafı) tâbiri 1, *“etrâfu’n-nehâr”* tâbiri 1, *“dülûku’ş-şems”* (güneşin batıya meyli) tâbiri 1 defa zikredilir. Bunların toplamı 50’ye ulaşır. Bunu, nehârın zikir sayısı olan 57’ye ilâve edince gündüz vaktini hatırlatan zikirler 107’ye ulaşır.

b) Gece ve Taksimi

Gece deyince güneşin batma ânından şafağın sökmesine kadar geçen müddetin kastedildiğini daha önce belirtmiştik. Gece müddeti, yıllık olarak ele alınınca günün tam yarısı eder. Şu halde, bunun da ihmal edilmemesi, azami şekilde

değerlendirilebilmesi için, tetkik, tanzim konusu yapılması gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm, gündüz gibi, geceyi de birçok kısımlara ayırır ve her birini çok sayıda zikreder: *"İşâ"* (yatsı) kökünden 13, "asîl" (akşam) kelimesi 7, *"ânâu'1-leyl"* (gece saatleri) tabiriyle 3, *"gurûbu'ş-şems"* (güneşin batması) tabiriyle 2, *"ğâsık"* (şiddetli karanlık) kelimesiyle 1, *"ğasaku'1-leyl"* (gecenin ilk karanlığı) tabiriyle 1 kere, "*hine tümsün"* (akşam olunca) tabiriyle 1 olmak üzere, gecenin kısımları toplam 27 kere zikredilir. Bunu *"gece"*nin zikir adedi olan 92'ye ekleyince 117 rakamına ulaşırız (Bak: Şema 2). Gece mânasına gelen *"beyât"* ile bu kökten gelip gece geçirme mânasına gelen fiiller bu rakamın dışındadır (onlar 8 adettir).

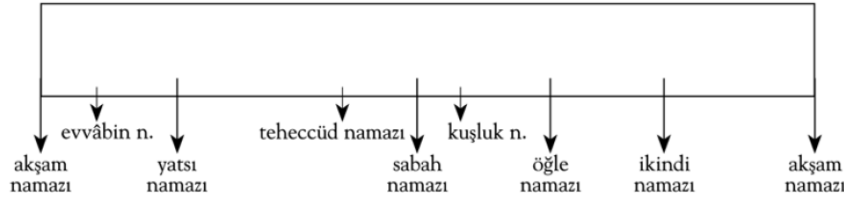
Gerek gündüz ve gerekse gece ile ilgili kısımlar, umumiyet itibariyle namaz vakitlerini tespit ve tavsif maksatlarına râci olarak Kur'ân'da zikredilmektedir. Bir başka ifâde ile, bir günün belli başlı dönüm noktaları, günlük farz namazlarla işaretlenmiş, müşahhas hâle getirilmiş olmaktadır.

7- Namaz Vakitlerinin Zaman Taksîmindeki Yeri

Yukarıdaki açıklamadan şu neticeyi çıkarabiliriz: Farz namazların mühim gayelerinden biri, Müslüman kimseye, günlük zamanını taksim ve programlama alışkanlığı kazandırmaktır. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) fiilî tatbikatı ve emirlerinde göreceğimiz üzere, bu vakitler yatma, kalkma, eve çekilme, istirahat, evi terk etme, ziyaret, sohbet gibi günlük olarak yapmak zorunda olduğumuz bir kısım kaçınılmaz iş ve davranışların zamanlarını tespit etmektedir.

Her namaz, bir zaman tanzimi olunca, Kur’ân’da, namazdan bahseden bütün âyetler aynı zamanda “zaman şuuru” vermeyi gaye edinen âyetler sınıfına dâhil olur. Kur’ân’da namaz, en çok *“salât”* kelimesiyle ifâde edilmiştir ve 100’e yakın miktarda zikri mevcuttur. Rükû, sücûd, kıyâm gibi başka kelimelerle ifade edilen namaz mânası bu rakamın içine dâhil değildir.

Nafileleri de göz önüne alınca, gecede beş adet namaz söz konusudur. Farzlar akşam ve yatsıdır, vâcip olan yatsıdan sonra kılınan vitr, nafileler de akşam-yatsı arasında kılınan evvâbîn namazı ile, sabah vaktinden önce kılınan teheccüd namazıdır (Bak. Şema: 3).

8- Kıyâmu’l-Leyl (Gece Kalkışı)

Gece zamanının değerlendirilmesinde mühim bir husus olan *“kıyâmu’l-leyl”* üzerinde müstakillen durmak gerekiyor. Zira dinin bu emri, bugün nerdeyse unutulacak derecede çoğunluğun hayatından çıkmış durumdadır. Halbuki, İslâm medeniyetinin parlama dönemlerini hazırlayan büyük medeniyet ustalarının hayatında gece kalkışı mühim yer tutmakta, onların verimli ve başarılı olmalarının âmillerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün kıyâmu’l-leyl’in ana gayesi olan teheccüd namazı: “Peygamber’e farzdı, ümmete nafiledir.” diye değerlendirilip geçiliyor. Bu hüküm fıkhen doğru da olabilir. Ancak, bu nafilenin, “yaparsak sevabı var, yapmazsak

günâhı yok” diye ifâde edilen diğer dinî âdâb ve sünnetlerle bir tutulması bizleri çok hatalı neticelere götürmektedir. Şöyle ki:

1- Bu “sünnet” bizzat Kur’ân-ı Kerîm’in emridir. Ve Kur’ân bu emri, mükerrer sûre ve âyetlerde tekrar tekrar ele almıştır. Birkaç örnek:

“Rabbinin adını sabah-akşam an (zikret). Geceleyin O’na secde et. O’nu geceleri uzun uzun tesbih et.” (İnsan, 76/26)

Bir diğer âyet: *“Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et; gece saatlerinde ve gündüzleri de tesbih et ki, Rabbinin rızasına eresin.”* (Tâhâ, 20/130)

Şu âyette gece kalkanların kalkmayanlara üstünlüğü açıklanır: “*Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu?”* (Zümer, 39/9)

Sûre-i secde’de gerçek iman ehlinin bâzı vasıfları sayılırken, *“vücutlarını yataklardan uzak tutup korkarak ve umarak Rablerine yalvaranlar...”* (Secde, 32/16) vasfı da ilâve edilir.

Şu âyette ehl-i Kitab’tan kıyâmu’l-leyl’de bulunanlar da övülür:

“Kitap ehlinin hepsi bir değildir: Onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okuyup duranlar vardır, bunlar Allah’a ve âhiret gününe inanır, kötülükten men eder, iyiliklere koşarlar. İşte onlar iyilerdir.” (Âl-i lmrân, 3/113)

Şu âyet, kıyâmu’l-leyl’i, Allah’ın vâdettiği *fazl*’a, kurtuluşa ve üstünlüğe erecek “kâmil mü’min”in tamamlayıcı vasıflarından biri olarak dikkatlerimize arz eder: *“Müttakiler Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak*

bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. Çünkü, onlar bundan önce iyi davranan kimselerdi. Onlar geceleri az uyuyanlardı. Seher vaktinde bağışlama dilerlerdi...” (Zâriyât, 51/16-18)

2- Kur’ân-ı Kerîm, gece kalkışından yukarıdaki âyetlerde görüldüğü şekilde teşvikkâr bir üslûbla bahsetmekle kalmaz, onun âdâbıyla ilgili bâzı teferruatı da belirtir. Nitekim, Müzzemmil sûresinde bu meseleye, çok farklı zaman aralıklarında nazil olmuş iki ayrı pasajda temas edilir. Her ikisinde de kıyâmu’l-leyl’in ehemmiyeti ve müddeti üzerinde durulur.

Birinci vahiy, gece kalkmayı emreder ve “farz” telâkki edilecek bir kesinlik taşır. İkincisi, kıyâmu’l-leyl’den akşam ve yatsı namazlarının anlaşılmasına bile imkân sağlayacak bir tahfif ve kolaylık getirir, yapamayacak durumda olanlar için istisna zikreder.

İlk vahye gelince: *“Ey örtünüp bürünen, gecenin yarısında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce kalk ve ağır ağır Kur’ân oku. Doğrusu biz, sana, taşıması ağır bir söz vahy edeceğiz. Şüphesiz gece kalkışı daha tesirli ve o zaman okumak daha elverişlidir. Çünkü gündüz, seni uzun uzun alıkoyacak işler vardır.”* (Müzzemmil, 73/1-7)

Âyet-i kerîmenin îcazı (ifade yönüyle özlülüğü), kıyâmu’l-leyl’in miktarı hususunda, âlimleri şu rakamlara ulaşmaya sevk etmiştir:

1- Gece müddetinin yarısı,

2- Dörtte üçü,

3- Üçte ikisi,

4- Dörtte biri.[9]

Bâzı rivayetlerin tasrîhine göre, geceleyin kalkma emrini, Aleyhissalatu Vesselam, bidayette farz olarak anlar.

Harfiyyen tatbik eder. Müslümanlardan bir kısmı da Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) uyar. Hattâ, âyette ifâde edilen zaman nispetini koruyamama endişesiyle bütün gece "kıyâmu'l-leyl" yapanlar olur. öyle ki, bir çoğunun ayakları ve bacakları şişer.

Sûrenin başında gelen bu emrin, Aleyhissalatu Vesselam ve diğer Müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığını, tatbikatının nasıl yapıldığını açıklayan ve mesele üzerine başka teferruat getiren müteakip vahye nazar edelim:

"(Ey Muhammed), şüphesiz Rabbin biliyor ki, sen ve beraberinde bulunanlardan bir grup, gecenin üçte ikisine yakın ve yarısı ve üçte biri kalkıyorsunuz. Halbuki, geceyi ve gündüzü Allah takdir eder. (Allah) bildi ki, siz onu bundan öte başaramazsınız. Onun için size lütuf ile baktı. Bundan böyle, Kur'ân'dan ne kolay gelirse onu okuyun. Allah bildi ki, içinizden hastalar olacak, diğer bir kısımları Allah'ın fazlından bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler. Diğer bir kısımları da Allah yolunda çarpışacaklar. O halde ondan ne kolay gelirse okuyun ve namazı kılın ve zekâtı verin..." (Müzzemmil, 73/20)

Rivayetler, buraya kadar bir kısmını kaydettiğimiz son âyetin, kıyâmu'l-leyl'i emreden, sûrenin başındaki ilk âyetten –8 ayla 10 yıl arasında değişen bir müddet– sonra geldiğini belirtirler. Burada gece kalkışıyla ilgili hafifletmeler ifâde edilmiştir. Ayrıca, hastalar, cihâda çıkanlar gibi bir kısım mazeret sahipleri "gece kalkışı"ndan muaf tutulmaktadır. Âyetle ilgili olarak müfessirlerin ortaya koyduğu bâzen ittifaklı, bâzen ihtilaflı bir kısım teferruata girmeksizin mevzumuz açısından ehemmiyet arz eden birkaç nokta tespit edebiliriz:

1- Kıyâmu'l-leyl bidayette, en azından Aleyhissalatu Vesselam için kesin bir emir olmuştur. Bir grup Müslüman da Peygamber Efendimiz'e uyarak "kesin emir" telakki etmiş ve tatbik etmiştir.

2- Bu emir sonradan tamamen nesh edilmemiş, fakat vücub'tan nedb'e çevrilmiştir. Yani farz olmaktan çıkarılmış, nafile kılınmıştır, artık isteyen yapacaktır.[10]

3- Kıyâmu'l-leyl için ifâde edilen faydalar şunlardır:

√ Gece kalkışı daha tesirlidir.

√ Gece kalkışı, ağır olan ertesi günkü vazifenin hakkıyla yürütülmesinde bir nev'i hazırlık safhası olmaktadır.

4- Kur'ân-ı Kerim, her asra hitap ettiği için bu emre, en az mendub (ihtiyarî) mânasında, her Müslüman muhatap olmaya devam etmektedir.

5- Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) sünnetine uymak dinin tatbikatında yüce bir mertebe olması yönüyle, bu mertebeyi elde etmek isteyen mü'minler için de kıyâmu'1-leyl gerekmektedir. Zira, her hüşyar (manevî uyanıklığa sahip) mü'minin en büyük ideali olan "Allah'ın muhabbet ve rızasını elde etmek" hedefi Cenâb-ı Hak tarafından sünnete uymaya bağlanmıştır: "*(Ey Resulüm, inananlara şöyle) söyle: Eğer sizler Allah'ı seviyorsanız bana uyun, tâ ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*" (Âl-İmrân, 3/31)

Ciddî ve ağır bir vazife olan dinin neşri açısından kıyâmu'1-leyl, kendisini din hizmetine adayanlar için ayrı bir mâna taşımaktadır. Âyette görüldüğü üzere, Aleyhissalatu Vesselam *"taşıması ağır bir vahy*"e, bir vazifeye hazırlanması maksadıyla gece kalkışına çağrılmıştır. Din hizmetini gaye edinenler bu şartı, aynen Resûlullah

(aleyhissalatu vesselam) gibi yerine getirmeli, kendisini disipline etmeli, vazifesine hazırlanmalıdır.

7- Kıyâmu'l-leyl esas itibariyle, namaz ve Kur'ân tilaveti ifâde ederse de, başka meşguliyete ve hususan ilmî tetebbuya mâni değildir. Nitekim az ilerde görüleceği üzere, eser bırakan büyük âlimlerimiz, gecelerini ibâdetle birlikte ilmî müzâkere ve araştırmalarla geçirmişlerdir.

Şu halde, en azından müessir şekilde İslâm'a hizmet etmek isteyenler ve Aleyhissalatu Vesselam'ın bu pek önemli ve verimli sünnetine uymak arzu edenler için ehemmiyetli bir *"sünnet-i ilâhi",* bir *"nedb-i Kur'ânî"* olan kıyâmu'l-leyl'in vakti ve müddeti hususunda biraz durmada fayda var:

a) Kıyâmu'l-Leyl'in Müddeti

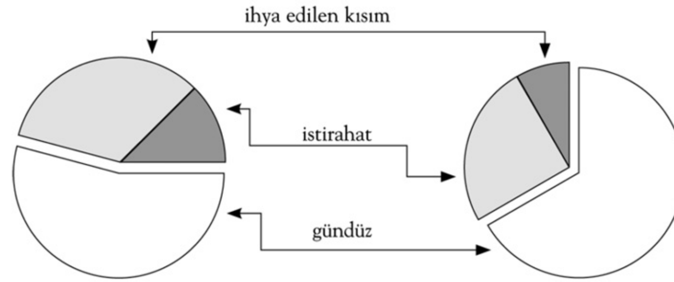
Gece kalkılacak müddetin, yukarıda, gecenin asgarî dörtte biri, azamî dörtte üçü olması gerektiğini belirtmiştik. Miktardaki bu büyük farklılık, temelde, gece ve gündüz arasında mevsime veya üzerinde bulunulan coğrafî duruma bağlı olarak devamlı değişen uzunluk-kısalık'tan ileri gelir. Ferdin içinde bulunduğu içtimaî şartların değişikliği de göz önüne alınmış olmalıdır.

Kaba bir fikir verebilmek için, belli bir yere göre, yılın en uzun gecesi ile en kısa gecesini alıp, verilen nispetleri uygulayabiliriz: Azamî kalkış miktarını en uzun geceye, asgarî kalkış miktarını da en kısa geceye uygulayalım ve diyagramlarla şekle dökelim:

Yılın en uzun gecesi (İstanbul esas alınırsa) 21 Aralık'ta 13 saattir. Bunun dörtte üçü 9 saat 45 dakika yapar. Şu halde istirahat ve uykuya 3 saat 15 dakika kalmaktadır.

Yılın en kısa gecesi 21 Haziran'da 6 saat 39 dakikadır. Bunun dörtte biri 1 saat 40 dakika yapar. Bu durumda istirahat için gözüken miktar 5 saat 3 dakikadır.

Bugünkü resmî takvimde, bu, 15 saat 21 dakikadır. Fark şuradan ileri gelir: Gündüz, dinî esaslara göre, fecr-i sâdıkla yani imsak saatiyle başlar, güneşin batışına kadar (akşam namazı vakti veya iftar vakti) devam eder. Gece ise, akşamla başlar, imsak vaktine kadar devam eder. Nitekim Kadr sûresi'nde, gecenin hududu fecr ânıyla sınırlandırılır (3-5. âyetler). Yeni hesaplamada gündüz, güneşin doğuşundan batışına (akşam vaktine) kadar devam eder; sabahın ve akşamın alaca karanlıkları geceye dâhildir.

Şema 4: *En az ve en çok ihyâ müddetleri.*

Bulunulan yerin ekvatora veya kutuplara yakınlığı, gece ile gündüz arasındaki müddet farkını son derece değiştirir. Öyle ki, kutuplara yaklaştıkça fark büyüyerek bir hafta, bir ay, altı ay süren "gündüzler"e yer verir. Âyet-i kerîmede gelen kıyâmu'l-leyl ile ilgili miktarları, daha ziyâde, gece ile gündüz arasında çok büyük farklar bulunmayan bölgeler için düşünmek gerekecek. Dünyanın insanlarla meskûn olan büyük kısmı böyledir. Hüküm ise dâima ekseriyete göre verilir.

b) Kıyâmu'l-Leyl'den Maksat

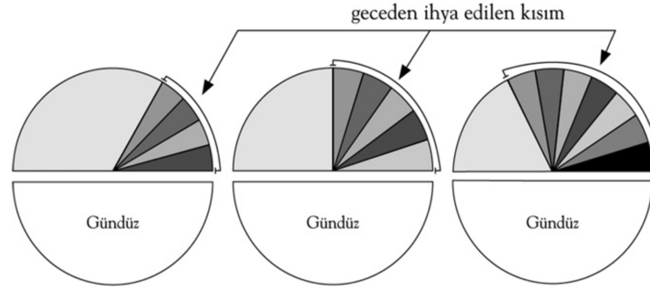
Gece kalkışı, öncelikle ibâdet içindir. Yani namaz ve tilâvet-i Kur'ân. Nitekim *kıyam* kelimesi, Kur'ân'da bâzı kereler, namazı ifâde etmek için kullanılmıştır.[11] Böyle olunca, kıyâmu'l-leyl, gece namazı mânasına da gelir.

Ancak, kıyâmu'l-leyl'den yalnızca ibâdet anlamamak gerekir. Nitekim, şu âyet secde ve kıyamı beraber zikreder:

"Onlar gecelerini Rableri için secde ve kıyamla geçirirler." (Furkân, 25/64) Burada *"secde"* ile namaz ifâde edildiğine göre, kıyâm kelimesinde daha başka bir mâna arayabiliriz, meselâ *"uyanıklık"* gibi. Öyle ise, geceleyin kalkan kişi, namaz ve tilâvetle birlikte ilmî tetebbuâtla da meşgul olacaktır. Nitekim Buhârî, bu hususa delâlet eden rivayetlere dayanarak, geceleyin ilmî teati üzerine iki bap açmıştır.[12]

Hz. Ömer'den (radıyallahu anh) gelen bir rivayet, onun gecedeki ilmî müzakereyi "namaz" olarak isimlendirip ona tercih ettiğini görmekteyiz.[13]

Bir kısım âlimler bu rivayetlerden hareketle: "İlim için geceleyin uyanık kalmak, nafile namaz için uyanık kalma yerine geçer" hükmünü çıkarmışlardır.[14]

Şema 5: *12 Saatlik bir gecede ihyâ edilecek miktarlar*.

Sadece Resulü Ekrem, Ebû Hüreyre değil, verdiği eserlerle isimleri ebedileşen hemen hemen bütün büyük İslâm âlimleri gecelerini üçe ayırmışlardır:

1- İstirahat,

2- İbâdet,

3- Müzâkere (ilmî çalışma)

Müzâkere bölümüne daha çok yer verilen bu prensibin tatbikatıyla ilgili, ibretâmiz bir menkıbeyi hadîs ilminin büyük şahsiyetlerinden olan Tâbiîn'e mensûp Muhammed İbnu Şihâbi'z-Zührî'den kaydedeceğiz ve göreceğiz ki, günlük olarak hocadan alınan taze bilgilerin, başka zamana tehir edilmeden, her ne pahasına olursa olsun, aynı günün gecesinde müzakere edilmesi gerekmektedir. Bu davranışın, yeni bilgilerin hem sağlıklı, hem de yeterince öğrenilmesinde büyük katkısı olmalıdır.

ez-Zührî (v. 124/741), gündüzleyin hocalarından öğrendiği yeni hadîsleri, gece eve döndüğü vakit cariyesine tekrar ederek müzâkere ederdi. Bir gün her zamankinden daha geç eve dönen ez-Zührî, cariyesini uyumuş bulur. Uyandırıp, yine de: "Bana falan rivayet etti, o da falancadan dinlemiş, onun da Resûlullah'dan (aleyhissalatu vesselam) dinlediğine göre şöyle buyurmuştur..." diye ezberden, hadîs okumaya başlayınca, gözlerini oğuşturan câriye: "Bu rivayetten bana ne?" diyerek hoşnutsuzluk ifâde eder. ez-Zührî şu cevabı verir: *"Biliyorum, bu senin işine pek yaramaz. Ancak bu hadîsi ben* bugün yeni işittim*, bir kimseye okuyarak müzâkere etmem gerek."*[15]

İlmî tetebbuâtın umumiyetle gecenin son kısmında yani sabahtan önce olması da yapılan tavsiyeler arasındadır. "*Zira,* denir, *kişiye uyanıklık gecenin sonunda gelir. Çünkü o vakit, hizmetlerin ve ihsanların taksim vaktidir. Bir grubun nasibi az, bir grubun çoktur, bir grup da mahrumdur..."*[16]

c) Kıyâmu'l-Leyl ve Aile

Aleyhissalatu Vesselam, zaman mevzuunda ferde bir başka sorumluluk hatırlatmaktadır: Mü'min kişi, zaman

meselesinde, ferdî plânda problemini çözmekle yetinemez. Ailesini de bu hususta şuurlandırmalı, zamanla ilgili bir kısım alışkanlıkları onlara da aynen kazandırmalıdır. Bu meseleyi Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), bir hadîslerinde gece kalkışıyla ilgili olarak, Hz. Davud'u (aleyhisselâm) örnek vererek tespît eder: *"Allah'ın Peygamberi Davud'un* (aleyhisselâm)*, ailesini de kaldırdığı bir saati vardı. O saatte ailesini uyandırır ve şöyle derdi: Ey Dâvud ailesi, kalkın ve namaz kılın. Zira bu saatte Allah, sihirbaz ve (câhiliye küfrü üzerine olduğu halde) öşür alan kimselerin duası hâriç, bütün duaları kabul eder."*[17]

Resûlullah'ın da Ramazan'ın son on gününde, ailesini geceleyin kaldırdığını, Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) rivayet etmektedir.[18]

Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) aileden, bilhassa karı veya kocanın kalkması durumunda, diğerlerini de kıyâmu'l-leyl'e alıştırmaya teşvik eder: "Allah şu kişiye rahmetini bol kılsın: Geceleyin kalkar, namazını kılar, sonra da karısını uyandırır, o da namazını kılar. Şayet kadın kalkmazsa yüzüne su serper. Allah şu kadına da rahmet etsin: Geceleyin kalkar, namaz kılar. Sonra kocasını uyandırır. O da namaz kılar. Şayet kalkmaktan imtina ederse yüzüne su serper (ve bu suretle kaldırır)."[19]

Rivayetlerden aile fertleri arasındaki gece kaldırma işinin karı-koca arasında sınırlanmaması gerektiğini anlamaktayız. Zira, Aleyhissalatu Vesselam, damadı olan Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) kapısını geceleyin çalarak onu ve kızı Fâtıma'yı uyandırarak namaz kılmalarını emretmiştir.[20]

Burada şu noktayı da açıklamamız gereklidir: Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) ailesini kıyâmu'1-leyl için

uyandırması her gece yaptığı mûtad bir prensibi değildir. Hâdiseyi rivayet eden Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), bunun Ramazan ayının son on gününde olduğunu belirtir. Keza kızı Fâtıma ve damadı Hz. Ali'yi (radıyallahu anh) kaldırması da öyle: rivayet mûtad bir prensibi ifâde etmiyor. Keza bir keresinde yanında geceleyen İbnu Abbâs'ın müşâhedeleri de bunu te'yid etmektedir: Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) kendisi kalkıyor, fakat ailesini uyandırmıyor.[21]

d) Gece Üzerinde Niçin Israr?

Buraya kadar kaydedilen naslardan iki husus bilhassa dikkatimizi çekmektedir:

1- "Gece" ile ilgili âyetler "gündüz" ile ilgili âyetlerden sayıca daha çok: *leyl* yani gece kelimesi 92, nehâr yani gündüz kelimesi 57 adet.

2- Kıyâmu'1-leyl ile yani gecenin değerlendirilmesiyle alâkalı ilâhî emir, Efendimiz'e, peygamberliğin ilk yıllarında geliyor. Yani, gecenin tanzimi üzerine gelen ve dörtte üç miktarına varıncaya kadar büyük bir bölümünün uyanık geçirilmesini emreden Müzzemmil sûresi, geliş (nüzul) sırası itibariyle 3. sırada yer almaktadır. Demek ki, ilk ilâhî emirlerden biri, *gecenin değerlendirilmesi ve tanzimi* olmuştur. Halbuki gündüz vaktinin tanzimini böylesine teferruatla ele alan bir âyet hiç bir zaman nazil olmamıştır.

Bu durumu, gecenin, beşerî hayattaki ehemmiyetiyle izah edebiliriz. Gerek başarıda ve gerekse başarısızlıkta olsun, insana hayatı boyunca derin ve kesin tesir icra eden hususlardan biri, gece hayatıdır. Gece, insan ömrünün yarısını teşkil ettiği halde, ihmal edilme, gafletle geçirilme tehlikesine mâruzdur.

Bir de âyet-i kerimede Yüce Rabbimizin açıkça belirttiği üzere, geceleyin yapılacak ilmî, fikrî, taabbüdî çalışma çok

daha verimli, çok daha semeredâr ve müessirdir.

Şu halde, Gece kıyamı üzerine, ikaz ve uyarıların, ciddî dikkat çekmelerin daha çok olması gerekmektedir. Kur'ân bunu yapmıştır diye anlıyoruz. Doğruyu Rabbimiz bilir. Bu yorumda hata etmiş isek affını diliyoruz.

İlâhî emirle geceyi tanzim edip değerlendirecek olan insan, gündüz vaktini de azamî şekilde değerlendirecek demektir. Zira gece meselesinde muvaffakiyet bir azim, gayret ve irade işidir, şuur işidir.

Zor olanı halleden, kolay olanda takılır mı?

Geceyi ihya eden, gündüzü öldürür mü?

Bu hikmete binâen, diyoruz ki: daha peygamberliğin başında, Cenâb-ı Hak, Resûlûllah'a (aleyhissalatu vesselam), zamanı iyi kullanma dersini vermek için kıyâmu'l-leyl'i emretmiştir.

Aleyhissalâtu vesselam Efendimizin, mucizevî başarısında, gecenin değerlendirilmesi olan kıyâmu'l-leyl'in mühim payını görmemek mümkün mü?

Gerek uhrevî kurtuluşunu ve gerekse İslâm'ın tekrar teâlisini gaye edinenlerin, rahmet-i Rahmân'ın celp ve tecellisinde böylesine müessir bir vâsıtayı şevkle tutmaları, kıyâmu'l-leyl kapısından vecdle girmeleri gerekmez mi?

1 Zamanla ilgili tâbirlerin tarifleri, Isfehânî'nin *Müfredâtu'l-Kur'ân'ın*dan alınmıştır.

2 Ayrıca bak: Secde, 32/5.

3 Bu âyet, günümüzde de, meselâ Ramazan ayını devamlı kış mevsimine almayı teklîf edenlere cevap olmaktadır.

4 Bkz. Nisa, 4/47.

5 Bkz. Bakara, 2/65; Nisâ, 4/47,154; A'raf, 7/163 (üç kere); Nahl, 16/124.

6 *Fethu'l-Bâri* 3/157; *Nihâye* 2/331.

7 Bkz. Cum'a, 62/9.

8 Serahsî, *Mebsût* 16, 51.

9 *Elmalılı* 8/5425; *Keşşaf* 4/175.

10 Bunun, Hz. Muhammed (aleyhissalatu vesselam) için de nafile bir ibâdet kılındığına en iyi delil İsrâ Sûresi'nin 79. âyetidir.

11 Bkz. Bakara, 2/238.

12 Buhârî, *İlm* 40/41.
13 *Fethu'l-Bâri* 1/224.
14 *Fethu'l-Bâri* 1/224.
15 Mustafa es-Sibâ'î, *a.g.e*, s. 315.
16 *Tuhfe*, s.143.
17 *Terğîb* 1/567.
18 Müslim, *İtikat* 7, Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 17.
19 Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 5.
20 Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 5.
21 Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 9.

İkinci Bölüm

ZAMANLA İLGİLİ TELAKKİ VE TEDBİRLER

"İnsan, hayatının her anından, gençliğini ne yolda tükettiğinden, kazandığından, harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden hesaba çekilecektir."
(Hadîs-i Şerîf)

İnsan ömrünün azamî derecede faydalı ve verimli kılınabilmesi, bir başka ifâdeyle, zamanın tam olarak değerlendirilebilmesi için, dinimizin koyduğu bâzı tedbirler vardır. Bunların bir kısmı telâkkiler dünyamızla, bir kısmı da fiilî tatbikatla ilgilidir.

Burada başlıcalarını belirteceğiz.

A- ZAMANLA İLGILI BAZI TELÂKKİLER

Zaman şuurunun, mü'min vicdanda iyice yer ederek, pratik hayatta amele ve işe dönüşebilmesi için dinin aldığı vicdanî tedbirleri *telakkiler* olarak adlandırıyoruz.

Başlıcaları şunlardır:

1- Zaman İzafi Değerlidir: Yılın Bazı Ay ve Günleri, Günün Bâzı Saatleri Daha Kıymetlidir[1]

İnsanoğlu, yaşadığının şuuruna erebilmesi için, ömrünün her gününü aynı tarzda geçirmemelidir. Bazı aylar, bazı

günler, hattâ bazı saatler diğerlerine nazaran farklı olmalıdır. Bu da, o günlerin faziletçe farklı olduğuna dâir vicdanda taşıyacağı inanca, kanaate bağlıdır. İşte böylesi bir bilgi ve şuuru yerleştirmeye Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) ehemmiyet vermiş bulunduğuna şahit olmaktayız.

Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak yılın her gününü, günün her saatini bir tutmamış, bâzılarının daha faziletli olduğunu belirtmiştir. Bu belirtme bazen sarihtir, bazen müphem. Bazen da bu vakitlere kasem edilerek, iyice dikkatler çekilmek suretiyledir. Kur'ân'daki zamana müteallik müphem ifâdeler, hadîslerle kısmen sarahate kavuşturulur. Bu hususa en güzel örneklerden biri, Fecr Sûresi'dir. Burada, sarih, müphem ifâdelere ve kaseme hep birlikte yer verilir. Surenin baş kısmı meâlen şöyle:

"*Andolsun fecre, on geceye, hem çifte hem teke, gelip geçeceği dem geceye, ki bu (yemin edilen) şeylerde akıl sahibi için yemin(e değer şey) yok mudur?*" (Fecr, 89/1-5)

Bir gündeki sabah vaktinin başlangıcı olan Fecr'in zikri sarihtir. Gerisini, Aleyhissalatu Vesselam şöyle açıklar: *"On gece'den murat Zülhicce'nin ilk onudur. Çift(ten murat) kurban bayramı günü, tek(ten murat da) arefe günüdür.*[2] *"*[3]

Bürûc Sûresinde, Cenâb-ı Hakk'ın üzerine kasem buyurduğu bâzı şeyler de Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) tarafından, muayyen günlerle te'vîl edilmiştir: *"... el-Yevmi'1-Meşhûd* arefe günüdür, *eş-Şâhid* de Cuma günüdür..."[4]

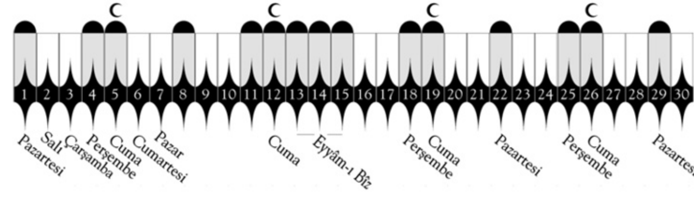
Zamanla ilgili kısmen sarih nassa örnek Kadr Sûresi'dir. Orada Kadir gecesi'nin bin aydan hayırlı olduğu beyân edilir.[5]

Şu halde zaman denen şeyin her günü, her saati bir değildir. Bazı anlar, daha değerlidir. Az zamanda çok kazanç elde edip, daha kârlı bir hayat yaşayabilmek için bu çeşit kıymetli vakitlerin kollanıp değerlendirilmesi gerekir. Kur'ân'da Hadiste övülen zamanlar, bahsini yaptığımız değerli zamanlardır.

Kur'ân sadece Kadir gecesinin veya yılın diğer bazı günlerinin ehemmiyetine dikkat çekmekle kalmaz, Ramazan ayını da tebcil eder: İnsanlara hidâyet kaynağı, hak ile bâtılı ayırmada yegâne rehber olan Kur'ân-ı Kerîm'in, o ayda indiğini bildirir.[6] Ramazan'ın diğer aylara nazaran fazilet ve üstünlüğü hadîslerde çokça ifâde edilmiştir. Hadîs kitaplarında yer alan oruçla ilgili bölümler bunları zikreder.

Ayrıca hadîsler, Receb, Şaban ve Ramazan'dan mürekkep "Üç aylar"ı, Ramazanı takip eden Şevvalden altı günü, Zilhicce'nin ilk on gününü ve bu günler arasında bilhassa kurban kesilen günü, Muharrem ayını ve bilhassa bu aydaki aşure gününü, diğer mûtad gün ve aylardan ayrı olarak değerlendirmiş, bunların hususî şekilde değerlendirilmesini, bir kısmında oruçlar tutulmasının ehemmiyetini belirtmiştir.[7]

Kamerî aylardan her ayın ilk gününün, eyyâm-ı bîz (aydınlık günler) denen 13, 14 ve 15'inci günlerinin farklı karşılanması, o günlerde oruç tutulması tavsiye edilmiştir (Bak: Şema 6).

Şema 6: *Bir ay ve farklı günleri.*

Şema 7: *Bir hafta ve farklı günleri.*

Pratik bakımdan daha ehemmiyetli olan hafta da böyledir. Bütün günleri aynı değerde değildir. Bazı günler, diğerlerine nazaran daha ehemmiyetlidir. Hususan Cuma günü en kıymetli gündür. Pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak sünnettir ve diğer günlerde tutulan oruçtan daha kıymetlidir (Bak: Şema 7).

Keza her günün, seher vakti,[8] diğer vakitlere nazaran daha ehemmiyetlidir. Namaz vakitleri de öyle, değerli vakitlerdir.

⬩ *Cuma Günü*

Haftanın en faziletli günüdür. Farz olan haftalık namaz bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in emriyle bu gündedir. Ayrıca birçok hadîs de Cuma gününü övmüştür. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), bir hadîslerinde şöyle açıklar: *"Şurası muhakkak ki, Cuma günü günlerin efendisidir ve Allah nezdinde de en büyüğüdür. O, Allah indinde, Kurban ve Ramazan bayramlarından da büyüktür. Beş büyük hâdise o günde vukua geldi: Allah, Hz. Âdem'i o gün yarattı, Cennetten yeryüzüne o gün indirdi, Hz. Âdem'in ruhunu o gün*

kabzetti... Kıyamet de o gün kopacaktır. Mukarreb (büyük) meleklerin hepsi, semâ, arz, rüzgârlar, dağlar ve denizler Cuma gününden korkarlar... Güneş Cuma'dan daha hayırlı bir gün üzerine ne doğmuştur, ne de batmıştır. Cuma'da bir saat *vardır ki, hangi kul o saatte duada bulunursa, Allah mutlaka duasına icabet eder. Herhangi bir şerden korunma talep ederse şerden de korur".*[9]

Cuma'nın ehemmiyet ve fazileti üzerine böylesi rivayetler çoktur. Bazı hadîs kitaplarında *"Kitabu'l-Cum'a"* başlığı ile müstakil bölümler bile açılmıştır. Cuma ile alâkalı bir kısım hadîsler Cuma'yı mü'minin haftalık bayramı olarak tavsîf eder. Bu sebeple, o gün boy abdesti alıp temizlenmek, güzel kokular sürünmek, en iyi elbiseler giymek emredilmiştir. Oruç tutmak da yasaklanmıştır.[10]

- ***Meçhul Gün ve Meçhul Saat***

Zamanı değerlendirme endişesini şuuruna yerleştirerek fiiliyata geçirmiş kimseleri bu noktada daha da teyakkuza sevk etmek için dinimiz, kıymet ve ehemmiyetinin fazla olduğunu belirttiği bazı gün ve saatleri belli sınırlar içinde meçhul kılmıştır. Sözgelimi, bin aydan hayırlı olduğu belirtilen ***Kadir gecesi***nin yılın hangi gününe isabet ettiği belirtilmemiştir. Ramazan'ın içinde ve bilhassa son on günü içinde olabileceği imâ edilmiştir. Hangi günde olabileceğine dâir şer'î deliller o kadar farklıdır ki, âlimler 46 farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlardan biri de mezkûr gecenin, Ramazan'da değil, yılın herhangi bir gününde olabileceğine dairdir.[11]

Müphemlik sâdece Kadir gecesi ile ilgili değildir. "Cuma'da bir saat *vardır, hangi Müslüman kul, namaz kılar olduğu halde bu saate rastlar da, Allah'tan bir şey isterse,*

Allah istediği şeyi ona mutlaka verir" [12] hadîsinde haber verilen saat de meçhul bırakılmıştır. Âlimler bu saatle ilgili olarak da 42'den fazla farklı görüş ileri sürerler.[13]

Bu zamanların müphem kılınmasından maksat, mü'minlerin onları araştırmak maksadıyla bütün bir ay (ve hattâ yıl) veya bütün bir Cuma günü müteyakkız olmalarını sağlamak, daha çok ibâdet yapmalarına zemin hazırlamaktır. O gün ve saat sarih olarak belirtilse idi, Şâri'in maksadı hâsıl olmaz, hattâ bu gün ve saatteki ibâdet, tövbe ve taleplerin makbuliyeti inancı, bazılarını atâlete ve hattâ fıska bile atabilirdi. Halbuki, Şâri'in maksadı bu değildir.[14]

- ***Monotonluğu Kırma***

Şöyle bir soru akla gelebilir: Yılın aylara, ayların haftalara, günlerin de farz namazlarla belirlenen vakitlere bölünmesi, "***zaman şuuru***"nun zihinlerde ve tatbikatta zindeliği için kâfi midir?

Bu soruya, elbette ki, kolay kolay "Evet" diyemeyiz.

Çünkü insan bir zaman sonra, bu çeşit bir hayat tarzının içerisinde de, ülfet ve alışkanlıkla, otomatik hâle gelir ve zaman hususunda gaflete düşer. Şu halde başkaca tedbirlerle bunun önlenmesi gerekmektedir.

Din bunu, çeşitli vesilelerle yıl, ay ve hafta içerisine ve hattâ günlere serpiştirdiği başka ibâdetlerle gerçekleştirir. Nafile ibâdetlerin çeşitli yönlerinden biri buna bakar. Her hafta bir kere kılınan Cuma namazları, bu esnada dinlenen hutbeler, yılda iki sefer kılınan bayram namazları, bayram hutbeleri, üç ayların farklılığı, hususen bir ay boyu aralıksız tutulan Ramazan orucu, her ayın baş ve ortaları ile her hafta pazartesi ve perşembe günleri[15] tutulması tavsiye

edilen oruçlardan ayrı olarak, ***ay ve güneş tutulmalarında, kuraklık, kıtlık ve diğer sıkıntılı zamanlarda kılınması tavsiye edilen nafile namazlar***; *mü'mini uyarmaya, onu, düşebileceği monotonluktan çıkarıp "zaman" hususunda şuurlu kılmaya müteveccih dinin tedbirleridir* (Bak: Şema 8). Müttakî mü'min, bu fırsatlarda nefsini yeniden muhasebe ve murakabe ederek kendini yeniler.

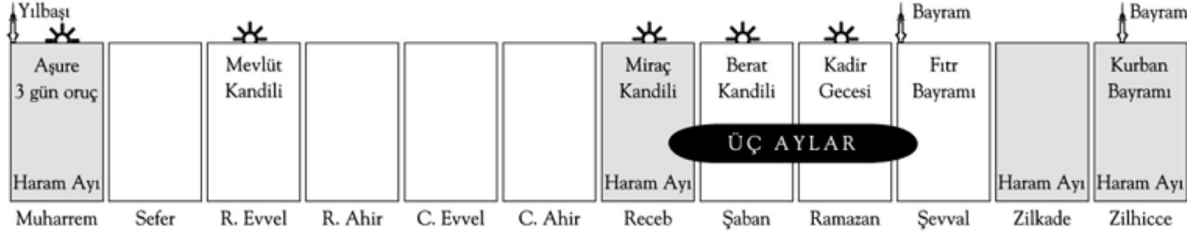
Bundandır ki, çevremizde nice insanların, mübarek ay ve günler vesilesiyle gafleti terkedip, tövbeye geldiğini, imana, İslâm'a, müstakim yaşayışa döndüğünü sıkça görmüşüzdür. Hususen Ramazan'ın bu fonksiyonu pek zahirdir.

2- Geçen Her Andan Uhrevî Hesap

Zamanın değerlendirilmesinin fiile geçip, Müslümanların hayatında sabit bir alışkanlık hâlini alabilmesi için, onun ehemmiyetine dikkat çekici beyânlar, açıklamalarla yetinilmemiştir. Gerek Kur'ân'da ve gerekse hadîslerde, insanın bütün ömür dakikalarından hesaba çekileceği, verilen hayat sermâyesini ne yolda, nasıl harcadığının sorulacağı açık ifâdelerle beyân edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılıp, istediğini yapmak üzere başıboş salıverilmediğini,[16] hayatı boyunca işlediği her şeyin murâkıb melekler tarafından yazıldığını.[17] sâdece dışa akseden fiillerinin değil, insanın içinden geçirdiklerinin bile yazıldığını,[18] hesap günü kişinin bunları inkâr edemeyeceğini, zira bizzat işi yapan dil, el, ayak gibi organların buna şehâdet edeceğini,[19] yapılan iş, hayır veya şer, zerre miktarınca az bile olsa, muhasebe dışı bırakılmayacağını,[20] bu hesap gününün, insan için, oğlunu, ailesini, kardeşini ve kendini barındıran sülâlesini... her şeyi

unutturacak,[21] çocukları bir anda ak saçlı ihtiyarlar kılacak kadar çok çetin ve dehşetli bir gün olduğunu belirtir.[22]

Şema 8: *Bir yılda mübarek ay ve günler.*

Şema 8: *Bir yılda mübarek ay ve günler.*

Kişinin ferdî sorumluluğu ve âhirette vereceği hesapla ilgili âyet sayıca pek çoktur.

Bu söylenenleri, daha önce özetleyerek de verdiğimiz bir hadîs-i şerif çok açık olarak şöyle ifâde eder:

"*Kıyamet günü, âdemoğlu beş şeyden hesap vermeden Allah'ın huzurundan ayrılamaz:*

1- *Ömrünü ne yaparak tükettiğinden,*

2- *Gençliğini ne işte harcadığından,*

3- *Malını nereden kazandığından (haram yoldan mı, helâl yoldan mı?),*

4- *Malını nerelere harcadığından,*

5- *Öğrendiği ile ne derece amel ettiğinden.*"[23]

Üzerinde düşünüldüğü takdirde, bu sayılanların hemen hemen hepsinin "zaman'la uzaktan yakından ilgisi görülebilir. İslâm'ın öngördüğü şekilde verilecek terbiye ile yukarıdaki inançlar vicdanının derinliklerine yerleşmiş olan bir insan, muhakkak ki, zamanı değerlendirme konusunda lakayt kalmayacaktır. Gâfilane bir iman buradaki hassasiyeti kavramaya yetmeyeceği kanaatinden hareketle, Bu meselenin önemini anlamada bize yardımcı olacak canlı bir

misal kaydetmek isterim: Bir Şeyh, müritlerini, bir imtihandan geçirmek üzere, her birine birer tavuk verip:

– Bunu hiç kimsenin görmediği bir yerde keserek bana getirin! der. Müritler dağılıp, kimsenin bulunmadığı tenha, kuytu bir köşe bularak tavuklarını kesip getirirler. Yalnız bir tanesi tavuğu kesilmemiş olarak getirir. Şeyh:

– Sen niye kesmedin? diye sorunca, bu mürit verdiği cevapla imtihanı kazanır:

– Şeyhim! Siz bize "Kimsenin görmeyeceği yerde kesmemizi söylediniz. Ben kimsenin görmeyeceği yer bulamadım. Çünkü Allah, her yerde mevcuttur, yapılan bütün işleri görmektedir. Onun için, tavuğu diri getirdim.

Herkes mümin, ama kaç kişinin imanı, bu müridinki kadar güçlü ve günlük hayatında müessir ve etkili?

Bu kadar etkili bir imana sahip olan insana: "Ömrünü ne yaparak tükettin?" diye Allah'ın hesaba çekeceği bilgisi büyük bir bereket kaynağı olur, "*Eğer Allah'a ve ahirete inanıyorsanız ya hayır konuşun ya da sükût edin*" hadisinin zaman değerlendirme meselesinde önemli bir yeri olur.

3- Ömür, İçinde Bulunduğun Gündür

Ahirete inanan, her gününden, her saatinden, her ânından hesap vermenin endişesini vicdanının derinliklerinde duyan bir kimse için zaman değerlendirmede mühim bir telakki, ömrünü içinde bulunduğu gün bilmesidir.

Ahlâkî yönden birçok fenalıkların kaynağı tûl-i emel denilen uzun yaşama vehmi kabul edilmiştir. İnsanlarda uzun yaşama emeli fıtrîdir. Hattâ bir hadîs, *"İnsan yaşlandıkça onda iki duygu gençleşir"* der ve bu

duygulardan birinin *“madde hırsı*”, diğerinin de *“uzun yaşamak arzusu”* olduğunu açıklar[24].

Öyle ki, sıhhati yerinde ve ağzının tadı tam olan kimseler öleceğini hatırlamaz bile. Gelmeyen istikballere âit bitmez tükenmez plânlar, hesaplar kurar. Tozpembe boş hayalleri kovalarken bir de bakmıştır ömür sona yaklaşmış, gençliğin iş yapma enerjisi kayboluvermiştir. Bazılarını da ani bir hastalık, beklenmedik bir kaza, hiç hesapta olmayan bir başarısızlık alıp götürüvermiştir veya iyice yere sermiştir. Emeller, ümidler, hayaller sıfıra müncer olmuştur. İşte hayatın insanlar için sakladığı bu sürprizlerle ferdin perişan olmaması, kişinin kendini hoş ve fakat boş hayallerle aldatmaması için Aleyhissalatu Vesselam çok uyarılarda ve ikazlarda bulunmuştur.

Bunlardan birçoğu pembe hayalleri kaldırıp gerçeğin biraz acı ve abus olan yüzünü görmeye imkân veren “*ölümü hatırlama*” üzerinedir. Bir tanesi şöyle:

“*Lezzetleri acılaştıran ölümü çokça anın.*”[25] Bu çeşit rivayetlerden bir kısmı, uzun emellerle dünyaya bağlanmamayı, dünyayı, bir yolcunun sefer sırasında bir müddet mola verdiği konak yeri olarak görmeyi, ona fazla değer vermemeyi tavsiye eder: “*Dünyada tıpkı bir gurbetçi veya yolcu gibi ol*[26] *ve kendini kabre girmiş say.*”[27]

Aleyhissalatu Vesselam, dünyayı, şahsen nasıl gördüğünü de şöyle açıklar: “*Benimle dünyanın misâli, yolcu ile ağaca benzer. Yolcu gelmiş, altında bir müddet gölgelenmiş, sonra da terk edip gitmiştir.*”[28]

Bir ömürlük hayatın, ağaç altında geçirilen bir dinlenme müddetine benzetilmesinde çeşitli maksatlar var. Bunlardan biri, o kısa müddetin iyi değerlendirilmesine râci: Bunu da

şu hadîsten anlamak mümkün: *“Sizden kim, ehl ü iyâlinden emin, sıhhati yerinde, günlük yiyeceği yanında olduğu halde sabaha ererse, sanki bütün dünya ona verilmiş gibidir.”*[29]

Tûl-i emel’den uzaklaştırmaya çalışan bu çeşit hadîslerden mülhem olarak,[30] Ashâb’ın büyüklerinden Hz. Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) da şöyle demiştir: “Akşama erdin mi sabahı bekleme (yapabileceğini yap, azamî şekilde değerlendir). Sabaha erdin mi akşamı bekleme (yapabileceğini yaparak azamî şekilde değerlendir). Sıhhatli olduğun zaman hastalığın için, sağken ölümün için hazırlık yap, çünkü ey Abdullah, yarın ne olacağını bilemezsin.”[31] Belki bedbaht, belki mes’ud; belki ölmüş, belki sağ. Âlimler bu çeşit hadîslerden hareketle şöyle demişlerdir: *“Akıllı ve müdebbir kimseler yarına ulaşamayacağı düşüncesiyle içinde bulunduğu ânı en iyi değerlendiren, bu yolda gayret sarfeden kimselerdir.”*[32]

Hz. Ali’nin (radıyallahu anh) bir açıklaması da şöyle: *“Dünya her an bizden uzaklaşmakta, âhiret de yaklaşmaktadır. Bunlardan her ikisini de tercih edenler vardır. Siz âhireti tercih edenlerden olun, dünyayı tercih edenlerden olmayın. Zira bugün çalışma var, hesap yok, yarın ise hesap var, çalışma yok.”*[33]

Bilhassa gençlik ve öğrencilik döneminde, her geçen günü azamî ölçüde değerlendirebilmek için, bu tavsiyelerin çok iyi anlaşılması ve tatbikata konması gerekmektedir. Aksi takdirde Yukarıda kaydedilen düsturlar yanlış anlaşılarak, dünyadan, yaşamaktan el etek çekme mânası çıkarılabilir. Hadîslerden bu mânayı çıkarmak, hadîslerin vermek istediği gerçek dersi anlamamak olur.

⬧ ***Hz. Muâz Niçin Yaşamak İstiyor?***

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) sözlerini tam anlayanlar Sahabîlerdir. Bunların büyüklerinden olan Muâz İbnu Cebel'in ölüm ânında söylediği şu sözler ne kadar manidardır:

"*Ey Rabbim, bilirsin ki, ben dünyada uzun yaşamayı ne nehirler akıtmak, ne de bahçeler kurmak için istedim. Ben çok yaşamayı sevdi isem bu, uzun gecelerin sıkıntılarına katlanmak, sıcak mevsimlerin uzun günlerinde ağızda dili kurutan susuzluklarına tahammül etmek, âlimlerin zikir halkalarında zahmetli saatler geçirmek içindi*"[34].

Şu halde görülüyor ki Resûlullah, "Hayatın fâni ve boş fantezilerine, hevesâtınızı eğlendirip sizi oyalayan, zamanınızın fuzûli geçmesine sebep olan şeylerine bağlanmayın, Allah'ın rızası yolunda zor, meşakkatli, yorucu, yarına ve insanlığa bir şeyler bırakıcı işleri talep için yaşayın!" demek istiyor.

Dünyanın fâni yönüne karşı ikaz edici bu çeşit nebevî tavsiyelerin, geçmişte olduğu gibi yanlış anlaşılmasına meydan vermemek için, günümüz büyükleri: "*Dünyanın kesben (kazanma y*önüyle) *değil, kalben terk edilmesi*", ahirete faydası olmayacak nefsâniyâta bakan şeylere müşteri olunmaması gereğine dikkat çekmişlerdir. Değilse Allah'ın rızası niyetiyle yapılan her şey güzeldir, gereklidir, zaman kaybı değildir. Hattâ Aleyhissalatu Vesselam "*Yarın kıyametin kopacağını bilseniz, elinizdeki filizi dikmeyi ihmal etmeyin*"[35] diyerek bu paralelde yapılacak yanlış yorumların kapısına kilit vurmuştur.

4- Her Gün Terakki Gerek

Boş vakti değerlendirmeye sevk edici, kökü vicdanda yer etmesi gereken bir prensip de, terakki ile ilgilidir. Aleyhissalatu Vesselam, bir mü'mine, ilmî muktesebâtını, manevî kazancını her gün artırma gayreti içinde olmayı tavsiye etmektedir: Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) tarafından yapılan rivayete göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Beni Allah'a yaklaştıran ilmimin artmadığı bir gün yaşayacak olsam o günü, hayırla geçirilmeyen bir gün sayarım.*"[36] Bu hadis, marifetullah'ın zirvesinde yer alan Peygamber'in her yeni günde Allah'a olan yakınlığını artıracak ilminin artma imkanı varsa, diğer insanların önünde bu imkanın çok daha geniş olacağı açıktır. Çünkü mârifetullah noktasında bizlerin eksiklikleri, peygamberlerle kıyaslanamaz.

Bu mânayı takviye eden bir başka hadîs de şöyle: *"Takvanın kaynaklarından biri, bilmediğin şeyi de öğreninceye kadar öğrenmeye devam etmendir..."*[37]

Bir başka rivayet, bu hadîsleri daha vecîz olarak ifâdeye dökmektedir: "*İki günü eşit olan zarardadır... artmak üzere olmayan eksilmededir*" Ancak şunu da belirtelim ki, halkımızın hadis olarak bildiği bu rivayet, âlimlerce, şened –ve hattâ çıkarılabilecek mahzurlu teviller– yönüyle[38] bu vasfa lâyık görülmemiş, son derece zayıf olduğu belirtilmiştir.

İslâm âlimlerinin, her yeni ânı, bir geçene nazaran, daha iyi değerlendirme endîşelerini, Râzî'nin, Asr sûresinin tefsirinde kaydettiği şu pasajdan daha iyi anlayabiliriz:

"(Zamanı değerlendirme açısından) insan mutlaka zarardadır, kendisini bu zarardan kurtaramaz. Zira, zarar, sermayenin kaybıdır. İnsanın sermayesi ise ömrüdür. İnsan, ömrünü kaybetmekten nadiren kurtulabilir. Zira her ân, insanı alıp götürmektedir. İnsan, zamanı kötü bir işte

geçiriyorsa zararı açıktır. Mubah bir işte geçiriyorsa yine zarardadır, çünkü, mubahla geçen ömürden geriye faydalı bir eser kalmaz. Halbuki mubahla geçen zamanda, dâimi bir eser bırakacak bir işle meşgul olabilirdi. Şayet tâatle ve iyi bir amelle geçirdi ise yine zarardadır. Zira, her tâatin mutlaka daha iyisini yapmak mümkündür. Allah'a gösterilecek saygı ve huşunun dereceleri sonsuzdur, nitekim Allah'ın kahır ve gazabının mertebeleri de sonsuzdur. İnsanın bu mertebeler hususundaki bilgisi arttıkça, Allah'tan korkma derecesi de artar. Böylece, ibâdete geldikçe Allah'a tazimi daha tam, daha mükemmel olur. Şu halde daha yücesi varken onu ihmal ederek düşük olanla iktifa etmek de bir nev'i hüsrandır ve zarardır. Böylece anlaşılır ki, insan her ne yaparsa yapsın mutlaka zarardadır."[39]

- ***Ara Vakitlerin Değerlendirilmesi***

Alimlerimizin Asr sûresi ile ilgili yorumları, bize zamanı değerlendirmede, en faydalıya öncelik verme, daima daha faydalı olanı arama düsturunu veriyor. Boş zamanlarımızı değerlendirmede bu önemli bir husus olmalıdır. Otobüs beklerken, yolda giderken, evde sofra hazırlanırken, gezinti yerinde oturup dinlenirken ya da bir arkadaşımızı beklerken gibi günlük olarak daima beş on dakikalık boş zamanımız olur. Bunların toplamı, günlük hayatımızda bile epeyi bir yekün tutar. Madem ki hayatımızın her anından bir hesap vereceğiz, öyleyse her vakit gündemimizde bunların bile azami şekilde değerlendirilmesi diye bir meselemiz olmalıdır. Cepte taşınacak küçük kitaplar, ezberden okunacak bir kısım dualar, zikirler, çeşitli tefekkür konuları olabilir, demek ki bu hususta hazırlıklı olmalıyız. Bu ara vakitlerde nelere öncelik vermeli şeklindeki diye bir soru

yersizdir, herkesin şartlarına göre değişir. Önemli olan böyle bir gündem maddemizin olması ve buna göre hazırlıklı olmamızdır.

Bu küçük zaman parçalarını değerlendirmeyi gündemde tutmanın kazancının büyük olacağını anlatabilmek için şu teşbihimizin anlaşılması gerekir: Büyükçe bir kavanozda meyve salamurası yapmak istiyoruz. Ayvalarla üst üste üç-dört sıra dizdik, yer kalmadı. Buna “doldu” diyebiliriz. Halbuki ayva iri olduğu için aralarında kalan boşluklara eriklerin küçüklerinden de yerleştirebiliriz. Eğer akıllı ve planlı hareket ettiysek, aradaki daha küçük boşluklara da kuş üzümü serpiştirip meyve salamuramızın tadını kokusunu artırabilir, kavanozumuzun zenginliğine farklı bereketler katabiliriz. Aslında kavanoz henüz tam dolmamıştır. Çünkü dökeceğimiz şekerli suya da yer kaldığının hepimiz farkındayız.

Bir insanın günlük hayatı böyledir. Temsilimizdeki ayva misalinde olduğu gibi bir gün içinde, asıl yapmamız gereken işler için ayırdığımız büyük zaman dilimlerinin yanı başında ara boşluklar vardır; birinden diğerine geçiş, bekleme, istirahat anları gibi. Akıllı kişi titiz bir programla bütün anlarını değerlendirebilir. Temsilimizde geçen ve bütün boşlukları doldurarak kavanozun içini bütünüyle tatlandıran şekerli suyu da niyet olarak düşünelim. Zaman değerlendirmede iyi bir niyet ve bunu takip eden meşru fiiller günlük bütün dakikalarımızı bizim lehimizde geçmiş kılar. Bu düşünce ile kişi, çalışma masasından kalkıp lavaboya giderken dilini bir zikirle meşgul edebilir, ayakkabısını giyerken, yolda yürürken, otobüs durağında beklerken, otobüste yol alırken, vs. bütün durumlarda geçireceği vakti verimli kılmanın tedbirlerini alabilir.

Görüldüğü üzere her bir zaman dilimi ister eriğin temsil ettiği büyükçe, isterse kuş üzümünün temsil ettiği en küçük bir boş zaman parçası bir suretle değerlendirilebilir. Yeter ki bunu yapmak gündemimizde olsun, boş zaman geçirmeme şuurunda olalım. Bu söylediğimize canlı bir örnek kaydetmek isterim:

Birkaç yıl önceydi, talep üzerine *Bereket Vakfı*'nın bursiyer talebelerine, bazı konularda seminerler verdim. İlki "*İslâm'da Zaman Tanzimi*" konusu üzerine olmuştu. Konuyu dinleyenler arasında Vakfın müdürü, emekli paşalarımızdan ve aynı zamanda Sultan Tepe'de komşum olan Mehdi Bey de vardı. Konuşma sırasında, bu kitabımızın baş taraflarında da kaydetmiş olduğumuz şekilde, -İslâm âlimlerinin zaman anlayışını belirtmek üzere- *"Vakit nakit değildir, bu Batı'dan tercüme bir anlayıştır, İslâm âlimlerine göre, "vakit ömür sermayesidir, naktini kaybeden vakit içinde tekrar kazanabilir, ömür sermayemizden giden bir günü bütün dünyanın nakdi, parası, altını, serveti verilse geri getirilemez.. her ânının iyi değerlendirilmesi gerek... vaktin değerlendirilmesinin bir sınırı da yoktur, vakti daha faydalı geçirmek varken, faydalı geçiren zarardadır; daha faydalı geçiren de zarardadır, çünkü daha daha faydalı geçirme imkanı vardır. Vel'asri sûresinin mesajından hareket eden alimlerimiz: "İnsan, ne yaparsa yapsın, zaman değerlendirme noktasında mutlaka zarardadır" kanaatindedir"* şeklindeki açıklamalarımı, Mehdi Bey'in hakkıyla anladığını gösteren bir teşekkür ifadesini burada kaydetmek istiyorum: Müteakip ilk karşılaşmamızda: "Sizin o açıklamanız hayatımı değiştirdi, boş vakit geçirmemeye çalışıyorum. Mesela sizi dinleyeliden beri, her gün evden vapura varıncaya kadar bin kere, tevhit çekiyorum. Keza

vapurdan iş yerime varıncaya, iş yerimden eve dönünceye kadar boş durmuyorum bir suretle faydalı bir şeyler yapıyorum… Allah râzı olsun sizden” dedi.

Mehdi Bey’e, bu zaman dersi o kadar tesir etmiş olacak ki, müteakip karşılaşmalarımızın hemen hemen her seferinde aynı teşekkürünü tekrarlama ihtiyacını duydu. Bir keresinde bir sohbet cemaatinde karşılaşmıştık ki, -o kalabalık cemaate katılanların da, İslâm’ın bu güzel dersinden istifade etsinler düşüncesiyle olacak- aynı heyecanla hatırasını bir kere daha tekrar etti, alenen teşekkür etti. Kaza-yı hâcet dışında başkaca meşguliyetlerin mekruh addedildiği helada, ölü geçen zaman dilimini asgariye indirmek için, üç günde bir kere helaya gidecek şekilde yeme-içme düzenini ayarlayan İmâm Mâlik’in: *“Allah’a kasem olsun, çok helaya gidip gelmekten sıkılıyorum*[40]*”* sözü, İslâm medeniyetini inşa eden ustaların zaman hassasiyetlerini gösteren bir ipucudur.

Yüce dinimiz İslâm’ın, bu zaman dersini keşke hepimiz, hususen de gençlerimiz, Paşamız seviyesinde anlayabilsek, nice meselelerimiz kısa zamanda kendiliğinden çözüme kavuşur inancındayım.

⬩ ***Zaruri Bilgilere Öncelik***

Peygamberimizin hadislerinde, her Müslüman’ın bilmesi gereken farz bilgilerden söz edilir. Bunların neler olduğu münakaşa edilmişse de umumiyetle iman, ibadet, ahlak, adâb-ı muaşere, bir meslek; evleneceklere evlilik hayatının iyi yürümesi, çocukların güzel terbiye almaları için gerekli bilgiler olduğu kabul edilir. Bu bilgilerde eksiklerimiz varken umumi kültür adına fuzuli şeylerle meşguliyetin akıl ve izan işi olmayacağı açıktır. Ülema boş vakitte Kur’ân mı okumalı, evrat mı okumalı münakaşasını boşa yapmamış

olmalı. Gazali bu meseleye temas ederken “adama göre değişir” diyor.

Aleyhissalatu Vesselam bu konuda bize bazı ipuçları verir. Mesela: *“Faydasız ilimden Allah’a sığınırım”* diyor, ama “Şu ilim faydasızdır” demiyor. Demek ki farz ilimlerde eksikliklerimiz olduğu müddetçe “onların öğrenilmesini geri bıraktıran bütün öğrenme meşguliyetleri, Allah’a sığınılması gereken bir meşguliyet olabilir” diye bir mülahaza hanemiz olmalıdır.

Buradan hareketle, şayet anne-baba isek, çocuklarımızın üzerimizdeki haklarını bilmek ve bilhassa “iyi terbiye edilme haklarının” gereği olan “***iyi terbiye etmenin yolları ve gerekleri***”ni bilmek öncelikle bilmemiz gereken ilimler arasında yer alır.

Vicdanlarımıza sorsak *“Ben iyi bir mürebbiyim, bu konuda bilmem gerekenleri biliyorum. Bu sahaya giren âyet ve hadisleri sistematiği içinde öğrendim iyi biliyorum”* diyebilecek kaç kişi çıkar?

Şu halde terbiye ile ilgili bilgiler, ilmihal bilgilerinden hemen sonra gündeme almamız gereken ilimlerden biridir. İcra etmekte olduğumuz meslek bilgisi de böyle. Farz olan, öncelikli olan bilgileri mahâretleri kazanmadan başka bilgiler, başka şeylerle meşguliyet, mesuliyeti gerektiren bir davranış olabilir.

Dikkat:

Yukarıda Zamanla İlgili Bazı Telâkkiler başlığı altına kaydettiğimiz hususlar, bize zamanı ahiret nokta-i nazarından daha verimli kılmanın ipuçlarını verdiği dikkatten kaçmamıştır. Bu maksatla, –Kadir gecesini arama, Cuma gününün duaların makbul olduğu saate rastlama gayretleri gibi– alınacak tedbirler zamandan az bir müddeti

manevî kazanç yönüyle azami seviyede verimli kılmaya yönelik dinî irşatlar olmaktadır.

B - ZAMANLA İLGİLİ BAZI TEDBİRLER

Zamanın değerlendirilmesinde, bir kısım telâkkiler şeklinde alınmış bulunan ve daha önceki bahiste görmüş bulunduğumuz vicdanî tedbirlerden başka bir kısım fiilî tedbirler de söz konusudur. Burada onlardan mühimlerine dikkat çekeceğiz. Öncelikle belirtmek isteriz, burada *Meşgale Tanzimi*'ne kadarki kısımda vereceğimiz bilgiler için: "*zaman meselesinden çok, terbiye meselelerine girer*" denebilir. Doğrudur. Ancak, görüleceği üzere, ileri yaşlarda zamanı, ömrü verimli kılma işi, ebeveynin sorumluluğuna emanet edilen büluğ öncesi dönemde, çocuğa vakti vaktine, erkenden zaman kullanımına müteallik bir kısım temel bilgi ve alışkanlıkların kazandırılmasına bağlıdır. Bu hususta ebeveynlerin ve hatta devletin şuurlu olup, büluğ öncesi dönemi iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde çocuk, büluğdan sonraki zamanını, aldığı terbiye gereği çok daha verimli kılacaktır.

1- Ömrün Tanzimi

Kur'ân-ı Kerîm, insan ömrünü belli başlı beş ana safhaya ayırır: Çocukluk, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık, düşkünlük gibi. Bu taksimat her yerde, her devirde yapılan tabii bir taksimattır. Ancak, dinimiz, bu taksimattan açık seçik bir gaye güder: Her ömür safhasının, diğerlerinden farklı, kendine has öncelikli vazifeleri mevcuttur. Kişi, hangi safhada bulunuyor ise, o safhada yapması gereken işleri gerçekleştirmeli, o safhanın ana vasıflarıyla nefsini,

yaşayışını, halini muttasıf kılmalıdır. Bir başka ifâde ile, mü'minin boyanması gereken boya (âyetin ifadesiyle sıbgatullâh)[41] her ömür safhasında az veya çok farklılıklar arz etmektedir. Kişi, ömrü boyunca, maddî ve zahirî olarak bile tezahür eden renk değişmelerini, iradî olarak ruhî, ahlâkî, hâlî, yani manevî tegayyürlerle takip etmelidir. Ömrünü, gafletle hep aynı şekilde geçirmemek, –50-60 hattâ 70-80 yaşına gelse bile, zamanımız insanlarının birçoğunda olduğu üzere, gençlik psikozuyla yani yaşlanmış olsa bile kendini genç zannetme kuruntusuyla nefsin hevesâtı peşinde koşmamak– hususunda dikkatli, müteyakkız, hazırlıklı olup, her safhanın hakkını vermelidir. Nitekim, Aleyhissalatu Vesselam yaşını almış olanların, hâla gençler gibi hevesâtın peşinde koşmalarını hiç de hoş karşılamaz ve böylelerini – az sonra görüleceği üzere- şerîr olarak tavsif eder."[42]

a) Ömrün Safhaları

Kur'ân-ı Kerîm, birçok kereler, misâk-ı evvel'den yani ruhlar âleminden başlatmak suretiyle, anne rahmindeki muhtelif safhalarından, çocukluktan, gençlikten, ihtiyarlıktan, düşkünlükten, kabir hayatından, âhiret âlemine kadar çeşitli safhalardan bahseder.[43]

Günlük hayattaki, gerek hukukî ve gerekse terbiyevî pratik ehemmiyeti ve hattâ zarureti sebebiyle, âyette gelen esaslara uygun olarak, dinî kaynaklar, insan ömrünü başlıca beş safhaya ayırırlar:

1- Çocukluk (tufuliyet, sabâvet) 0-15 yaş arası.

2- Gençlik (şebabet) 15-30, 33, 34-40 yaş arası.

3- Olgunluk (kühûlet) 30, 33, 34-40, 51-60 yaş arası.

4- İhtiyarlık (şeyhuhet) 60-70. 51-80 yaş arası.

5- Düşkünlük (herem, erzelü’1-ömr) 80’den sonrası.

Verilen rakamlardan anlaşılacağı üzere, âlimler çocukluk safhası hariç, diğer safhaların başlangıç ve bitme yaşlarında ihtilafa düşmüşlerdir.

Bunlardan çocukluk devresi dediğimiz 0-15 yaş arası ehemmiyetine binâen şu safhalara ayrılmıştır: 1-Sabi: 0-2 yaş: Süt devresi, 2- Gulâm: 2-7 yaş. 3- Yâfi’î: 7-10 yaş, 4- Hazver (veya mürâhık) 10-15 yaş arası.[44]

Yukarıdaki safhaların hukuki, terbiyevî, ahlâkî vs. yönlerden ayrı ayrı tahlili şüphesiz bizi asıl mevzumuzdan uzaklaştırır. Bu sebeple, önce, bu safhalara, bu ayırıma temas eden birkaç âyet ve hadîs meali kaydedip sonra da en mühimmi olan “***çocukluk safhasını***” yani bülûğdan önceki devreyi bir miktar açıklayacağız:

“*Ey insanlar, öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphede iseniz, bilin ki, ne olduğunuzu size açıklamak için, Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra da yapısı belli belirsiz bir çiğnem etten yaratmışızdır. Dilediğimiz belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız, sonra sizi çocuk olarak çıkartırız. Böylece yetişip erginlik çağına varırsınız. Kiminiz öldürülür, kiminiz de ömrünün en fena zamanına ulaştırılır ki, bilirken bir şey bilmez olur...*” (Hacc, 22/5)

“... (İnsanın anne karnında) taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer. Sonunda erginlik çağına erince ve kırk yaşına varınca: “Rabbim! Bana ve anne-babama verdiğin nimete şükretmemi ve benim, hoşnut olacağın yararlı bir işi yapmamı sağla! Bana verdiğin gibi soyuma da salâh ver; doğrusu sana yöneldim, ben, kendimi sana verenlerdenim” demesi gerekir.” (Ahkâf, 46/15)

Aleyhissalatu Vesselam şu hadîslerinde olgunluk yaşına girenlerin (kühûl) hevesât-ı nefsâniye peşinde koşmayı artık bırakmaları gereğini ifâde ederek, bu safhada kazanılması gereken umûmi sıbgayı (boyayı) belirtir:

"Gençlerinizin en hayırlısı (hevesât-ı nefsâniyeyi bırakıp ibâdete düşmek suretiyle) yaşlılarınıza benzeyenlerdir. Yaşlılarınızın en şerlileri de (hevesât peşinde koşmada) gençlere benzeyenlerdir."[45]

Şu hadîs de mevzumuzu aydınlatır: *"Yetmiş yaşında olduğu halde, davranışlarıyla olsun, kılık kıyafetiyle olsun yirmi yaşındaki gence benzeyen kimseye Allah buğzeder."*[46]

İhtiyarlık sıbgasıyla ilgili rivayetlerin bir kısmı, bizzat Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) şahsî ahvâlini belirtir: Efendimiz, Nasr sûresi'nin nüzulünden sonra, mütebaki ömründe, daha çok tövbe ve istiğfarda bulunmasının emredildiğini anlar ve "gelirken giderken, otururken kalkarken, her fırsatta "*sübhânallahi ve bihamdihi estağfirullâhe ve etûbu ileyh*" cümlesini dilinden düşürmez.[47]

b) En Mühim Safha

Bu sayılan safhalar arasında, insan ömrünün en çok ehemmiyet taşıyan safhası, bulûğ çağına kadar olan safhadır. Bu safha, ferdin hayata hazırlanma safhasıdır. Kişinin bir hayat boyu başarılı veya başarısız, iyi veya kötü oluşu bu safhaya bağlı olduğu gibi, mü'min veya kâfir oluşu, dindar veya fâsık oluşu da büyük ölçüde bu safhaya, yani bulûğdan önce cemiyetin ona verdiğine, anne-babasından aldığı terbiyeye bağlıdır.

İslâm açısından, bu safhanın normal ve vasati olan nihâî hududu on beş yaştır, azamî 18 yaşa kadar uzayabilir.

Bu yaşa gelen kişi dînen ***mükellef***tir. Mükellefiyet sadece namaz, oruç gibi ibâdetlerin farz olmasıyla ifâdesini bulmaz. Maddî ve hayatî sorumluluklar, hukukî ehliyet yönünden de ortaya çıkar. Bulûğa eren bir kimse, mahkemece tescil edilen bir araz ve anormal durum olmadığı takdirde, müstakil bir ferttir. Her çeşit hukukî muamelesi muteberdir. Üzerinde babası dâhil hiç bir kimse vesayet, velilik iddiasında bulunamaz. Baba dâhil biç kimse onun maddî ihtiyaçlarını görmekle sorumlu değildir, vs.

Kısacası, ***bâliğ***, her yönüyle müstakil, hür, mükellef, sorumluluklarıyla baş başa bir kimsedir. Tek başına hayata atılabilmelidir.

Çocuk, bulûğ denen fizyolojik hâdise ile, gerekli bilgi ve yetenekleri, mucizevî bir tarzda, kazanamayacağına göre, bütün bu zaruri muktesebâtın, daha önceden tâlim ve terbiye yoluyla kazandırılması gerekmektedir.

İşte, İslâm bu yetiştirme işinden, önce anne-baba olmak üzere, cemiyet ve devleti sorumlu tutar. Çocuğu, on beş yaşına kadar, müstakil bir hayat adamı olarak yetiştirip hazırlamak babanın en mühim vazifesidir. Hadîslerde babanın çocuğuna karşı, ahlâkını, dinini öğretmek gibi vazifeleri sayılırken “bir meslek öğretmesi” de zikredilir.[48]

:Bir soru ve cevabı

Günümüzde 15-18 yaşlarına gelen bir gencin, hayata tek başına atılabileceğini söylemek mümkün değildir. Dinimiz, böyle bir kaide koymakla tatbikatı mümkün olmayan lüks bir prensip vazetmiş olmuyor mu?

Böyle bir soru her zaman vâriddir ve yerindedir. Zira bugünkü fiilî durumla, söylenen İslâmî prensip arasında

büyük bir açıklık vardır. Zamanımızda, değil orta tedrisâtı, çoğu kere yüksek tedrisâtı bitiren –ve İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin (rahimehullah) ifadesiyle dedelik yaşı'na basmış olan[49]– bir kimse hâlâ çocuk sayılır ve hayatın mesuliyetini tek başına almaktan uzaktır. Cemiyetin teamülü de bu mesuliyeti ona tanımaya hazır değildir ve onu hâlâ "çocuk" görmek ister.

Esefle kaydedelim ki, hayatımızdan düşünce ve amel olarak çıkan İslâm'ın mühim prensiplerinden biri budur.

İslâm, bulûğ çağına eren bir çocuğun, gerçek mânada mükellef kılınmasını, her çeşit hayatî mesuliyetlerini deruhte edecek seviyeye ulaşmasını sağlamak için bir kısım amelî tedbirler getirmiştir. Biz burada onlardan üç tanesine dikkat çekeceğiz:[50] 1- Erken tedris prensibi, 2- Faydalı bilgi prensibi, 3- İstihdam tahdidi.

Bu üç prensibin tatbiki, ciddiye alındığı takdirde yeni nesillerin en geç 18 yaşında bir meslek sahibi olmasını kesinlikle sağlayacaktır.

1) Erken Tedris Prensibi

Çocuğun 15 yaşında mükellef addedilmesi, onun terbiye ve tedrisinin, mümkün mertebe erken başlatılması prensibini getirmiştir. Senetçe zayıf olmasına rağmen ulemaca mânası benimsenen bir Hadîs-i şerifte: *"Küçüklükte öğrenilenler taş üzerine kazı, büyüklükte öğrenilenler buz üzerine yazı"* buyrularak erken öğretimin ehemmiyetine dikkat çekilir.[51] Ayrıca Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) tatbikatında çocuk, konuşmaya başlar başlamaz, en zaruri dinî bilgilerden başlamak üzere tâlim konusu kılınmıştır.[52] Bu çeşit hadîsler, tedrisât sistemini hazırlarken imkân nispetinde erkenden başlatmayı ders

vermiş olmaktadır. Nitekim, İslâmî gelenekte, çocuğun dört yaş dört ay dört günlük olmasından itibaren bir hocaya verilmesi söz konusudur.[53]

Çocuğun bulûğdan önceki terbiye sorumluluğu ebeveyn, yakınlar ve en sonunda da devlete düştüğüne göre, bunun tanzim ve tatbiki aile ve cemiyete terettüp etmektedir.

Şu halde çocuğun tâlim ve terbiyesini, ona tahsil yaptırılacak olsa da, meslek öğretilecek olsa da, imkân nispetinde erken başlatmak gerekmektedir. Geçmişte İslâm âlimleri, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerse de herhangi bir yaş üzerinde durmamışlardır. Başlama yaşını tespitte ölçü olarak, "aklının erdiği yaş", "*söyleneni anladığı ve uygun cevap verdiği yaş*", "doğru yazabildiği yaş", "temyiz hâlinin hâsıl olduğu yaş", "merkeple ineği tefrik ettiği yaş" gibi daha çok aklî melekenin gelişmesini ifâde eden durumların göz önüne alınmasını dile getirmişlerdir[54]. Ayrıca, dört buçuk yaşında, üç yaşında ve hattâ daha küçük yaşta mektebe gidenlerden çeşitli örneklere eski kitaplarda rastlanır. Bu çeşit bir örnek İbrahim İbnu Said el-Cevheri tarafından nakledilir. Der ki: *"Dört yaşında bir çocuk gördüm. Halife Me'mûn'a çıkarılmıştı. Huzurda Kur'ân okuyor ve bazen da fikir beyân ediyordu. Ancak ne var ki, acıktığı zaman da ağlıyordu."*[55]

– Erken Yaş Örnekleri

İslâm tarihinde, medeniyetin gelişmesine katkıda bulunmuş, verdiği eserlerle ismini günümüze kadar duyurmaya ve hizmetine devam etmiş büyüklerin hayatı tetkîk edilince şu husus dikkatimizi çekiyor: Bunların hemen hemen hepsi küçük yaştan itibaren tahsile başlamış,

yukarıda belirttiğimiz mükellefiyet yaşı hududuna girmeden kariyer yapmış kimselerdir.

İmam-ı Şafiî'nin Muvatta'yı 5 yaşında ezberlediği[56], hadîs, Kur'ân, şiir, lügat gibi devrinde tedrisât müfredatına giren bütün ilimleri "*küçük yaşta öğrenerek*" 15 yaşında fetva vermeye başladığı belirtilir.[57]

Evzâî'ye fetva sorulduğu zaman 13 yaşındadır.[58]

İmam-ı Mâlik de erken yaşta talebeliği bitirip 17 yaşında ders vermeye başlamıştır.[59] Derslerine devam eden Ebû Hanîfe, yaşça büyük olmasına rağmen, kendinden küçük olan İmam-ı Mâlik'i edep ve saygı ile dinlemiştir.[60]

Süfyân İbnu Uyeyne de küçük yaşta ilim öğrenenlerdendir. Öyle ki dört yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir.[61]

İmam-ı Buhârî de küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, sıbyân mektebinde iken 15 bin hadîs ezberlemiş, bulûğa ermeden İbnu'l-Mübârek'in kitaplarını ezberlemiştir, te'lifâta başladığı zaman henüz yüzünde sakal çıkmamıştır.[62] 16 yaşına basınca Vekî'in kitaplarını da ezberleyen Buhârî, Şafiî fıkhını da öğrenmiş bulunuyordu.[63]

Çok eser veren İslâm âlimlerinden olan İbnu Teymiyye de yirmi yaşlarına varmadan her çeşit ilmi nefsinde cemedip, münazara ve kıyas yapmaya ve fetva vermeye başlar.[64]

el-Kaadı Ebû Muhammed Abdullah İbnu Muhammed el-İsfehânî dört yaşında hadîs öğrenmek üzere hocaya "*götürülmeye*" başladığını, beş yaşında da Kur'ân'ı ezberlediğini bizzat anlatır.[65]

Ebû Ömer el-Kaasım İbnu Ca'fer, Ebû Alî el-Lü'lüî'nin "*Kitâbu's-Sünen*"ini dört defa dinlemiştir. Sonuncu defada yaşı 5'dir.[66]

Son olarak İbnu Sina'yı zikredebiliriz. Onun da, on yaşına bastığı zaman, Kur'ân ve edebiyat ilimlerini mükemmel olarak öğrendiği, usûl-i din, hesâbu'l-Hint, cebr ve mukâbele ilimlerinden pek çok şeyi hıfzına aldığı bilinmektedir.[67]

Söylediğimiz gibi eslaf ülemâsının müşterek vasfı budur. Umumiyetle ismi duyulanlardan örnek verdik.

Şu halde, zaman değerlendirme meselesinde, Devlet ve aile planında ele alınması gereken önemli bir husus, çocukluk anlayışıyla ilgilidir. Çocukların ilk yaşlardan itibaren daha ciddî konu ve hedeflere yönlendirilip daha ciddî bir talim-terbiyeye muhatap kılınmaları, onları daha verimli kılacak, daha erken yaşlarda vazifesini müdrik mükellef adayları haline getirecektir. Bugünkü Batı menşeli, bize göre oldukça nâkıs çocukluk anlayışının gerisinde bir kısım ideolojik hesap ve planların varlığını ileri sürenlerin haklılık payı az olmamalıdır.

– İslâm'ın Çocukluk Anlayışı

Okuyucularımızdan bazılarının *"Zaman meselesi ile bu konunun ne ilgisi var?"* şeklinde ilk nazarda haklı görünecek tenkitlerine maruz kalmayı da göze alarak, İslâm'ın çocuklara tanıdığı hakları tahlil eden bir kitabımdan kısa bir nakil sunarak, değerlendirme işini okuyucuya bırakıyorum:

"Çocukları himâye meselesinde İslâm'ın getirdiği hususlardan bir diğeri de çocuklara tanıdığı hürriyet havası ve böylece onların "küçüklük" kompleksinden

korunmalarıdır. Yani her cemiyette mûtâd olarak rastlanan "Çocuk küçüktür." diye onu büyüklük meclisine almamak, herhangi bir meselede duygu ve düşüncelerini söylemesine meydan vermemek, ona şahsiyet tanımamak gibi bir husus, İslâm'da mevcut değildir. İslâmiyet getirdiği bir kısım ahlâki ve terbiyevî ve hattâ hukukî prensipleriyle çocuklara, kabiliyetlerini hürriyet havası içerisinde geliştirme, izhar etme imkânı tanımıştır.

Aşağıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, eski Arap cemiyetinde de yaygın bir şekilde mevcut olan çocuğa hürriyet tanımama durumunu İslâmî telakkî normal karşılamamıştır. Çocuğun yetişmesinde cami, düğün, ziyafet meclislerinden ilmî meclislere, siyasi meclislere ve iş hayatına varıncaya kadar, her çeşit içtimâî tezahürlere katılmasını esas almaktan başka, kabiliyet sahiplerine söz ve düşüncelerini, şahsî reylerini rahatça, serbestçe söylemeyi ayıplamama, hoş karşılama ve hatta buna teşvik etme anlayışını da getirmiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) *her ne kadar, "Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize hürmet göstermeyen bizden değildir,"*[68] *"Bereket büyüklerdedir.",*[69] *"Müslümanların büyüklerine hürmetkâr ol, kıyamet günü beraber olalım,"*[70] *"Büyüğü büyük bil, en büyük söze başlasın,"*[71] *gibi mükerrer beyanlarıyla büyüklere karşı hürmetkar olmasını istemiş ise de, küçüklerin büyüklerin yanında sus-pus olmalarını tavsiye etmemiştir. Çocukların icab ettikçe konuşmalarının, fikir beyan etmelerinin, tavsiye edilen hürmeti ihlâl edici olarak tavsif edildiğine dair rivâyet mevcut değildir. Aksi ise vâriddir. Hz.Ömer'in* (radıyallahu anh) *oğlu Abdullah ile alâkalı rivayette görülen "teeddüben susma" daha ziyade cemiyetteki kadîm örfün*

bir ifadesidir. Bunu bizzat rivayetin sonundaki Hz. Ömer'in (radıyallahu anh)*: "Keşke konuşsaydın" cümlesinden anlamaktayız. Buharî'den gelen rivayete göre, bir gün, Hz. Peygamber* (sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Müslümanın durumu o yeşil ağaca benzer ki yaprakları hiç dökülmez, bu ağaç hangisidir?" der. Herkes birşeyler söylerse de hiçbiri isabet edemez. Hz. Ömer'in* (radıyallahu anh) *oğlu Abdullah'ın içinden bunun "hurma olduğu" geçtiği halde yaşça küçük olduğu için sesini çıkarmaz. Bilahare durumu babasına anlatınca, Hz. Ömer* (radıyallahu anh)*: "Keşke konuşsaydın." der."*[72]

Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) *çocuklarla haşır neşir olduğuna, oyunla ilgili bahiste (7. maddenin tahlilinde) temas edeceğiz. Burada hemen şunu söyleyelim ki, Hz. Peygamber* (sallallahu aleyhi ve sellem)*, çocukları günlük beş vakit namazda câmie teşvik ettiği gibi*[73] *Cuma ve bayram*[74] *namazlarına da katılmalarını teşvik etmiştir. Rivayetler onun* (sallallahu aleyhi ve sellem)*, omuzunda çocuk namaz kıldığını,*[75] *Cuma hutbesi sırasında camie giren torunlarını minbere çıkarıp yanında oturttuğunu,*[76] *belirtirler. Hz. Peygamber'in* (sallallahu aleyhi ve sellem) *çocukları, karşılama merasimlerine,*[77] *düğün merasimlerine,*[78] *ziyafetlere*[79] *dahil ettiği, sadece ayakkabı gözetlettirmek,*[80] *abdest ibriği taşıtmak,*[81] *içecek dağıttırmak,*[82] *gibi basit işlere koşmayıp, aynı zamanda "sır" olduğu bildirilen iş tevdi ettiği,*[83] *mektup postacılığı yaptırdığı,*[84] *liyakati sebebiyle cemaate başkan tayin ettiği,*[85] *kapısında nöbet tutturduğu*[86] *gibi hususlar da belirtilir.*

Bütün bunlar Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) *devrinde çocukların içtimâi hayata nasıl intibak ettirildiklerini (içtimaîleştirildiklerini) göstermeye yeterli delillerdir.*

Fikir beyanı husussundaki serbesti ve teşvikin en güzel örneklerini, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)*, herkesten daha iyi anlama ve davranışları onunkine en uygun olma durumunda olan Hz. Ömer'de* (radıyallahu anh) *görürüz. Bir kısım rivayetler, onun, zuhur eden durumlar karşısında sadece büyüklerin değil, gençlerin de fikrine müracaat ettiğini, "onları çağırıp onlarla istişare ettiğini"*[87] *göstermektedir.*

Hz. Ömer'in (radıyallahu anh) *istişare meclisinde gençlerin de, hele İbnu Abbas gibi henüz çocuk telakki ettikleri birinin de yer alması, büyüklerin -an'anede mevcut telakki sebebiyle- itiraz ve sızlanmalarına sebep olmuştur. Hz. Ömer* (radıyallahu anh)*, yaşlıları ikna için, bir meselede hepsinin fikrini alır, hiçbirini tatminkâr bulmaz, İbnu Abbas'ın da fikrini alır. Onun cevabı hepsini memnun edince, meclise onu da almaktaki haklılığını isbat eder ve itirazlar kesilir.*[88]

Rivayetler Hz. Ömer'in (radıyallahu anh) *başlangıçta -belki de yaşlılardaki örften gelen peşin hükmün izâlesine kadar- şûrâya alınan gençleri, "kendilerinden sorulduğu takdirde konuşmaları" kaydına tâbi tuttuğunu ve bu kaydı sonradan kaldırmış olabileceğini ifade etmektedir. Bir gün Hz. Ömer* (radıyallahu anh)*, Kadîr Gecesi'nin Ramazan ayının hangi gecesine tesadüf ettiği hususunda konuşma açar ve çeşitli kimseleri dinler, aldığı cevapların hiçbirinden tatmin olmaz. İbnu Abbas'a dönerek: "Sen niye konuşmuyorsun" der. İbnu Abbas da, izin verirse "şahsî reyini" söyleyeceği kaydıyla*

söz alır ve izahatta bulunur. Cevaptan memnun kalan ve tatmin olan Hz. Ömer (radıyallahu anh)*, "Seni izinsiz konuşmaktan men etmiştim. Bundan böyle seni bunlarla davet edince (izin istemeksizin) sen de konuş" der.*[89] *Muhtemelen bu hadiseden sonradır ki Hz. Ömer* (radıyallahu anh)*, istişare meclisindeki gençleri, yaştan gelen çekingenliğe karşı cesaretlendirmek için, zaman zaman şöyle demiştir: "Sizden hiçbirinizi, yaşının gençliği reyini söylemeye mâni olmasın. Zira ilim, ne yaşın gençliğinde, ne de ileriliğindedir. Aksine Allah onu (genç ve ihtiyarlardan)dilediğine koyar.*[90]

Hz. Ömer'in (radıyallahu anh) *bilhassa ilimle meşgul olan gençlerin öğrenmek istedikleri şeyler hususunda çekingen olmamaları gerektiğine ziyade bir ehemmiyet verdiğini ifade eden başka örnekler ve rivayetler vardır. Bunlardan birinde, İbnu Abbas'ın, kafasını kurcalayan bir meseleyi Hz. Ömer'den* (radıyallahu anh) *sormak için tam iki yıl beklediğine şahit olmaktayız. Nihayet o fırsat düşünce der ki: "Ey mü'minlerin emiri! Ben iki yıldan beri size bir hadis sormak istiyorum. Ancak zatınızdan duyduğum heybet sebebiyle soramadım." Hz. Ömer'in* (radıyallahu anh) *mevzumuz bakımından önemli olan cevabını aynen kaydediyorum:*

– Böyle yapma. Bir şey sormak istedin mi hemen sor. O hususta bilgim olursa sana söylerim, olmazsa "bilmiyorum" derim.[91]

Çocukların terbiyesinde ehemmiyetle üzerinde durulan bu prensibin, kabiliyet sahiplerinin erken yaşlarda temayüzüne ve dolayısıyla İslâm aleminde ilmin gelişmesine küçümsenmeyecek derecede katkıda bulunduğu söylenebilir. Nitekim tefsîr, hadîs ve fıkıh sahalarında hizmeti büyük olan İbnu Abbas, Hz. Peygamber

(sallallahu aleyhi ve sellem) *vefât eder etmez, yaşça çok genç (13 yaşlarında)*[92] *olmasına rağmen, henüz sayıca çok olan Ashâb-ı Resülü teker teker dolaşarak ilim tahsil etmek üzere paçalarını sıvadığını bizzat kendisi anlatır.*[93] *Hadîslerin yazılma ve muhafazasında birinci derece hizmetiyle şöhret bulan Muhammed İbnu Şihâbi'z-Zührî'nin de yaş sebebiyle çekingenlik kompleksine kapılmayanlardan biri olduğunu, kendisine ilim için müracaat eden gençlere yaptığı şu tavsiyeden anlamaktayız:*

– Yaşlarınızın küçüklüğü sebebiyle kendinizi hakîr görmeyin, zira (koca Halîfe) Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)*, müşkil bir işle karşılaşınca, gençleri çağırır, onlarla istişare eder, keskin zekâlarına tâbi olurdu."*[94]

Bu mesele ile ilgili başkaca misâller 7. maddenin tahlilinde gelecek.

Daha on beş yaşında iken fıkıh ilmindeki liyakati husunda çevresine itminan vermiş olan İmâm-ı Şâfiî'ye, halkın, müşkillerinin halli için müracaat ederek: "Ey Ebâ Abdillâh, bize fetva ver, artık fetva verme zamanın geldi." demelerini, hatta bizzat meşhur fakîh Süfyân İbnu Üyeyne'nin –ki Şafiî'nin hocasıdır-– kendisine, tefsir ve fetvâya müteallik bir müracaat yapıldığında, küçük Şâfiî'yi göstererek: "Bu çocuğa sorun." demesini göz önüne alacak olursak, Hz. Peygamberin getirdiği şeriatın tesiriyle ilk asırlarda Müslümanlar arasında gerek âlim ve gerek câhil tabakalarda "yaş" meselesi karşısında yerleşmiş olan sağlıklı espriyi anlarız.

Şunu da belirtelim ki, bu söylediklerimizin "Küçükler nezdinde ilim aramak kıyamet alametlerindendir"[95]

mealindeki hadislere ters düştüğü söylenerek itiraz edilemez. Zira, başta İbnu'l-Mübarek, birçok âlimlerimiz, bu hadisteki küçükler tabiriyle kendi re'yi ile fetva verenlerin, dini meselelerde selef alimlerinin yolunda gitmeyenlerin", "başkalarının re'yini ashâbın re'yine tercih edenler"in, "ehl-i bid'at" vs.nin kastedildiğini belirtirler[96] *ve: hakiki ilim sahibinin yaşı ne olursa olsun "büyük" olduğunu, câhil kimse pir-i fâni de olsa "küçük" olduğunu belirtirler.*[97] *Nitekim İmam Buhari, bu hususu te'yîden şöyle demiştir: "Bir kimse, yaşça ve ilimce kendi fevkinde, mislinde ve dûnunda (aşağısında) olandan hadis yazmadıkça (yani ilim almadıkça) ilimde kemâle eremez."*[98]

Günümüzün anlayışına ne kadar ters düşse de, dört yaşındaki çocuğun halife me'mun'un huzurunda Kur'ân okuyup "rey beyan ettiği"ne dair rivayetler,[99] belirtmeye çalıştığımız İslâmî telakki açısından bizi fazla şaşırtmaz."[100]

2) Faydalı Bilgi Prensibi

Buna zarurî bilgi de diyebiliriz. Yetişme çağında, çocuğa zarurî bilgiler verilmelidir. Yani günümüzün tabiriyle "Temel Eğitim" denilen bulûğ öncesi tâlim ve terbiye müfredatını, 15 yaşından sonra sırtına binecek hayat mükellefiyetini yerine getirmede muhtaç olacağı bilgiler, beceriler ve alışkanlılar teşkil etmelidir, İslâmî kitâbiyât buna farz-ı ayn ilimler demiştir. Aleyhissalatu Vesselam: *"Faydasız ilimden Allah'a sığınırım."*[101] derken bunu kastetmiş olmalıdır.

Hangi yaş safhasında olursak olalım, mükellefiyetimizin ifâsına yarayacak bilgilerin öğrenilmesini ikinci plâna düşürecek lüks bilgilerden kaçınmak mühim bir husus

olmakla beraber, bilhassa bulûğ öncesi safhada bu daha çok ehemmiyet arz etmektedir. Zira mükellefiyetin ifâsında gerekli olan bilgi, beceriyi ve alışkanlıkları yeterince kazanmamış kimseler, hayata atılmakta mütereddit olacağı gibi, atıldığı takdirde de kendine güven duyamayacak, çevresine, iş hayatına intibak edemeyecek, başarılı olamayacak, şahsiyetinden, haysiyetinden zaman zaman fedakârlıklarda bulunmak zorunda kalacaktır.

Zamanımızda, ferdi, hayata hazırlama safhasındaki terbiye işini, büyük ölçüde, devlet üzerine almış bulunmaktadır. Bu durumda devletin temel eğitim tedrisâtını, çocuk bulûğa erdiği zaman, hayata tek başına atılmasına imkân tanıyacak formasyonu verecek şekilde tanzim etmesi gerekmektedir.[102]

3) Çocuğu İstihdam Tahdidi

Bulûğ çağına gelen çocuğun gerekli bilgi ve beceri ile teçhizini garantilemeye matuf olarak İslâm'ın koyduğu mühim tedbirlerden biri de budur. Çocuğu sâdece babası istihdam edebilir. Meslekî ve yetiştirici mâhiyette olmayan işlerde çocuğun çalıştırılması caiz değildir. Herkesin menfaatine açık olan eşyalarda (derenin suyu, kırın otu gibi) çocuğun iktisâp ve kazancı kendisine aittir, kendi ihtiyaçları dışında harcanamaz. Veraset, hibe yoluyla elde edeceği gelirleri de öyle. Yani bulûğdan önce, çocuğun her çeşit kazancı, geliri kendine aittir. Velisi bunları saklar, bulûğa erince kendisine teslim eder. Anne ve baba da çok dar kayıtlar çerçevesinde bundan istifâde edebilir. Binâenaleyh, bulûğdan önce, yani yetişme çağındaki çocuk, kazancına tamâhen çalıştırılamaz.[103] Onun, hayata hazırlayıcı faaliyetlere yönlendirilmesi gereklidir.

Şu halde bu mevzuda bilinmesi gereken hususu birkaç noktada hülâsa edebiliriz:

1- Dinimiz insan ömrünü belli başlı safhalar içinde mütalaa eder.

2- Her safhanın kendine has hususiyetleri, vazifeleri vardır.

3- Mü'min her safhada, o safha ile alâkalı boya ile boyanmak suretiyle ömrünü tanzim edecek, kemâl bulacaktır.

4- İnsan ömrünün en mühim safhası doğumdan 15-18 yaşına kadar olan safhadır.

5- Büluğ öncesi dönemde çocuğun nafakası aile üzerindedir. Kazancından istifade etmek için kâr getiren işlerde çalıştırılamaz. Şayet çalışacak olsa, kazancı kendi ihtiyaçları için harcanabilir, çocuğun kazancı tıpkı yetim malı gibi, (anne-baba dâhil) herkese haramdır.

6- Bu safha, hayata hazırlanma safhasıdır. Cemiyet, öğretim programını: erken başlama, lüzumlu bilgiler verme, yetiştirici olmayan işlerle meşgul etmeme gibi prensipler çerçevesinde tanzim ederse bülûğa eren genç tek başına hayata atılabilecek formasyonu alır ve atılır. Böylece millet fertleri çok daha erken yaşlarda müstehlik (tüketici) olmaktan çıkıp, müstahsil (üretici) duruma geçer.

"Zaman"ın azamî ölçüde değerlendirilmesi böyle bir ömür tanzimine, ve bilhassa çocukluk döneminin iyi değerlendirilmesine bağlıdır.

c) Terbiyevî Sorumluluk

Bahsin başında kaydedilen hadîste kişinin, zaman ve mesâi ayırması gereken meşguliyetlerin ana başlıkları arasında mühim bir hususu açıkça göremiyoruz: Aile efradıyla meşguliyet ve onların terbiyesi. Bu husus, ibâdet

maddesine girecek kalemlerden birini, hem de en mühimlerinden birini teşkil eder. Zira pek çok âyet ve hadîsler, ailesi olan mü'minleri, aile efradının maddî ve manevî durumlarından sorumlu tutar, karşılıklı hak ve vazifeler yükler. Biz burada teferruata girmeden, birkaç âyet kaydederek meselenin ehemmiyetini dikkatlere arz etmekle yetineceğiz:

1- Şu âyeti âlimlerimiz,[104] ailenin terbiyevî sorumluluğunu babaya yüklemede esas almışlardır: *"Ey İman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem ateşinden koruyunuz."* (Tahrîm, 66/6)

2- Şu âyette ise, terbiyevî mükellefiyeti yerine getirmeyenin "*kıyamet günü*" gerçek hüsrana düşeceği ilân edilir: "*De ki: Gerçek hüsran sahipleri, kıyamet günü, kendilerini de, mensuplarını da hüsrana uğratanlardır. Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında ateşten tabakalar vardır. İşte Allah, kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Benden korkun!*" (Zümer, 39/15-16)[105]

2- Zaman Tanzimi

Zamanın değerlendirilmesi meselesinde temas edilmesi gereken bir husus da budur. Ömrünün hangi safhasında olursa olsun "*çalışma gücü*"ne sahip her ferdin, verimliliğini artırmak, hayatının bereketli olmasını sağlamak için mühim bir noktaya dikkat etmesi gerekiyor: Zarurî meşguliyetlerin ana kalemlerini bilmek, günlük meşguliyetleri içerisinde hepsine verimli olacak şekilde yer vermek. Daha önce belirttik, boş vakit geçirmemek, her an bir şeylerle meşgul olmayı prensip edinmek gerekiyor. Ama bu meşguliyetlerin muhtevasını neler teşkil etmelidir? Hep meslekî icraat mı?

Hep okumak veya aile efradıyla alâkadar olmak, ya da hep ibâdet mi?

İşte günlük olarak zaman ayırıp, gayret harcamamız gereken ana meşguliyetlerimiz hususunda da Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) rehberliğini görmekteyiz. O'nun bütün sözleri, tavsiyeleri bizi bu mevzuda aydınlatmakla birlikte bir soruya cevap sadedinde yaptığı bir açıklama, gayeyi, âdeta formüle etmektedir. Hadîs, sadedinde olduğumuz problemin ilk ilâhî dinlere kadar indiğini göstermesi yönüyle de ayrı bir ehemmiyet taşır:

Ashâptan Ebû Zerr el-Gıfârî (radıyallahu anh) sorar: "*Ey Allah'ın Resulü, Hz. İbrahim'e gelen Suhuf'ta ne vardı?*"

Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) cevâbı arasında şu açıklama da yer alır: *"... Aklını kullanabilen akıllı kişi vaktini üçe ayırır: Bir bölümünde Rabbine ibâdet eder. Bir bölümünde muhasebe eder, yaptığı işleri gözden geçirir. Bir bölümünde de helâl rızkını kazanmak için çalışır. Bu son bölümdeki çalışması, diğer yapacaklarına yardımcı olur. Zira maddî ihtiyacın karşılanmış olması, kalbi dünya meselelerinden boşaltarak ibâdet ve tefekkürü, hakkını vererek yapmaya imkân tanır..."*[106] Hadisin bir başka vechinde "İstirahat" de zikredilir.

Görüldüğü üzere, İslâm, –bir bakıma hakiki ömür demek olan– İçinde bulunduğumuz günlük zamanımızı dört ana maksada uygun olarak programa bağlamamızı emreder:

1- İbâdet,

2- Rızkın kazanılması,

3- Hayatımızı murakabe ve tefekkür,

4- İstirahat.

Bu dört husus, teferruatlı açıklama gerektiren konulardır. Ancak, bu kadarlık dikkat çekmekle yetineceğiz. Sâdece

helâl rızk için çalışma meselesiyle ilgili olarak birkaç hadîs ve âyet meali kaydedeceğiz. Bu kadarına yer verişimizin sebebi, önceki açıklamalarımızın yanlış anlaşılmasını önlemek içindir. Zira, zamanın boş geçirilmemesi ve bilhassa kıyâmu'1-leyl ile ilgili açıklamalardan, dinimizin hep ibâdet emrettiği şeklinde yanlış bir yoruma gidilebilir. İşte birkaç hadîs:

1- *"İnsanların himmetçe en yüce olanı, dünya işine de, âhiret işine de yer veren mü'mindir."*[107]

2- "*Müslüman, emin ve doğru sözlü tüccar, kıyamet günü şehitlerle birliktedir.*"[108]

3- "*Dünyayı talepte ifrat ve tefrite düşmeyin, orta yolda gidin. Zira, herkes kendisi için yaratılmış olana kavuşacaktır.*"[109]

4- "*Allah'tan korkan muttaki kimse için zenginliğin bir zararı yoktur. Ancak muttaki için sıhhat, zenginlikten daha hayırlıdır.*"[110]

5- "*Veren el, alan elden üstündür.*"[111]

Bu meselede İslâm âlimleri, daha önce zikri geçen Mûzzemmil Sûresi'nde, helâl rızık için yapılan ticari seyahatin, cihat kadar kıymetli olduğuna dâir delil bulurlar. Şöyle ki: Âyet-i kerîme, kıyâmu'l-leyl'i yapamayacak mazeret sahiplerini sayarken şöyle buyurur: *"Allah, içinizden hasta olanları, Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olan kimseleri ve Allah yolunda savaşacak olanları şüphesiz bilir, Kur'ân'dan -kolayınıza gelenleri okuyun, namazı kılın, zekâtı verin...*" (Mûzzemmil, 73/20)

Hz. Ömer (radıyallahu anh), cihattan sonra en mühim amelin burada zikredilen "helâl rızık arama" olduğunu bu âyete dayanarak şöyle ifâde etmiştir: *"Bana ölümün geleceği*

haller içinde, Allah yolunda cihattan sonra en sevgili hâl, ben bir dağın iki tepesi arasında Allah'ın fazlından talepte bulunduğum bir sırada ölümün bana gelmesidir, zira Kur'ân'da "Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olanlar" buyrulmaktadır."[112]

Bu âyetin açıklanması meyânında, müfessirler, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) şu hadîsini kaydederler: "*Her kim Müslüman beldelerinden birine bir yiyecek celb eder de onu, günün fiyatıyla satarsa, bu, herhalde, Allah yanında, onun için, bir menzile (yüce bir makam) olur. Zira Cenâb-ı Hak: "Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olanlar" buyurmuştur."*[113]

Ayrıca, helâl rızkın "*ferdî çalışma*"ya bağlı olduğu[114] prensibini vazetmiş olan Kur'ân-ı Kerîm de pek çok pasajıyla dünyevî çalışmaya dikkat çeker. Bir âyette: "*Dünyadaki nasibini unutma*" (Kasas, 28/77) der. Bir diğer âyette: "*Hem dünya ve hem de âhiret için talebetmek.*" (Bakara, 2/200-202) övülür. Bir başka âyet, tâ bidayetten beri, bütün peygamberlere, helâl rızık kazanmak için de çalışma örneği vermelerinin emredildiğini açıklar: "*Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yiyin, faydalı iş işleyin. Doğrusu ben yaptığınızı bilirim.*" (Mü'minûn, 23/51)

Hülâsa, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve gerekse hadîs-i şeriflerde gelmiş bulunan pek çok nas, mü'minlerin sâdece âhireti değil, dünyayı da düşünmelerini, helâl rızık için de çalışma yapmalarını talep etmiştir.

3- İşin Hayırlısı Az da Olsa Devamlı Olanıdır

Zamanın değerlendirilmesinde mühim bir husus istikrardır. Yani, günün belli saatleri belli işlere tahsis edilince, onun devam üzere ibkâsı esastır. Parlayıp sönen,

heyecanlı, iddialı ve fakat arkası gelmeyen kararlar ve teşebbüsler hadîste tavsiye edilmiyor. Fazla ibâdete azmetmiş şahısların bunu ifâdeleri veya böylelerini fiilen müşahedesi vesileleriyle Aleyhissalatu Vesselam şu mealde müdâhalede bulunmuştur: *"Allah'a en hoş ve en sevimli olan amel, az da olsa devamlı olanıdır."*[115]

Bu çeşit rivayetlerde Aleyhissalatu Vesselam'ın insanlara, her zaman "güç yetiştirebilecekleri" işlere azmetmeyi tavsiye ettiği belirtilir. Hz. Âişe'nin (radıyallahu anhâ), iş yaparken bu prensibi esas aldığını görüyoruz.[116]

4- Az Uyku

Mevzumuzu tamamlayan hususlardan biri az uyumanın tavsiye edilmiş olmasıdır. Efendimiz, çeşitli hadîslerinde az uyumayı tavsiye eder: *"Sizden birinizin ensesine geceleyin Şeytan üç düğüm atar. Eğer gece uyanıp Allah'ı zikrederse düğümün biri çözülür. Kalkıp abdest alınca biri daha çözülür. Kalkıp namaz kılınca üçüncüsü de çözülür ve dinamik ve ruhen canlı olarak sabaha girer, büyük hayra erer. Eğer böyle yapmazsa, tembel ve uyuşuk bir ruh haleti içinde sabaha girer ve hayra da ermez."*[117]

Aleyhissalatu Vesselam'a, sabaha kadar uyuyan birinden bahsedildiği zaman: *"Şeytan kulaklarına işemiş"* der.[118] Keza Hz. Süleyman'a, annesinin şu nasihatta bulunduğunu bildirir: *"Ey oğulcuğum, gece çok uyuma, zira çok uyku kişiyi kıyamet günü fakir bırakır."*[119]

Kur'ân-ı Kerîm'de de, kurtuluşa erenlerin "az uyuyanlar"dan olduğunun belirtildiğini kaydetmiştik.

İslâm âlimlerinin her devirde, gelecek nesiller için yaptıkları tavsiye ve vasiyetler arasında, Allah'a takva ve

zikirden sonra şu hususlar da muttarıdan yer alır: Az yemek, Az uyumak, Az konuşmak, (Kılletu't-taâm, kılletu'l-menâm, kılletu'l-kelâm). Erzurumlu merhum İbrahim Hakkı Hazretleri'nin meşhur *Tefviznâmesi*'nden bir kıt'a şöyledir:

Az ye, az uyu, az iç,
Ten mezbelesinden geç,
Dil gülşenine gel göç.
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

⬩ ***Ne Miktar Uyumalıdır?***

Bu soruya, gerek nassa dayanarak ve gerekse ilmî mûtalara (verilere) dayanarak kesin bir cevap vermek mümkün değildir. İbnu Kayyim, Aleyhissalatu Vesselam'ın uykusu için kaçamak bir ifâde ile: "O'nun (aleyhissalatu vesselam) uykusu en mutedil uyku idi, bu da uykuların en faydalı olanıdır." dedikten sonra ilâve eder: *"'Tabipler, bu (en faydalı olan uyku)nun, gece ve gündüzün (yani yirmi dört saatlik bir günün) üçte biri olan sekiz saattir dediler.'"*[120]

Bu ifâdeden sarahaten olmasa bile zımnen Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) sekiz saat kadar uyuduğu mânası çıkar. Ancak, kıyâmu'l-leyl ile ilgili açıklamalar ve Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) az uyumakla ilgili tavsiyeleri göz önüne alındıkta bu yoruma katılmak mümkün değildir.

Günümüzün tıbbı da –en az beş, en fazla sekiz saat uyku ihtiyacından söz ederse de– uyku miktarı hususunda, kesin rakam vermekten kaçınır. Çünkü bu, yaş durumuna, sıhhat durumuna bağlı olduğu gibi, icra edilen meslek ve hattâ fertlerin hususî mîzaç durumuna da bağlıdır. Bir kısım rivayetler yemek rejimi ile uyku miktarı arasında irtibat

kurmamıza imkân vermektedir: Çok yiyen, çok uyuma ihtiyacı hissedecektir. Sıcaklık ve iklim durumunun bile uyku miktarına tesir ettiği müşahedesi de göz önüne alınınca, alışkanlık ve iradî gayretle de istirahat için zarurî olan miktarın az veya çok değiştirilebileceği söylenebilir. Nitekim, büyük âlim ve zâhidler hep az uyumakla şöhret yapmışlardır.

Türkler'in uyku durumları ile ilgili, gazetelere yansıyan bir yabancı tesbiti yeri gelmişken kaydetmek isterim: Beş sütun üzerinde iri harflerle: **"Türkler çok uyuyor"** manşeti altında verilen bir bilgide, Güney Kore Başkonsolosu *Ji Chan Ko*'nun, Kore halkı ile Türk halkı arasında tesbit ettiği farklardan bazısı konumuzu ilgilendirmektedir. Röportaj sahibine göre: "İlk göze çarpan farkın, Kore insanının erken kalkmasına karşılık Türk insanının geç kalkmasıdır: Ji Chan Ko: *"Bizim insanımız sabah saat 05.00-06.00 gibi kalkar, sonra çeşitli sportif faaliyetlerde bulunur. Oysa sizin insanlarınız spor yapmaktan çok seyretmekten hoşlanıyor. Ayrıca geç kalkıyor. Tabii bunda, Korelilere göre daha geç yatıyor olmalarının da payı var."*

Bir diğer tesbit: *"Türk insanının az çalışıp, çok tâtil yaptığı."*

Şu tesbit daha dikkat çekici ve düşündürücü: *"Kore insanı, her şeyi* "çabuk çabuk*" yapmaya çalışır, buna alışkındır ve bugünün işini yarına bırakmaz. Türk insanı tam tersi her şeyi* "yavaş yavaş" *yapmaya çalışıyor, zira insanınız çok rahat. Bir işi bitiremezlerse "İyi yarın devam ederim" diyor."*[121]

Hakkımızdaki bu yabancı tespit, 1950'lerde terakki açısından bizden çok geri olan Güney Kore'nin geçen zaman

içinde bizi çok gerilerde bırakacak ölçüde kalkınmasının sırrını ortaya koyduğu gibi, bizim kendi İslâmî değerlerimizin neresinde olduğumuzun da bir açıklanması olmaktadır. Aradaki, terakki farkına müessir olan diğer bir farkı da biz belirtmezsek konumuz eksik kalır diye ilave ediyoruz: Kore'nin gündeminde *"irtica"* yok, bizde ise nerdeyse her günün gündemi.

5- Arkadaş Seçimi

Zamanın değerlendirilmesi ile ilgili mühim tedbirlerden biri, iyi arkadaş seçimidir. Arkadaşın insan hayatında ve hususen çocuk terbiyesinde oynadığı rol hem mühimdir, hem de sayılamayacak kadar çoktur. Kur'ân'da ve hadîste bu hususa ısrarla dikkat çekilir.Teferruata girmek konumuzun dışına çıkmak olur. Burada âyet ve hadisten bir iki iktibasla yetineceğiz.[122] Bir ömrün, Allah huzurunda hesabı verilemeyecek kadar kötü geçmesine ve maruz kalınacak ebedî hüsranın arkadaş yüzünden olabileceğine şu âyet şehâdet etmektedir: *"O gün, zâlim kimse ellerini ısırıp: "Keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım, vay başıma gelenlere, keşke falancayı dost edinmeseydim. Andolsun ki beni, bana gelen Kur'ân'dan o saptırdı..." der."* (Furkân, 25/27-29). Bir diğer âyet: *"Mü'minler, mü'minlerden ayrılıp kâfiri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa Allah'la ilişiği kesilmiş olur."* (Âl-i İmrân, 3/28). Resûlullah da: "*Kişi dostunun dini üzeredir Öyleyse her biriniz dost edindiği kimselere dikkat etsin" buyurmuştur.*[123]

6- İş Planlarken Zaman ve Mekan Şartlarını Hesaba Katmak

Kur'ân dili olan Arapça'da üç ayrı mâna aynı kelime ile ifade edilir. Bu mânalar şunlardır:

1- İş veya fiil: Yani mimli mastar (mastar mîmî).

2- İşin yapıldığı mekan: İsmi-i mekan

3- İşin yapıldığı müddet ve zaman; İsm-i zaman.

Bunun anlaşılması için bir misal kaydedelim: Dilimize de girmiş olan "mektep" kelimesi üç mânaya gelir: Mimli mastar olarak: *"yazmak"* demektir, işi ifade eder; ism-i mekan olarak "*yazı yazılan yer"* demektir; ism-i zaman olarak: *"yazı işini yaptığımız zaman, müddet*" demektir.

Bu üç mânanın aynı kelime ile ifade edilişi, şöyle bir yoruma imkan sağlar: Yapılan her iş, fiiliyatta da bir zaman ve bir mekan içinde cereyan etmektedir. Yani nerde bir iş varsa, bu iş, bir mekanda ve zamanda cereyan etmektedir. Öyle ise her iş, onun cereyan edeceği mekan ve zamanla sıkı sıkıya ilgilidir. Buradan hareketle: "İşteki başarı, tek başına "işin planlanması" ile elde edilemez; işin cereyan edeceği "mekan şartları" ve "zaman şartları" da müessirdir. Mesela *çat-kapı* kelimesiyle ifade edilen önceden haber vermeden, saatsiz-vakitsiz, ziyaretlerin gelenek olduğu bir cemiyette, bir iş planlarken çat-kapılarla sık sık çalışma düzeninin bozulacağını hesap edip ona göre tedbir almayan bir kimse o işini istediği zamanda ve istediği kalitede tamamlayamamayabilir. İşi yapacağımız mekan şartları da aynı şekilde önemlidir. Mekan deyince sadece ev, büro, kütüphane gibi fizikî mekanı değil içinde bulunduğumuz sosyal ve içtimâî çevreyi de anlamamız ve göz önüne almamız gerekir; tıpkı zaman deyince sadece işin yapılacağı müddetin miktarı değil, içinde bulunduğumuz asrın, günün şartlarının da anlamamız gerektiği gibi.

Netice olarak yapacağımız bir işi planlarken, onu, önceden düşündüğümüz zamanı içinde en kaliteli bir şekilde tamamlayıp, asgari bir müddet içinde azami başarıyı

elde etmek için mekan şartlarının da göz önüne alınması, zaruridir.

Böylece işin makul zamanı içinde tamamlanmasında -yer ve çevreden kaynaklı- karşımıza çıkacak problemlerin önceden düşünülmesinin önemi anlaşılır.

⬥ *Başarıda "Zaman telakkisi", "İşi Takip Vetîresi" ve "İstişare"nin Önemi*

Konumuz uygulamaya yani "**iş**"e gelince, okuyucuya, iş hayatındaki mütemadi başarıları ve bilhassa –kendisinden önceki idarecilerin beceriksizlik ve suistimalleri sebebiyle– susuzluktan kırılma noktasına gelen İstanbul halkının su problemini 7,5 ay gibi kısa bir müddet içerisinde Allah'ın izniyle halletme başarısına imza atan Prof. Dr. Veysel Eroğlu'nun mezkur başarısındaki sırla ilgili bir açıklamasını burada okuyucularıma hatırlatmada fayda umuyorum. Bu maksatla, onun dikkatimizi çeken *"Zaman telakkisi", "İşin yakın takibi"* ve de *"istişâre"* düsturlarını bir gazeteciyle olan mülakatından özetleyeceğiz:[124]

1- ***Zaman telakkisi:*** "Zaman Çok kıymetli. Geri getirilemez. Barajda suyu depoluyoruz; ama zaman için bu söz konusu değil. Üç şey geri alınamıyor. Atılan ok, söylenen söz ve geçen zaman". Veysel Bey, zamanı iyi kullanmadaki maharetinin neticesini şöyle özetler: "Türkiye'de en hızlı karar veren kişiyim."

2- ***İşin yakın takibi:*** Başarı vetiresini önce 6N 1K+7T diye formüle eden Veysel Bey, bunun açılımını şöyle yapar: "Ne?", "Nerede?", "Neden", "Nasıl", "Ne kadar?", "Ne zaman?", "Kim?" ve "Tahayyül", "Tetkik", "Tahkik", "Takvim", "Tatbik", "Takip", "Tekâmül."

Bu formülle ilgili izahta şu ifadelere de yer verilir: "Her büyük işin temelinde "*tahayyül*" yatar. Ancak, her "*hayal*"

gerçek olmayabilir. Bunun için "*tetkik*" gerekiyor. Ardından derinlemesine bir inceleme yapılmalı: "*Tahkik.*" Plansız, programsız işin yürümesi mümkün değildir. Bu sebeple "*takvim*" belirlenmeli. Sırada işin "*tatbiki*" vardır. Ancak olay burada bitmez. Zira işin "*takib"*i, diğer aşamalar kadar önemlidir…Takip edilmeyen bir iş neticelenmez. Son aşama ise, "*tekamül"*dür: İşi mükemmel hale getirip bitirmek." Görev yaptığı *İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'*nde gerçekleştirdiği "*destanımsı başarı*"nın bu anlayış sayesinde gerçekleştiği belirtilir.

3- ***İstişare:*** Veysel Bey'in mülakatından ortaya çıkan üçüncü düstur, kendi ifadesiyle "Atış serbest" toplantıları. Yani herkesin, yapılacak, veya yapılmakta olan iş hakkında, ilgili herkesin, düşüncesini serbestçe söylediği istişârî toplantılar. Kendi ifadesiyle: *"Memur, âmirinden, âmir memurundan çekinmiyor. Yanlış bir şey söylense komik olur muyum diye korkmuyor. Hakikat kıvılcımı fikirlerin çatışmasından ortaya çıkar. Fikirleri çatıştırırsak doğruyu buluruz. Kitlenin kararı olduğu için, verilen karara sahip çıkılır."*

Veysel Bey, bu yöntemleri 1994'te bir milyar dolar borcu olan İSKİ'de uygulayarak, 7,5 ayda İstanbul'da su kesintisine son verdiğini, şehrin su şebekesini yenilediğini ve Haliç'i temizlediğini ifade eder.

7- Mekruh Vakitlerin İlimle Değerlendirilmesi

Dinimiz, günün bazı vakitlerini mekruh ilan etmiştir.[125] Yani o vakitlerde namaz kılınmaz. Bu vakitler şunlardır:

1- Sabah namazı vaktinin çıkması yani güneşin doğması ile başlayıp, 40-50 dakika geçinceye kadarki vakit. Gelecek bahiste, Resûlullah'ın günlük hayatıyla ilgili programında da

görüleceği üzere, bu vakitte, Efendimiz, mescitte kalıyor ve ashapla sohbet ediyor. Bu sohbeti *“kültürel faaliyet”* olarak özetleyebiliriz. Bu vaktin hitamında iki rekat namaz kılarak evine çekiliyor ve ailesiyle beraber oluyor, sabah yemeği yiyorlar vs.

2- İkinci mekruh vakit, öğleyin, güneş tam tepe noktasına gelip, batı tarafına henüz meyletmediği vakittir.

3- Güneş, öğle canlılığını kaybedip sararmaya başladığı zaman, çıplak gözün rahatsız olmadan bakabileceği kadar zayıfladığı andan battığı yani akşam vaktinin girdiği ana kadar olan vakittir.

4- Fecr-i sâdık da denen şafağın sökmesinden, diğer bir ifadeyle, imsak vaktinden –ki bu, aynı zamanda sabah vaktinin girmesidir- güneşin doğmasına kadarki vakittir.

5- İkindi namazının kılınmasından itibaren başlayıp gün batımına kadar devam eden vakittir.

Bu vakitlerden ilk üçünde, ne kazaya kalmış farz namazlar, ne vitir gibi vâcip namazlar, ne de cenaze namazı kılınabilir, hatta önceden okunmuş secde âyetleri sebebiyle kazası gereken tilavet secdeleri dahi yapılamaz. Nâfile namaz da kılınmaz, mekruhtur.

Diğer iki vakitte ise kaza namazları kılınabilir ise de nâfile namaz kılınmaz.

Şu halde imsak vaktinden gün doğumuna, hatta kuşluk vaktine kadar ki uzun bir müddet içinde nafile namaz kılınamıyor. Keza ikindi namazından gün batımına kadar ki geniş zaman da böyle, bu vaktin de ilmî meşguliyetle değerlendirilmesine teşvik eden hadisler söz konusu.[126] Normalde Müslüman bir kimsenin kazaya kalmış namazı olmamalıdır, şâyet varsa, bir an önce kaza borcundan kurtulmuş olmalıdır.

Şu halde bu iki uzun müddetli mekruh vakti, imkan nisbetinde, zamanı en ziyade faydalı geçirme yolu olan, ilmî meşguliyetle geçirmelidir.

1 Zamanın izafî değer açısından daha sistematik tefsiri için, en azından Asr-ı Saaâdet'ten başlamamız, o asrı tebcîl eden âyetlerden ve hattâ Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam): "*En hayırlı asır benim asrımdır, ondan sonra bunu takip eden asırdır, daha sonra da bu ikinciyi takip eden asır gelir...*" hadîsinden ve burada tebcîl edilen selef devrinden vs. söz etmemiz gerekirdi. Çok pratik yönü olmayan teferruattan sarf-ı nazar etme prensibimiz sebebiyle yer vermedik.

2 *Müsned* 3/327.

3 Fecr ve diğer tâbirler için âlimlerin yaptığı başka yorumlar da var. Hasan Basrî Çantay'ın mealinde topluca görmek mümkündür (3/1177).

4 Tirmizî, *Tefsîr*, *Sûre-i Bürûc* 3336. hadîs.

5 Bkz. Kadr, 97/3.

6 Bkz. Bakara, 2/185.

7 Mübarek günlerle ilgili olarak *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de topluca bilgi mevcuttur (1/1038-1040).

8 Bkz. Âl-i İmrân, 3/17; Zâriyât, 51/8.

9 İbnu Mâce, *İkâmetu's-Salât* 79; Tirmizî, *Tefsîru Sûre-i Bürûc* 3336. hadîs.

10 Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, Muvatta, Müstedrek, Musannafu Abdirrezzâk, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, *Kenzu'l-Ummâl*, *Sünenü Dârekutnî* vs. Cuma'nın fazileti ile ilgili rivayetler var.

11 Bak. *Fethu'l-Bâri* 5/164-172.

12 Buhârî, *Cum'a* 36.

13 *Fethu'l-Bâri* 3/67-74.

14 *a.e.* 5/171-172; 3/73-74.

15 Nesâî, *Savm* 70.

16 Bkz. Kıyamet, 75/36; Ankebût, 29/2; Mü'minûn, 23/115; İbrâhim, 14/42.

17 Bkz. İnfitâr, 82/10-12.

18 Bkz. Bakara, 2/284.

19 Bkz. Nûr, 24/24; Yasin, 36/65.

20 Bkz. Zilzâl, 99/6-8.

21 Bkz. Meâric, 70/11-14.

22 Bkz. Müzzemmil, 73/13.

23 Tirmizî, *Kıyamet*, 1. (Rivayet zayıftır, ancak üç ayrı tarîkten geldiği için âlimlerce "sahîh" kabul edilmiştir.) *Mişkât* 2/656.

24 Buhârî, *Rikak* 10; Müslim, *Zekât* 116, 117, 119; Tirmizî, *Zühd* 270; İbnu Mâce, *Zühd* 27.

25 Tirmizî, *Zühd* 4, *Kıyamet* 26, Nesâî, *Cenâiz* 3, İbnu Mâce, *Zühd* 31.

26 Buhârî, *Rikak* 3.

27 Tirmizî, *Zühd* 25.

28 İbnu Mâce, *Zühd* 3.

29 İbnu Mâce, *Zühd* 9; Tirmizî, *Zühd* 34.

30 *Fethu'l-Bâri* 14/9.

31 Buhârî, *Rikak* 3. Son cümle hadîsin bir başka vechine âit (*Fethu'l-Bâri* 14,9).
32 *Fethu'l-Bâri* 14/9.
33 Buhârî, *Rikak* 4.
34 *Câmiu'l-Beyân* 62.
35 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 168; *Mecma'u'z-Zevâid* 4/63; *Feyzu'l-Kadîr* 3/30
36 *Keşfu'l-Hafa* 1/75; *Heysemî*, 1/136. (İbnu Adiyy, Taberânî, Ebû Nuaym bu hadîsi zayıf bir senedle kaydederler. Hadîsin ifâde ettiği mâna, yani "her an terakki" prensibi âlimlerce makbul görülerek çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bak: *Feyzu'l-Kadîr* 1/240-241).
37 *Heysemî* 1/136. (Bu hadîs de zayıftır. Hadîs âlimleri bir mevzuda birkaç zayıf hadîsin varlığını, o mevzuda güvenilir bir aslın olabileceği ihtimaline hamlederler).
38 Bak. *Keşfu'l-Hafa* 2/232.
39 *Râzi*, 22/87-88.
40 Şatlardır.
41 Bkz. Bakara, 2/138.
42 *el-Câmi'u's-Sağîr* 3/487
43 Bakınız: A'raf, 7/172; Hacc, 22/5; Mü'minûn, 23/14; Ğâfir, 40/67; Ahkâf, 46/15; Nahl, 16/70.
44 Bu mevzuda etraftı bilgi için *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* adlı kitabımız görülmelidir, s. 69-77 ve devamı.
45 *Heysemî* 10/270.
46 *a.g.e.* 10/271.
47 İbnu Kesîr, *Tefsîr* 7/397.
48 Daha fazla bilgi için *Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar* adlı kitabımıza başvurulabilir, s. 155 ve devamı.
49 İmam-ı A'zam'a göre 25 yaşı dede olma yaşı'dır (Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân* 2/358-59).
50 Daha fazla bilgi için *Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar* adlı kitabımıza bakılabilir, s. 89-116.
51 *Câmiu'l-Beyân* 1/107.
52 Bak. *İslâm'da Temel Eğitimi Esasları*, s. 12-24.
53 *Osmanlı Tarih Deyimleri* 3/202
54 *el-Kifâye* 1/111-117. Osmanlılardaki tatbikat da aynıdır. Öyle ki, "dört yaş, dört ay ve dört günlük gibi daha küçük bir yaşta iken de" sıbyân mektebine başlayanlar mevcuttu (*Tarih Deyimleri* 3/202).
55 *Kifâye* 1/117.
56 *Terâtib* 2/297.
57 *Vefeyât* 3/306.
58 *Tehzîbü'l-Esmâ* 1/300.
59 *İbnu Salâh* 214.
60 *Tezkire* 1/209.
61 Kastalânî, *İrşâd* 7/475.
62 *Tezkire* 2/555-56.
63 *İslâm Ansiklopedisi* 2/771.
64 *ed-Dürerü'l-Kâmine* 1/168.

65 *Kifâye* 1/117.
66 *Kifâye* 1/116.
67 *Vefeyât* 3/306.
68 Tirmîzî, *Birr* 15 (6/170, 1920. H.).
69 Hâkim en-Neysaburî, *el-Müstedrek Alâ's-Sahîheyn* 1/62, Haydarâbâd-Deken, (1335 baskısından ofset, Beyrut).
70 İbnu Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, 3/146, Kuveyt, 1973.
71 Bak. Buhârî, *Edeb* 89 (8/41) ve Ebû Davud, *Diyât* 7 (4/177, 4520.H.).
72 Buhârî, *Edeb* 79 (8/36); 89 (8/42).
73 Şu rivayetler nazar-ı itibara alınınca çocukların beş vakit camiye gittikleri anlaşılır: Buhârî, *Ezan* 159 (1/218); Hâkim, *el-Müstedrek* 3/165-166, 167; Nesâî, *Sünen*, Kâhira, 1930, *Kıble* 35 (2/94-95); İbnu Ebî Şeybe; *el-Musannaf* 2/57, Haydarâbâd, 1966.
74 Buhârî, *Iydeyn* 16 (2/26).
75 Buhârî, *Ezan* 88 (1/188-89); Nesâî, *İftitâh* 172 (2/229-230).
76 Nesâî, *Cum'a* 30 (3/108); Buhârî, *Fiten* 20 (9,71); *Fedâilu Ashâb* 22 (5/32).
77 Müsned-i Ahmed 4, 5; Ebû Davud, *Cihad* 54 (3/90, 2779. H.).
78 Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 5 (5/30); Müslim, *Fedâilu's-Sahabe* 57-59.
79 Buhârî, *Et'ime* 38 (7/101); *Müstedrek* 3/177; İbnu Mâce, *Mukadime* 22 (1/51, 144.H.).
80 Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman İbnu Ahmed, el-Mu'cemu's-Sağîr, Kahire, 1968, 2, 143.
81 Buhârî, *Vüdû* 16 (1/50).
82 Buhârî, *Eşribe* 21 (7/144).
83 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 389, (1139. H.) Kahire, 1379.
84 Ebu Dâvud, *Edeb* 137 (4/352, 5203.H.).
85 Ebu Davud, *Salât* 60 (1/160, 587. H.); *İmâmet* 11(2, 80).
86 Hâkim, *el-Müsedrek* 3/131-132.
87 İbnu Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihi* 1/111, Medîne, 1968.
88 Buhârî, *Tefsir* 110. sûre (6/220-221).
89 Hâkim, *el-Müstedrek* 3/539.
90 el-Müttakî, Alaüddin Aliyyülmuttakî İbnu Hüsâmiddîn, *Kenzu'l-Ummâl*, 10/150. Haydarâbâd, 1945/1364.
91 *Câmi'u Beyâni'l-İlm* 1/149.
92 İbnu'l-Kayyimi'l-Cevziyye, Şemsü'd-Din Ebû Abdillah Muhammed İbnu Ebi Bekr, *Sıfatu's-Safve* 1/746, Halep, 1969.
93 İbnu Abdilberr *a.g.e.*1/111-12.
94 *a.e.* 1/111.
95 İbnu Hacer, *Fethu'l-Bâri* 1/152; Müsned 3/429; İbnu Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlm 1/209.
96 İbnu Abdilberr, *a.g.e.* 1/209.
97 *a.e.* s. 1/212.
98 İbnu Hacer, *Hedyü's-Sâri* 2/251-252.
99 Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed İbnu Ali el-Hatîb; *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s. 117, Mısır, 1972.
100 *Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar*, s. 57-61.
101 Müslim, *Zikr* 73.

102 Batı'nın böyle bir anlayışa çoktan girdiğini, örneklerle gösterdik. Bak: *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 40-43.
103 Daha fazla bilgi için *Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar* (s. 123-127) adlı kitabımıza başvurulabilir.
104 Teferruat için *Kurân'da Çocuk* (s. 85-86) adlı kitabımıza bakılabilir.
105 Ayrıca bak. Şuarâ, 42-45.
106 *ed-Dürrü'l-Mensûr* 6/341. Hadîsin İbnu Hibbân'da gelen vechinde Allah'ın masnuatı üzerinde tefekkür de zikredilir (*Sahîhu İbni Hibbân* 1/288).
107 İbnu Mâce, *Ticârât* 2.
108 İbnu Mâce, *Ticârât* 1.
109 İbnu Mâce,*Ticârât* 2.
110 İbnu Mâce,*Ticârât* 1.
111 Buhârî, *Vesâyâ* 9; Müslim, *Zekât* 94-97.
112 *Elmalılı*, 8/5444.
113 *a.g.e.* aynı sayfa.
114 Bkz. Necm, 53/39.
115 Bak. Buhârî, *İman* 32; *Rikak* 18; Müslim, *Müsâfirîn* 215-218; Nesâî, *Kıble* 13; İbnu Mâce, *Zühd* 28.
116 Müslim, *Müsâfirîn* 218.
117 Buhârî, *Teheccüd* 12; Müslim, *Müsâfirîn* 207; Ebû Dâvud, *Tetavvu* 18.
118 İbnu Mâce, *İkâmetu's-Salât* 174.
119 *a.g.e.* aynı bâb.
120 İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-Me'âd* 1/142
121 Burak Taşkent tarafından yapılan ve 1993'te Zaman Gazetesi'nde, neşredilen bir röportaj.
122 Dinimizin arkadaş konusundaki genişçe beyanatı için bak. *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 459-462, İst. 2008.
123 Hâkim, *Müstedrek* 4/171, Ebû Dâvud, *Edeb* 18.
124 Kitabımızın ikinci baskısıyla ilgili çalışmalarımızın tamamlanıp, yayıncıya gönderme arefesinde Zaman Gazetesi'nde çıkan bu haber-mülakat yazısının tarihi 23 Aralık 2007'dir.
125 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 213-214.
126 *Üsdü'l-Gâbe* 2/466.

Üçüncü Bölüm
PEYGAMBERİMİZİN HAYATINDA ZAMAN TANZİMİ

"Hz. Peygamber'in huzuruna, bazı saatlerde kimse giremezdi, zevceleri olduğumuz halde biz de giremezdik."
Hz. Hafsa

İslâm'ın zaman karşısındaki görüşünü ve onun uygun şekilde değerlendirilerek insan hayatının azamî biçimde verimli kılınmasını sağlamak için koyduğu nazari ve pratik tedbirleri kaydettikten sonra, şimdi de, bizzat Hz. Peygamber'ın (aleyhissalatu vesselam) hayatında, zamanla ilgili bir kısım fiilî uygulamalarını göstermeye çalışacağız. Böylece önceki söylediklerimiz mücerret nazariyeler olmaktan çıkmış olacak ve maddî tatbikatını sünnette görmüş olacağız.

1- Üç Prensip

Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) zamanı kullanmasıyla ilgili bir kısım teferruata geçmeden önce, zaman kullanımında ısrarla yer verdiği üç prensibe dikkat çekeceğiz:

1- Aleyhissalatu Vesselam işlerini, imkan nispetinde günlere göre haftalık, vakitlere göre günlük programlara tâbi kılmıştır. İmkan nispetinde de buna uymuştur.

2- Her iş için, muayyen bir zaman dilimi, bir müddet ayrılmıştır, aykırı hareket edildiği takdirde dikkat çekecek

ve hatta Kur'ân vahyine yansıyacak derecede önemli hâdiselere sebep olacak kadar bu müddetlere pek dakik şekilde riayet edilmektedir.

3- Zamanın boş geçirilmesi söz konusu değildir.

Hz. Peygamber'in, haftalık ve günlük işlerini tanzim ve tatbikte bu üç prensip çerçevesinde hareket ettiği görülür.

2- Haftalık Tanzim

İbnu Abbâs'tan (radıyallahu anh) gelen mevkuf bir rivayet, haftanın her bir gününde yapılacak işleri sayar: "*Pazar günü, ekip dikme ve inşâ günüdür; pazartesi günü yolculuk günüdür; salı günü kan (aldırma) günüdür; çarşamba günü, alma ve ihsanda bulunma günüdür; perşembe günü, sultanın huzuruna çıkma günüdür; Cuma günü, evlendirme ve aileye ilgi günüdür; cumartesi günü, avlanma günüdür.*"[1]

Bu rivayet mevkuf ve zayıf olmaktan öte, bağlayıcı, emredici bir mâhiyet taşımaz. Yani bu rivayetten hareketle, haftanın günlerinde zikredilen işleri yapmak gerekir diye bir hükme varmak mümkün değildir. Ancak işlerimizi, imkân nispetinde haftanın günlerine göre belli bir programa bağlamanın gereği prensibini çıkarabiliriz. Nitekim, bu prensibi te'yîd eden daha mevsuk rivayetler bizzat Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) yapılmıştır. Meselâ Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) "Her pazartesi günü ilim talep edilmesini" emreder.[2] Cuma gününün bayram günü olarak değerlendirilmesinde ısrar ettikten başka, bıyığından fazla kısımları almak, tırnak kesmek, haftalık banyo almak gibi temizliğe müteallik bir kısım işleri de Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) aynı günde yaptığını ifâde eden ve böyle yapmalarını mü'minlere tavsiye eden rivayetler vardır[3].

Keza, hacamat olmak (kan aldırmak) isteyenlere pazartesi, salı ve perşembe günlerini tercih etmelerini tavsiye, diğer günlerden kaçınmayı tenbih eder. Ayrıca, hacamat (kan aldırmak) için bir ay içerisinde 17, 19 ve 21'inci günleri tavsiye eder.[4] Bu tavsiye sırf bir zaman disiplini işi midir, yoksa ayın bu günlerinde, sıhhate etki yapan kozmik şuaların tesiri gibi başka durumlar da söz konusu mudur? Ayrı bir tecrübe ve araştırma mevzuudur.

Şurası muhakkak ki, bu hadisin irşadından hareketle, herkes kendi şartlarına göre, ziyaret, alış-veriş, pazar, iş takibi gibi meşguliyetlerini belli günlere göre planlayıp, her aklına estiğinde iş peşine düşmek, çarşıya çıkmak gibi gevşekliklerden kaçınıp, vaktini daha verimli kullanma gayretine girebilir, rivayetin zayıflığı bu istifademize mâni olmamalıdır.

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hayatında zaman tanzimi meselesiyle ilgili olarak en çok teferruat, günlük hayatın tanzimi üzerine gelmiştir. Bu meseleyi aydınlatan ve Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) günlük programda ısrar ve istikrarını gösteren rivayetler çoktur. Bunların kaydına geçmeden, bir günün nasıl programlandığını anlamada yardımcı olacak bir hususa temas edelim: Günlük işler başlıca iki gruba ayrılmaktadır:

a) Muvakkat-zuhûrât işler,

b) Mûtad-muttarıd işler.

Muvakkat-Zuhûrât İşler: Bu gruba giren işler önceden programlanmaksızın zuhur eden işlerdir. Aniden gelen bir heyetin kabulü, bir yabancının müracaatı, bir ihtiyacın zuhuru gibi.

Bunların programa bağlanması müşkil olmakla beraber, bunlar da imkân nispetinde tanzime çalışılmıştır. Şöyle ki,

bu çeşit işler, mûtat-muttarıt işlere tahsis edilen vakitlerin dışındaki zamanlarda ele alınmaktadır. Ayrıca, meselâ Medine’ye gelen misâfir heyetleri, Aleyhissalatu Vesselam, münâsip ilk fırsatta kabul ederken, bir müddet kalmaları hâlinde, onlarla olan temaslarını da, derhal mûtat-muttarıt işlerde olduğu şekilde, belli bir programa göre yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu son noktayı açıklayan rivayet, Sakîf heyetiyle ilgilidir:

Sakîf heyeti, Mescid’in arka kısmına kurulan çadırda ağırlanmıştı. Medine’deki ikametleri esnasında Aleyhissalatu Vesselam her gün yatsı namazından sonra muntazaman kendilerine uğrayarak, alâka gösteriyor, gerekli açıklamalarda bulunuyordu. Bir gün ziyareti geciktirince, bu gecikme dikkatlerine çarpar ve sorarlar:

“Ey Allah’ın Resulü! Bugün, her zaman uğramakta olduğunuz vakitte gelmediniz, geciktiniz, sebep ne idi?..” [5]

3- Günlük Mûtat-Muttarıt İşler

Günlük program deyince esas kastedilen işler bunlardır. Bunlar her gün yapılması gereken ihmal edilmesi caiz olmayan hayatî işlerdir ve programa bağlıdır. Bunların programlanmasında namaz vakitleri hareket noktalarını teşkil etmektedir. Aleyhissalatu Vesselam bu gruba giren işleri iki buutlu olarak programa bağlamıştır:

1- Aynı işler her gün aynı vakitlerde yapılmaktadır:

2- Her işe tahsis edilen belli bir müddet vardır. O iş her gün aynı müddet içinde tamamlanmaktadır, istikrar bulan zaman hududu aşılmamaktadır.

Rivayetler, Hz. Peygamber’in (aleyhissalatu vesselam) bu işlerin programında aksama olmaması için hassas davrandığını ifâde eder. Şartların icbârıyla vukua gelen aksamalar derhal

dikkat çekici olmuştur. Telâş ve heyecan meydana getirmiş, tecessüsle “niçin?”ini aratmıştır. Nitekim, bir kısım rivayetlerde şu ibarelere rastlamaktayız:

“*Resûlullah* (aleyhissalatu vesselam) *bir gün, hiç çıkmadığı ve kimsenin de ona rastlamadığı bir saatte evinden çıktı...*”[6]

“*Resûlullah* (aleyhissalatu vesselam)*, bir gün minbere çıktı, halbuki, bundan önce, Cuma günü dışında minbere çıkması vâki değildi. Bu hâl, halkın merakını artırdı...*”[7]

Gündüz veya gece programına giren mûtad işler bu vasfı taşırlar.

4- Gece Programı

Rivayetler, Hz. Peygamber’in (aleyhissalatu vesselam) geceyi üçe ayırdığını belirtir: Bir bölümü Allah’a, bir bölümü ehline, bir bölümü de kendisine tahsis etmiştir. Kendisine tahsis ettiği kısmı, ayrıca halka ayırır, onlarla görüşürdü[8].

Rivayetler, güneş battıktan sonra Hz. Peygamber’in geri kalan günlük işleri bıraktığını[9] haber verir. Ancak bu tamamen istirahate çekildiğini ifâde etmez. Çünkü bazı görüşmeleri akşamdan sonra yaptığını daha önce zikretmiştik. *Prensip olarak, yatsı namazından önce uyumayı, yatsıdan sonra da sohbeti sevmezdi.*[10] Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), Resûlullah’ın (aleyhissalatu vesselam) gecenin başında uyuyup, sonunda kalkıp ibâdet yaptığını belirtir.[11] Bu çeşit rivayetlerden hareket eden âlimler, çoğunluk itibariyle, *yatsıdan önce uyumayı, yatsıdan sonra da konuşmayı mekruh* addetmiştir. Yalnız Ramazanda yatsıdan önce uyunabilir diyen de olmuştur[12]. Hz. Peygamber’in bazı İstisnaî durumlarda “âmme işleri için” [13] gecenin geç

saatlerine kadar uyanık kalıp istişarelerde bulunduğuna da[14] yeri gelmişken işaret edelim.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aleyhissalatu Vesselam kıyâmu'l-leyl'i şahsî hayatında değişmez bir prensip yapmıştır. Gecenin sabaha yakın tarafında, yani ikinci yarısından itibaren her gün kalkar, ibâdette bulunurdu. Bu saati tercih edişini: "Zira Allah (celle celâluh) dünya semâsına gecenin son üçte birinde inerek: "Bir tövbe eden var mı?; bir istiğfar eden var mı, dua eden var mı? Tâ ki isteklerini yerine getireyim" der ve fecrin doğuşuna kadar devam eder"[15] diyerek açıklar.

Gece kalkışını, Hz. Peygamber'in çoğunlukla Hz. Dâvud tarzında yaptığı anlaşılmaktadır. Zira onu takdirle yâd eder*: "Allah'a en sevgili gece namazı, Dâvud'unkidir. O, gecenin ilk yarısında uyur, üçte birinde kalkıp namaz kılar, son altıda birinde (sabah namazından önce) tekrar uyurdu"* buyurur.[16]

5- Gündüz Programı

Sabah namazından sonra yatmayı her Müslüman'a yasaklayan Aleyhissalatu Vesselam, kendisi güneş doğuncaya kadar mescitte kalır, Ashâbıyla sohbet ederdi. Bu sırada dinî olmayan konularda sohbetler de yapılır, şiir okunurdu. Neşeli geçen bu saatlerde Ashâb güler, de tebessüm buyururdu.[17] Bu sohbetler sırasında karşılıklı rüyalar da anlatılır ve yorulurdu[18] Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) bu sohbetlere verdiği ehemmiyeti şöyle ifâde eder: "*Sabah namazını kılıp, sonra da bir cemâatte oturup güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikretmem, bana, Allah yolunda,*

düşmana saldırmamdan daha sevimlidir. İkindiyi kıldıktan sonra güneş batıncaya kadar geçen zaman için de böyle."[19]

Ashâbla olan sabah sohbetinden sonra Aleyhissalatu Vesselam zevcelerine ziyareti, onlarla ailevî sohbeti başlatmaktadır.[20] Oruçlu olmadığı günlerde sabah yemeğini de bu sırada yemesi tabiîdir.

Öğle vakti, namaz ve kaylûle (öğle uykusu) saatleridir, istirâhatle ilgili bahiste bazı teferruat kaydedeceğimiz kaylûle Resûlullah'ın günlük mûtad-muttarıd işlerinden biridir.

İkindi namazından sonra hanımlarını ziyaret de günlük mûtad-muttarıd programa dâhildir. Az ileride belirteceğimiz üzere, bu da uzun olmayan belli bir müddet içerisinde tamamlanmakta, müddeti taşmamaktadır.[21]

⬩ ***Hz. Peygamber'e Ziyaretler***

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) gece olsun, gündüz olsun, belli esaslara bağlamış bulunduğu işlerden birinin de ziyaretler olduğu anlaşılmaktadır. Gerek kendisine yapılan ziyaretler ve gerekse kendisinin yaptığı ziyaretler zaman, müddet ve hattâ âdab bakımından herkesçe bilinen bir programa bağlanmışa benziyor. Mü'minlerin istedikleri zaman, istedikleri şekilde ziyârete tevessüllerine, bizzat vahyin müdâhale ettiğini göreceğiz. Çok yakınlarının ziyaretleriyle ilgili rivayetlere göre, ancak belli saatlerde Hz. Peygamber'le (aleyhissalatu vesselam) görüşebilmektedirler:

Sözgelimi, Hz. Ali (radıyallahu anh), Peygamber Efendimiz'in yanına biri gece, biri gündüz olmak üzere iki sefer uğrayabildiğini belirtir.[22] Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), Selmân-ı Fârisî'nin Peygamber Efendimiz'le (aleyhissalatu vesselam) günlük karşılaşmasının akşamları cereyan ettiğini bildirir.[23]

Hz. Hafsa (radıyallahu anh), bazı saatlerde Hz. Peygamber'in huzuruna kimsenin girmesine müsâade edilmediğini[24] –ve hattâ zevcesi olmasına rağmen– kendisinin bile o saatlerde giremediğini belirtir.[25]

- ***Ziyaret Protokolü***

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) şahsî hayatında zaman tanzîmiyle alâkalı açıklamaları tamamlayan bir husus, O'nun huzuruna giriş protokolüdür. Bu maksatla konan düsturların zaman değerlendirme yönünün de olduğuna inanarak bu bahse yer verdiğimi bilhassa belirtmek isterim. Bugün, Resûlullah yok ise de, hayatımızda devamlı, temas kurmak durumunda kalacağımız resmî şahıslar vardır. Onlarla düzensiz, rastgele temaslar, onların verimliliğine tesir eder, hasıl olacak mahzurlar daha bir vüs'at ve genişlik kazanır. Bu sebeple belirteceğimiz esaslar üzerinde durup, pratik hikmetlerini anlamaya çalışmalıyız.

Gerek Kur'ân ve gerekse hadîste gelen nasslardan anlaşıldığına göre, medenîleşen içtimâi hayatta zarurî olan, büyüklerle temas âdabının esaslarını tespit işi de ehemmiyet kazanmıştır. Günümüzün tabiriyle protokol (veya teşrifat) dediğimiz bu çeşit kâideler, âyetlerle bizzat Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi ve sellem) olan münâsebetler zımnında vazedilmek suretiyle bütün mü'minlerin müşterek kültürü arasına dâhil edilmiştir. Diğer içtimaî ve amelî esaslarda olduğu gibi, bu kâidelerin öğretiminin de Medine döneminde ele alındığı anlaşılmaktadır. Zira meseleye temas eden âyetler medenîdir:

1- Şu âyet "husûsî ve mahrem" konuşmaları imkân nispetinde asgariye indirme gayesini gütmektedir: *"Ey imân*

edenler! Siz Peygamber'e mahrem bir şey arzetmek istediğiniz vakit, bu mahrem konuşmanızdan evvel sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı, daha temizdir. Fakat bulamazsanız, şüphe yok ki Allah çok mağfiret edici, çok esirgeyicidir..." (Mücâdile, 58/12)[26]

2- Şu âyetler Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) huzuruna ancak çağrılınca girmeyi, girince fazla kalmamayı, dolayısıyla huzuru gereksiz yere işgal etmemeyi emreder: "*Ey imân edenler! (Bundan sonra) Peygamberin evlerine – yemeğe davet olunmaksızın, vakitli vakitsiz- girmeyin. Fakat davet olunduğunuz zaman girin. Yemeği yiyince dağılın. Sohbet etmek için de girip oturmayın. Bu haliniz Peygamber'i üzüyor, o da size bir şey söylemeye çekiniyor. Allah gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamber'in zevcelerinden bir şey isteyeceğinizde onu perde arkasından isteyin. Bu sayede sizin kalbleriniz de, onların kalbleri de daha temiz kalır.*" (Ahzâb, 33/53)

3- Hucurât sûresinin baş kısmını teşkil eden şu âyetlerde, protokolün, konuşma âdabına giren, ses tonunun ayarlanmasına kadar inen bazı teferruat emredilmiştir: *"Ey imân edenler! Allah ve Resulünün huzurunda (sözde, işte) öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Çünkü Allah hakkıyla işiten, her şeyi bilendir. Ey imân edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinden yüksek çıkarmayın. Ona sözle birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın ki siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir. Seslerini Resûlullah'ın yanında kısan kimseler, Allah'ın kalblerini takva için imtihan ettiği kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük mükâfat vardır. Sana hücrelerin arkasından bağırarak seslenenlerin çoğu, akletmeyen kimselerdir. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, şüphesiz onlar için*

daha hayırlı olurdu. Allah mağfiret edendir, merhamet edendir." (Hucurât, 49/1-5)[27]

Taşradan gelen bedevilere, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) huzuruna çıkarılmazdan önce, selâm, konuşma vs. âdabının öğretildiğini, âdaba riâyet etmeyenlere müdâhale edildiğini, hattâ bu maksatla hususi vazifelilerin bulunduğunu gösteren rivayetler çoktur.[28] Ancak konunun teferruatı mevzumuzu ilgilendirmez. Resûl-i Ekrem'e rastgele soru sormanın yine vahiyle yasaklanmış olması da[29] ziyaret âdabı zımnında hatırlatılması gereken bir başka husustur. Yasaktan sonra, Ashâb, taşradan "akıllı" bir bedevinin gelerek sorular sormasını temenni etmiş,[30] teşvik etmiş,[31] hattâ bazıları daha da ileri giderek, bu çeşit âdabın câhili yabancılara bazı hususları Aleyhissalatu Vesselam'dan sormaları için bahşiş bile vermiştir." [32]

6- Hz. Peygamber'in Ziyaretleri

Rivayetler Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) şahsî ziyaretlerinin de belli bir programa bağlı olduğunu, muayyen ve mûtad bir müddet devam ettiğini göstermektedir. Hz. Ebû Bekir'i (radıyallahu anh) her gün aynı saatlerde bir sabah, bir de akşam vakti olmak üzere iki defa ziyaret etmektedir[33]. Bu düzen fevkalâde bir durum olmadıkça bozulmamaktadır. Nitekim, hicrete karar verip, bunu bildirmek üzere aniden Hz. Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) uğrayınca bu geliş hayretle karşılanmış, "âdeti olmayan bir saatte" geldiği rivayetlerde ifâde edilmiştir.[34]

Kızı Hz.Fâtıma'ya (radıyallahu anh) da "*her sabah*" uğrayıp "*namaz!, namaz!*" diyerek sabah namazına kaldırdığı

belirtilir.[35]

Hanımlarına da "*gece olsun, gündüz olsun*"[36] aynı saatlerde ve muayyen müddet içerisinde ziyarette bulunmaktadır. Bu ziyaretler devrî (periyodik) olarak, sabah namazını müteakip Ashâb'la yaptığı sohbetinden ve ikindi namazlarından sonra vâki olmaktadır[37]. *ilâ*'ya[38] karar verdiği gün, sabah namazından sonra, mûtat sohbeti ve hanımlarına olan ziyareti terk ederek *meşrübe* denilen hususî hücreye çekildiğini gören Ashâb, nahoş bir durum olduğunu tahmin ederek telâşlanmıştır. Öyle ki, Hz. Ömer (radıyallahu anh) "Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) hanımlarını boşadı" diye endişelenmiş, durumu tahkik için hemen kızı Hafsa'ya (radıyallahu anh) koşmuştur.[39]

⬧ ***Ziyaret Müddeti***

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), günlük hayatını tanzim ederken, belli vakitlerde belli işleri yapmakla kalmayıp, o işleri belli müddet içinde yapmayı prensip hâline getirdiğini de görmekteyiz. Öyle ki, alışılmış olan müddete, nâdir durumlarda meydana gelen azıcık bir riayetsizlik, muhatapların hemen dikkatini çekebilmiş, birbirini takip eden bir kısım hâdiselere sebep olabilmiştir. Bunun en güzel misâli, Sûre-i Tahrîm'in inzaline sebep olan hâdisedir: İkindi namazlarından sonra hanımlarına yaptığı ziyaretlerinden birinde Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) zevcelerinden Hz. Hafsa validemizin (radıyallahu anh) yanında, kendisine ikram etmiş bulunduğu bal şerbetinin hatırı için sohbeti birazcık uzatmıştı. Diğer hanımlar, bu gecikmenin sebebi hususunda tecessüs ve tahminlerde bulunurlar. Birbirini takip eden bâzı hâdiseler sonunda Aleyhissalatu Vesselam bir daha bal şerbeti içmemeye yemin eder.[40]

Arkadan gelen bir vahiy, Aleyhissalatu Vesselam'ı bu davranışı sebebiyle tevbîh eder: *"Ey Peygamber! Zevcelerinin rızasını gözeterek, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, niçin kendine haram kılıyorsun! Allah bağışlayandır, rahmet sahibidir. Allah şüphesiz size yeminlerinizi keffâretle geri almanızı meşru kılmıştır..."* (Tahrîm, 66/1-5)

Resûlullah, zaman kullanımında, programlı ve böylesine dakik, ve uygulamada tavizsiz olmasaydı bunun başarısına menfi yansımalar yapacağı, ve bir kısım beklenmeyen tatsız hadiselerin vukua geleceği söylenebilir.

Sünnet kültürümüze Resûlullah'ın bu yönlerinin de dâhil edilmesi gereğini bir kere daha tekrar etmek isterim.

1 *el-Metâlib* 3/265.
2 *Feyzu'l-Kadîr* 1/543.
3 *Üsdü'l-Gâbe* 3/346; Müslim, *Cum'a* 7-10; Muvatta, *Cum'a* 1.
4 Ebû Dâvud, *Tıb* 5; İbnu Mâce, *Tıb* 22.
5 *Üsdü'l-Gâbe* 1/168.
6 *a.g.e.* 5/15.
7 İbnu Mâce, *Fiten* 33.
8 *Üsdü'l-Gâbe* 1/32.
9 *Müstedrek* 3/461.
10 Buhârî, *Mevâkıt* 13/23.
11 İbnu Mâce, *İkâme* 182.
12 *Tuhfetu'l-Ahvâzî* 1/511.
13 *Zâd* (Mevâhib şerhi ile) 1/141.
14 *Müstedrek* 2/227.
15 *Üsdü'l-Gâbe* 6/91; İbnu Mâce, *İkame* 182.
16 Buhârî, *Teheccüd* 7; Müslim, *Sıyâm* 189; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 14.
17 Nesâî, *Sehv* 98.
18 Müslim, *Rü'yâ* 23.
19 *Üsdü'l-Gâbe* 2/466.
20 *Fethu'l-Bâri* 11/229.
21 *Şerhu Müslim* 10/73-76.
22 Nesâî, *Sehv* 17.
23 *Üsdü'l-Gâbe* 2/420.
24 *Fethu'l-Bâri* 3/301.
25 *a.g.e.* 3/293.
26 Müteakip âyet de mevzu ile ilgilidir.
27 Müfessirlerimiz âyetlerden hem burada belirtilen âdabı anlamışlar, hem de dinî meselelerde Allah ve Resulünün beyânından dışarı çıkmamayı,

meselelerin hallinde bu iki kaynakta yeterli araştırma yapmadan şahsî içtihada gitmeme gereğini anlamışlardır, bak: *İbnu Kesîr* 6/366-67.
28 Buhârî, *Şurût* 15; *Fethu'l-Bâri* 6/266; Tirmizî, *Da'avât* 102.
29 Müslim, *İmân* 10; *Dârimî* 1/130, 656. hadîs (1966 baskısı).
30 Müslim, *İman* 10; *Darimî* 1/130, 656. Hadis
31 Tirmizî, *Tefsîr*, Ahzâb.
32 Bak. Cânan, *Kütübü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* 5,295.
33 *Fethu'l-Bâri* 13/110.
34 *a.g.e.* 8/235; 12/388.
35 *Üsdü'l-Gâbe* 5/407.
36 *Fethu'l-Bâri* 1/392.
37 *a.g.e.* 11/292.
38 İlâ hâdisesi: Bâzı ailevî sebeplerle Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) hanımlarından bir ay ayrı yaşamasıdır.
39 Müslim, *Talâk* 30-31; *Heysemî* 5/8-9.
40 *Fethu'l-Bâri* 11/229; *Şerhu Müslim* 10/73-76.

Dördüncü Bölüm
İSLAM’DA TATİL VE İSTİRAHAT

“O halde, boşaldığın vakit yeniden yorul.”
(Ayet-i Kerîme)

Her dinde olduğu gibi, İslâm’da da tâtil günleri vardır. Tâtiller, hayatımızın mühim bir bölümünü işgal ederler. Tâtil deyince yıllık veya haftalık tâtil günleri dışına çıkarak, daha umumî bir telâkki ile, günlük boş saatlerimizi de anlayacak olursak, meselenin ehemmiyeti daha da artar. Gerçekten de biz burada tâtil kelimesini boş vakit mânasında anlayacağız. Bu açıdan, bayram, düğün, merasim, “tâtil”, izin, emeklilik gibi çeşitli vesilelerle mûtat çalışmayı terk sonucu ortaya çıkan “boş vakitler” miktarca bir hayli artar. Şu halde zamanı değerlendirme ve hayatın verimliliğini artırmada bu vakitlerin nasıl geçirilmesi gerektiği hususunda kişinin açık seçik bir bilgi, fikir ve şuur sahibi olmasının ehemmiyeti açıktır.

Bu sebeple biz zaman meselesini inceleyen bu çalışmada, İslâm’ın boş vakit anlayışını, tâtil anlayışını, tâtillerde caiz olan eğlence anlayışını, eğlencenin meşru olan ve olmayan yönlerini, eğlence-istirahat münâsebetini, İslâm’ın dinlenme ve istirahat anlayışını vs. belirtmenin gereğine inanıyoruz.

Makinanın hayatımıza girmesi nispetinde boş vaktin artmış bulunduğu günümüzde, İslâm’ın bu mevzudaki tavsiye ve direktiflerinin ehemmiyetini artırdığı kanaatindeyiz. Maddî konfor nispetinde, insanlığın artan

huzursuzluklarının büyük ölçüde boş vakti değerlendirme tarzından neş’et ettiği muhakkaktır. Çünkü boş kalan insan kendisine hemen faydalı bir meşguliyet bulmazsa sıkıntıya düşer ve bundan kurtulmak için zararlı meşguliyetlere veya eğlenceye kaçar. Eğlence ise insanı yavaş yavaş sefâhate çeker. Bu sebeple sıkıntı sefahatin hocası bilinir. Şu halde dinimizin bu meselede de insanlığa sunacağı mesajları mevcuttur.

1- Boş Vakit Telâkkisi

İslâm tamamen boş geçirilecek bir vakit tanımaz. Gerek Kur’ân âyetleri ve gerekse hadîsler, zamanın hiçbir surette boş geçirilmemesini emreder. İnşirah Sûresi’nde “*Kolaylığın zorluktan sonra elde edileceği*” bildirilir, akabinde de: “*O halde boşaldığın vakti yeniden yorul*” (İnşirah, 94/7) emredilir. Yani bir vazifeden, bir ibâdetten, bir işten fariğ olup zorluktan kolaylığa geçince, iş bitti diye rahata düşüp kalma da yine zahmeti, zorluğu ihtiyar edip diğer bir ibâdet, diğer bir iş için kalk, çalış, yorul; farz bitti ise nafileye geç, namaz bittiyse duaya geç ki, kolaylık da artsın, şükrü de çok yapmış olasın.[1]

Âyet-i kerîme bize, meşguliyetin değiştirilmesi suretiyle dinlenme elde edileceğine işaret etmektedir. Buna bir tür “*çalışarak dinlenme*” diyebiliriz.

Aleyhissalatu Vesselam tarafından mü’minin haftalık bayramı olarak tavsif edilen, tatbikatta da -açıklanacağı üzere- ilk asırlardan beri mekteplerde ve iş yerlerinde haftalık tâtil kabul edilmiş bulunan Cuma günü ile ilgili âyet, boş zamanın nasıl geçirileceğine dâir mühim bir esas vazeder: “*Ey insanlar! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı anmaya koşun. Alış verişi bırakın. Bilseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Namaz bitince*

yeryüzüne dağılın, Allah'ın fazlından talebde bulunun..." (Cum'a, 62/10)

Âyete dikkat edersek, bu hafta tâtilinde, iki hususun tespiti görülür:

1- İşin gün boyu bırakılması değil, namaz saatinde bırakılması.

2- Namazdan sonra dağılıp Allah'ın fazlından aramaya devam edilmesi.

Yani tüccar ticâretine, âlim araştırmasına, talebe dersine dönecek, muradı her ne ise onu Cenâb-ı Hak'tan çalışarak fiilen isteyecek. Ama boş durmayacak. Âyette "fazl" kelimesinin gelmesi manidardır. Böylece, meşru olan her şeyin peşinden Cuma günü koşulabileceği ifâde edilmiş oluyor. Ashâptan, mescitte kalarak ibâdeti tercih edenlerin bile, Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) sünnetini tatbik için Cuma günü, namazdan sonra çıkıp çarşı-pazar bir müddet dolaşarak tekrar mescide döndüğüne şâhid olmaktayız.[2] Resûlullah'ın da âyete ittibâen öyle yaptığı açıktır.

Şu halde, Müslümanlar, Yahudiler veya Hıristiyanlar gibi, tamamen "işsiz" geçirilecek bir haftalık tâtil anlayışından uzak olmalıdırlar. Bilindiği üzere, onların dinî kitapları olan Kitâb-ı Mukaddes'te cumartesi günü çalışma yasağı mevcuttur. Çünkü, bâtıl inançlarına göre, Allah (hâşâ sümme hâşâ) semâvât ve arzı altı günde yaratarak, yorulmuş ve yedinci gün, yani cumartesi günü istirahata çekilmiştir.[3] Bu sebeple o gün çalışmak haramdır.

Aleyhissalatu Vesselam bir çok hadîslerinde, insanları, boş vakit ve sıhhatin kıymetini takdîr etmeye çağırır. Buhâri'de gelen bir hadîs şöyle: "İki nimet vardır ki, insanların çoğu bunların kıymeti hakkında aldanma içindedirler: Sıhhat ve boş vakit."[4]

Buna yakın bir diğer hadis de şöyle: *“Beş şeyin kıymetini beş şeyden önce bil: İhtiyarlıktan önce gençliğin, hastalıktan önce sıhhatin, fakirlikten önce zenginliğin, meşguliyetten önce boş vaktin, ölmezden önce de hayatın.”*[5]

Bütün bu tavsiyeler, zamanın boş geçirilmemesine, azamî şekilde değerlendirilmesine râci uyarılardır.

2- İslâmî Tatil

Her şeyden önce tâtil günleri, dinî bir mahiyet taşır. Binâenaleyh tâtilin geçirilmesinde dinin çizdiği belli bir çerçevenin dışına çıkılmaması esastır. Bu çerçevenin nirengi noktalarının açıklanması İslâm’ın tâtil telâkkisini ortaya koyacaktır. Bunları şöyle hülâsa edebiliriz:

1- Dinî tâtiller belli günlerdedir. Bunlar artıp eksilmez. Yıllık olarak Kurban ve Ramazan bayramları ile haftalık olarak Cuma günleri herkese şâmil tâtil günleridir.

Müslümanlar tâtil olarak bunları kutlamalı, yabancı milletlerin tâtillerine özenmemelidir. Nitekim Aleyhissalatu Vesselam Medine’ye hicretle geldiği zaman, halkın câhiliye geleneğine uyarak yılda iki ayrı bayram kutladığını görünce şöyle buyurmuşlardır: “Allah, onları sizin için daha hayırlı olan iki bayramla tebdil edip değiştirdi: Ramazan (yevmi’l-fıtr) ve Kurban (yevmü’l-edha) bayramları.”[6]

Ayrıca, haftalık bayram olarak Cuma’nın “***mü’minin bayramı***” olduğu ifâde edilmiştir.[7]

Peygamberimiz’in (aleyhissalatu vesselam) câhiliye devri bayramlarını reddetmesini değerlendiren İslâm âlimleri, müşriklerin bayramında neş’e izhârını onlara benzeme ifâde ettiği için mekruh addetmişlerdir. Hattâ Hanefî âlimlerinden Ebû Hafsıl-Kebîr en-Nesefî, “mübalâğaya

kaçarak”: *“Müşrik bayramında, o günü tâzimen bir müşriğe yumurta hediye eden kâfir olur”* hükmünü vermiştir.[8]

3- Günlük Tâtil Vakti

Yıllık ve haftalık tâtil günlerinden başka, günlük tâtil vakitlerinden de bahsedilebilir. Gündüz ve gece ile ilgili bir kısım vakit taksimatının teferruatına girmeden, burada şunu hatırlatacağız: Kur’ân-ı Kerim, gündüz vaktini bir bütün olarak *“maişet kazanma zamanı”* olarak tavsif etmesine rağmen, az ileride açıklanacağı üzere, bir diğer âyette, öğle vaktine ayrıca temas ederek, *istirahat vakti* olarak tespit eder.[9] Şu halde, günlük tâtil vakitlerinin tespitine, dinimizin bizzat ana kaynağında yer verilmiş olmaktadır.

4- Mektep ve İş Yerlerinde Tâtil

Mektep ve iş yerlerinde uygulanacak tâtil sistemi yukarıdakinden farklı olabilir. Yani, yukarıdaki tâtiller, her müessesede ve her bölgede mûtat dinî bir tâtil takvimi olmakla beraber, iş yerleri ve mekteplerde, zaman ve mekâna göre farklı uygulamalar olmuş ve fukahâ da bu konuda mutlak hükümden kaçmıştır.

Mekteplerle ilgili en eski kaynak sayılan Kabisî’nin (v.403/1012) Risâle’sinde yer eden, tâtille ilgili açıklama söylediğimiz hususu te’yit eder: *“Çocukların tâtil günü, Cuma günüdür. Sahnûn şöyle diyor: (Hoca) Cuma günü izin verir. Bu, başlangıçtan beri muallimlerin âdetidir. Kimse bunu ayıplamamıştır. Muhammed İbnu Abdillâh İbn-i Abdilhakem’in muallim hakkında:*

“Aylık ücretle tutulur, Cuma günleri ve halkın örfen tâtil saydığı günleri tâtil eder, bu, sözleşmenin şartı gibidir.” dediği zikredilir. Perşembe günü ikindiden itibaren

çocukları salıvermeye gelince, bu da yine halkın örfüne bağlıdır. Muallimler hakkında bu, âdet olmuşsa o zaman bu da Cuma gününün tâtil sayılması örfü hükmündedir. Fakat perşembe gününü tamamen tâtil etmek gerçekten uzaktır... İbnu Sahnûn babasına sordu: "Muallimin bayramlarda çocuklara ne kadar izin vermesine kanisin?" Babası: Ramazan bayramında bir gün izin verilir, fakat üç gün izin vermesinde de bir mahzur yoktur. Kurban bayramında üç gün izin verir, beş gün izin vermesinde bir mahzur yoktur. Ebu'l-Hasen der ki: Ramazan bayramında üç gün tâtil ile arafe gününü, bayramın birinci ve ikinci gününü kastediyor. Kurban bayramında beş gün de: Yine arafe gününü ve bayramın üç gününü ve bir de dördüncü günü -ki teşrik günlerinin sonudur- kastediyor... Hatim için bir, bir buçuk gün kadar tâtil etmek halkın yapageldiği şeydir. Fakat bütün babaların izni olmadan bundan fazla izin veremez. Çünkü muallim onların ücretlisidir."[10]

İbnu'1-Hâc el-Mâlikî (v. 737/1336) mektep tâtillerini biraz daha geniş düşünerek: "Çocukların (sıbyân) tâtil ve istirahatlarının haftada iki gün olmasında bir beis yoktur." dedikten sonra "Aynı şekilde bayramdan bir, iki veya üç gün önce, bayramdan sonra da bu kadar tâtil yapmalarında bir beis yoktur." der ve ilâve eder: "Hattâ böyle yapmak müstehaptır, çünkü şöyle buyurmuştur: "Zaman zaman kalbleri dinlendirin."[11] Eğer haftada iki gün istirahat ederlerse diğer günler daha gayretli olurlar."[12]

Tatbikatta Mağrib'te mekteplerin çarşamba günü öğleden itibaren başlayıp Cuma günü öğleye kadar tâtil yaptığı belirtilir. Perşembe gününün tâtil edilmesi tatbikatı tâ Hz. Ömer'den (radıyallahu anh) itibaren başlamıştır. Kayıtlara göre, "Filistin fethinden dönen Müslüman birliklerin zafer

dönüşleri bir perşembe gününe rastlamış ve talebeler şenlikte hazır bulunmak için, tâtil etmişlerdi. Halîfe Hz. Ömer (radıyallahu anh) perşembe gününün bundan böyle talebe için istirahat günü olmasına karar vermiştir.”[13]

Bu durumların bağlayıcı olmadığı, tâtil gününün Hicaz’da salı olmasından da anlaşılır.[14] Osmanlı medreselerindeki tatbikatla ilgili şu bilgiler de konumuzu aydınlatıcı mahiyettedir: “Orhan Gazi tarafından İznik’te açılan İlk Osmanlı Medresesi’nin vakfiyesinde hocaların her gün çalışacağı yazılıdır... Bursa’da Orhan Gazi tarafından açılan Medrese’nin vakfiyesinde “Cuma ve bayram günleri hâriç” kaydı konmuştur. Fakat Cuma ve salı günleri ile bayram günleri tâtil yapmak mûtattı. Şemseddin Fenârî, pazartesi gününü de tâtil yaptı: Talebeler okuyacakları metinleri bugün istinsah etsinler diye. 16. asırda Süleymaniye Medreseleri’nde hocalar dört gün çalışırlardı. 18. asırda salı ve cuma tâtildi, tâ ki, talebeler haftanın diğer günlerinde daha dinç olsunlar... Yaz aylarında geziler tertiplenirdi.” [15]

Mevzumuzu aydınlatma yönünden şu fikrî pasaja da bir göz atalım:

“Bir müderris haftada bazı günler ders okutmasa bakılır, eğer ücret, her gün ders okutmak üzere tahsis edilmiş ise, ders okutmadığı günlere isabet eden ücrete hak kazanamaz. O günlerin ücreti medresenin tamiratı gibi mesâlihine sarfedilir. Fakat her gün için tasrîh ve tahsis edilmemiş ise haftada Cuma ve salı günleri tedriste bulunmasa da, o günlere isabet eden ücreti de alabilir. Çünkü bu takdirde bu günler “örfen” tedristen müstesnadır. Bu halde Ramazan-ı Şerif ile bayram günleri de tedristen müstesna bulunur.”[16]

Görüldüğü üzere, İslâm hukukunda, iş akdi açısından, muallimlikle, işçilik veya me'murluk arasında fark yoktur. İslâm fakîhleri "*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*" (Necm, 53/39) mealindeki âyetten hareketle "ücreti hak etmek için çalışmanın gerektiğine" inanarak, çalışılmayan günlerde ücret meselesinde ihtilâf etmişlerdir. İnsan Hakları Beyânnâmesi'nde ifâde edilen (madde: 24): "Her şahsın... muayyen devrelerde ücretli tâtillere hakkı vardır." mefhumunu mutlak bir prensip olarak benimsemekten ziyâde iş akdi sırasında koşulması meşru ve bazı nokta-i nazardan da gerekli olan bir şart olarak benimsemiştir. Fetâvâ-yı Hindiye'de bir kısım fakîhlerce sâdece Cuma günlerinin "örfen" –şer'an değil– çalışma günlerine girmeyeceğinin benimsendiği kaydedilir.[17]

5- Dinlenme ve İstirahat İhtiyâcı

Dinimizin tâtil ve dinlenme anlayışının yanlış anlaşılmaması için bir noktayı daha açık olarak ifâde edelim: İslâm, insanın yorulduğunu ve dinlenmesi gerektiğini kabul eder. Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam): "Kalbi zaman zaman dinlendirin" buyurduğunu az yukarıda kaydetmiştik. Sahîh kitaplarımızda gelmiş bulunan bir başka hadîs de bu mevzuyu aydınlatıcı mâhiyettedir: Huzûr-ı Risâletpenâhî'de iken duyduğu manevî vecdi, dünya işlerine karıştığı zaman kaybettiğini görerek, "*münafık oldum*" vehmine düşüp, durumunu pür-telâş arzeden Hz. Hanzele'ye Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) şu cevabı verir: "*Ey Hanzele, bazen öyle, bazen böyle (olması normaldir, bu münafıklık değildir). Şayet kalbleriniz, zikir hâlindeki haletini her an muhafaza etseydi (siz normal bir insan olmaktan çıkar,*

melekleşirdiniz ve o takdirde) melekler yollarda sizinle müsâfaha eder, hattâ size selam verirdi."[18]

Bu hadîs, insan tabiatının hiçbir surette, en faydalısı bile olsa aynı meşguliyetle uzun müddet verimli şekilde devam edemeyeceğini, mutlaka yorulacağını ihtar ediyor. Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) de *"Kalblerinizi dinlendirin, onlar da tıpkı bedenleriniz gibi yorulurlar."* dediği rivayet edilmiştir.[19]

6- Öğrenerek Dinlenme, Çalışarak İstirahat

İslâm, insan ruhunun da yorulduğunu te'yid ettikten sonra, "*dinlenme işi*"ni kendine has bir orijinalite ile halletmeyi tavsiye etmiştir: Meşguliyeti değiştirmek. Bu husustaki ana prensibin "*Bir işten boşalınca tekrar yorul.*" âyetiyle vazedildiğine daha önce temas etmiştik. Bunun tatbikatını bizzat Resûlullah'ta da görmek mümkündür: Rivayete göre, Hz. Peygamber'in yanında Kur'ân'la birlikte şiir de okunurdu. Bir defasında Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), böyle bir seans (dinlenme fırsatı) sırasında meclise girer ve hayretle: "*Kur'ân'la birlikte şiir de mi?*" diye tepki gösterir. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam): "*Evet, bir müddet bu, bir müddet de öteki.*" diye cevap verir.[20]

Bu prensibin zamanla yaygınlaştığını ifâde eden bir rivayet, Ashâb'tan Ebû'd-Derdâ ile alâkalıdır. Der ki: "Hak (şeyler)in talebinde daha şevkli, daha gayretli olabilmek için kalbimi hak olmayan şeyle (caiz olan lehviyatla) dinlendiriyorum."[21]

Bu prensip tarihte, Kur'ân mekteplerinde, günlük çalışma müddeti içinde, bugünkü mânada teneffüs saatlerine bedel, başka meşguliyetlerle - meselâ "hep birlikte Aleyhissalatu

Vesselam için kasideler okumak”[22] veya bir grub ders yaparken diğer grub dershaneyi terk etmeksizin serbest çalışma yapmak[23] gibi dinlendirme tatbikatını ortaya çıkarmıştır.

Şu halde, zamanımızda, Müslümanlara yeni bir vazife terettüp edilmektedir: Kur'ânî ruhtan ve tarihî tatbikattan hareketle, iş hayatını “öğrenerek dinlenmek”, “çalışarak istirahat etmek” prensipleri çerçevesinde –bizi bir an önce kalkınma hedeflerine ulaştıracak– yeni bir muhteva ile tanzim etmektir, tıpkı Batılıların “eğlenerek öğretmek”i umumî bir öğretim düsturu kılma çalışmaları yaptıkları gibi.[24]

Söylenen husus günümüzde yerleşen dinlenme ve teneffüs alışkanlığı itibariyle garib ve anlaşılmaz gelebilir. Ancak, meselenin daha objektif değerlendirilebilmesi için, geçmişte sadece İslâm alimlerinin değil, bir kısım Batılı alimlerin dahi, bunu bilip uyguladığı da bilinmelidir. *Altıncı bölüm*'de görüleceği üzere, meşgale değiştirerek dinlenmeyi, hadisten ders alarak İslâm âlimleri prensip edindiği gibi, keşifleriyle meşhur olan Newton'un çalışma tarzı da doğulu meslektaşlarını andırmaktadır. Şu ibareye göz atalım: “Diğer büyük insanlarda olduğu gibi, Newton'un kazandığı şöhret de, çalışkanlık ve sebat sayesinde elde edilmiştir. O kadar ki, onun dinlenme tarzı, üzerinde çalıştığı bir mevzuu bırakıp başka bir mevzuu ele almaktan ibaret kalmıştır”[25]. Dinlenmede bu tarzı uygulayanlar çoktur. Bir diğer batılı Hale'in, “Birçok yıl, günde on altı saat çalıştığı, hukuk mütalâasından yorulduğu zamanlarda felsefe ve matematik okumakla kendini dinlendirdiği” belirtilir.[26]

Mesele bu noktaya gelmişken, aşırı çalışmaktan dolayı geçirdiğim rahatsızlığın verdiği tecrübeye dayanarak kaydetmek isterim: Aynı muhtevadaki çalışmaları aralıksız devam ettirmek oldukça muhataralı ve risklidir; bu tarzın devamlı hale getirilmesi sürmenaj denen beyin yorgunluğuna sebep olabiliyor. Bu sebeple, muhtevaca değişen meşguliyetlerle dinlenmenin sağlanması ihmal edilmemelidir.

7- Tatil Müddeti

İslâmî tatille ilgili ölçü ve değerleri belirtirken, bunun müddeti ile ilgili –kaynağa dayalı– bir bilgi sunmak gerekir. Ancak bunu söylemek oldukça zor. Çünkü her şeyden önce ne âyetlerde ne de hadîslerde bu konuya açık şekilde temas edip “yılın şu ayında (veya aylarında) şu miktarda tatil yapacaksınız” diye açık bir rakama, veya beyana rastlamak mümkün değil. İslâm’ın resmî tatili Kurban ve Ramazan bayramlarında verilen tatillerdir. Haftalık olarak da Cuma günü tatildir. Meseleyi zorlaştıran diğer husus, şimdilerde, zihin ve hayatımızı batı menşeli değerlerin istila etmiş olmasıdır. Tatil deyince aklımıza onlar geliveriyor: Haftada iki gün, yıllık olarak da bir ay tatilimiz var.

Daha önce de belirttiğimiz üzere İslâmî tatil, zamanı ölü geçirme, hep pikniğe gitme, yaz ay(lar)ında seyehata çıkma şeklinde bir tatil de değil. Biz burada, elbette: “Bayram tatilleri dışındaki tatiller haramdır, onun dışında tatile yer vermeyelim.” diye bir iddia sahibi de değiliz. Böyle kesin bir iddiaya kimse de yer veremez. Ancak, her şeye rağmen, “Günümüz şartlarında, (veya şahsî, ferdî şartlarımızda) tatilimiz nasıl olmalı ne miktarlarda olabilmeli?” diye bir soru sorup, yukarılarda belirtilen İslâmî değerler çerçevesinde, miktarı, muhtevası kendimizinkine en yakın

olacak şekilde tatillerimizi değerlendirme gayretinde olmalıyız. Bu iki açıdan gerekli: Biri zamanı kullanmada Allah’a vereceğimiz hesap, diğeri Batı tarzınca tatil geçirmenin sebep olduğu mahzurlar sebebiyle. Batılı ilim adamlarınca yapılan araştırmalar uzun müddet tatil yapmanın mahzurlarını ortaya çıkarmıştır. *Beyin Jimnastiği Derneği* başkanı Prof. Dr. Bernd Fischer, Almanya’nın Duesseldorf şehrinde yapılan bir tıp kongresinde, sunduğu tebliğde *“İnsanların tatilde dinlenmek amacıyla hemen her türlü faaliyetten kaçındıklarına işaret ederek, yan gelip yatarak uzun süreli bir tatilden sonra, beynin eski fonksiyonlarını kazanabilmesi için en az üç haftaya ihtiyaç duyduğunu… bir iki saatlik faaliyetsiz geçen zaman diliminin dahi, insanda ölçülebilir derecede hâfıza kaybına yol açacağının ilmî olarak ispatlandığına dikkat çekiyor…”*[27]

8- Günlük Çalışma Müddeti

Yukarıda yapılan kısa açıklama ışığında kapitalist nizamın günümüzde benimsediği “*sekiz saatten fazla çalışmak verimi düşürür*” prensibini ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Onlar bu prensibi, teknik terakkide ve ekonomik güçte belli bir seviyeye ulaştıktan sonra benimsediler. Sanayi inkılâbının gerçekleşme safhasında, çocukları bile en kötü şartlar altında 15-16 saat çalıştırmaktan çekinmeyen Batı’nın, belli bir doygunluğa erdikten sonra benimsediği “kapitalist prensipleri”, geri kalmışlık şartları içinde bocalayan milletlerin aynen tercüme ederek kanunlaştırması, onlara paralel olarak günlük ve haftalık çalışma müddetini düşürmesi, pazar tâtiline cumartesi tâtilini de ilâve etmesi, bir başka ifâde ile, bizzat kazanarak değil, Avrupa’dan borç alarak, dilenerek

elde ettiği ile kapitalist safa sürmeye kalkması akıllıca bir iş değildir. Bu, "Avrupa'nın gizli emrivâkilerinden biri" olarak izah edenlere hak verdirecek kadar akıldan, mantıktan uzak bir davranıştır. Aynı körlükte direnme, ileri gitmiş kapitalist -ve sömürgeci- memleketlere otomasyonun getirdiği –ve bizde katmerli ilerleme köstеği rolünü oynayacak- yeni düzenlemelerin emrivâkilerini kanunlaştırmaya sevk edecektir. Bu da terakki ümitlerinin iyice suya düşmesini netice verecektir.

Henüz geri olan memleketlerde yapılacak iş, gerek ferdî ve gerek içtimaî plânda, gerek mektep ve gerekse fabrikada... kalkınma seferberliği ilân ederek, en azından asrın teknik seviyesine tam olarak ulaşıp, askerî ve sivil her çeşit teknolojide ve maddî güçte ecnebiye istiğna ve hattâ rekabet edecek dereceye ulaşıncaya kadar, iş hayatını İslâmî espri doğrultusunda tanzim etmek ve bunda azim göstermek, sebat etmektir.

Bu düşüncemize: "*Batı, araştırmalar sonunda ortaya çıkarmıştır ki, sekiz saatten fazla çalışma verimi düşürmektedir, iş kazalarını artırmaktadır.*" diye itiraz edilebilir. Bu itiraza, Batı'da ortaya atılan birbirine zıt nice fikirlerin hep "klinik", "deney", "araştırma" sonuçlarına dayandırıldığı hazin gerçeğini hatırlattıktan sonra şöyle cevap verebiliriz: Batı, içinde yaşadığı iş hayatı şartlarında bu tesbitinde haklı olabilir. Zira fabrikada zincirleme çalışma düzeninde çalışan bir işçi, bütün mesâi müddeti boyunca aynı yerde, aynı işi yapar. Sözgelimi, bir "vidaya somunu takıp iki sağa burmak"tan ibaret monoton bir vazifeyi sekiz saat tekrar eden bir işçi bu müddet sonunda elbette yorulur, bıkar ve belki de tecennün etme raddesine gelir. Nitekim, Batılı sosyologlar, işçi sınıfında ücreti artırma

bahanesiyle gidilen grevlerde cereyan eden bâzı şiddet vak'alarını, patlamaları, yakıp yıkmaları hep bu monoton iş düzeninden ezilen insan ruhunun boşalması olarak izah ederler.[28]

İmdi, sekiz saat çalışma prensibini, bağ bahçe işlerinde çalışanlara teşmil etmek yanlış olduğu gibi, Batı'daki çalışma disiplinine girmeyenlere tatbik etmek de büyük hatadır. Bir millete, körü körüne taklid eseri olarak "*sekiz saatten fazla çalışmak verimi düşürür*" felsefesini benimsetmek kadar ihanet olamaz. Buna cumartesi pazarı da piknik günü olarak eklemek ihanete taç giydirmektir. Bunda hüsnüniyet, çalışanları korumak gibi samimiyet aramak da mümkün değildir.

Not:

80'li yılların başlarında söylediğimiz bu sözlerin haklılığını, gelişen hadiseler iyice ispat etti. Son beş-on yıldan bu tarafa, dünyanın ekonomik dengesini, maliyeti çok düşük olan Çin iş-gücü allak-bullak etti. Çalışma müddeti azaltılarak maliyeti yükselten milletler, Çin'in az ücrete rağmen çok çalışma düsturunun getirdiği mâliyet düşüklüğü ve ucuzlukla rekabet imkanlarını kaybederek üretimlerini durdurmak, fabrikalarını kapatmak zorunda kalarak ciddî krizlerle karşılaştılar. Çin mallarındaki kalite düşüklüğü, bu müflis sistemlere şimdilik bir nefes alma marjı sağlasa da, zamanla kaliteyi de yakalaması halinde Çin'le hiçbir güç rekabet edemeyecek ve Batılıların "Sarı tehlike" efsaneleri o zaman gerçekleşecektir. Bizim gibi geri memleketler için çözüm, iş hayatını tanzim eden kanunları hazırlarken maliyeti artırıcı noktalarda, -bizim şartlarımıza uygun olmayan Batı'dan tercüme düsturlardan vaz geçip- dünya geneliyle rekabete uyum sağlatacak

esnekliği esas almak olmalıdır. Bu çeşit düzenlemelerin de zaman yönetimi kavramına girdiği kanaatindeyiz.

9- Bayram Telâkkisi

İslâm'ın tâtil anlayışını bütünüyle kavramada, bilinmesi gereken bir diğer nokta "bayram telâkkisi"dir. İslâm bu noktada da hususiyet arz eder. Çünkü, İslâm'a göre, bayram, tamamen muattal veya sırf eğlenceyle geçirilecek bir tâtil müddeti değildir.

Aleyhissalatu Vesselam, bayramı "***yeme, içme ve Allah'ı zikir günleri***" olarak tavsif ve tarif etmiştir. Bayramın bütün Müslümanlarca böyle telâkki edilmesini sağlamak maksadıyla Hz. Peygamber'in fiilî tedbir aldığını da görmekteyiz: Muvatta'da kaydedilen bir rivayete göre, Abdullah İbnu Huzâfe'yi Kurban Bayramı sırasında Minâ'da hacılar arasında dolaşarak: *"Bu günler yeme, içme ve Allah'ı anma (zikrullah) günleridir"* diye ilân etmek üzere vazîfelendirmiştir.[29] Büdeyl İbnu Verka da, insanları, devesine binmiş olarak takip edip*: "Resûlullah sizlere bu günlerde oruç tutmamayı emrediyor, bu günler yeme, içme günleridir"* [30] diye ilânda bulunanlardandır.

Açıklanacağı üzere, İslâm'ın bayram telâkkisinde yeme, içme, eğlence ve zikrullah birlikte yer alır. Birini diğerinden ayırmak mümkün değildir.

- ***Bayramda Zikir***

Helâl kılınan eğlence ve izhâr-ı sürür havasının, meşru hududu taşacak şekilde ileri götürülmesini önlemek maksadıyla, bayramın dinî yönünü belirtmeye Aleyhissalatu Vesselam husûsi bir ehemmiyet atfetmiştir. Buhârî'nin bir rivayetinde belirtildiği üzere, Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), Kurban Bayramı hutbesinde şunları söylemiştir: "Bugün

bayramdır. Bayramımıza önce namaz kılarak başlıyoruz. Sonra evlerimize dönüp kurbanlarımızı keseceğiz. Kim bu şekilde hareket ederse, bayramı sünnetimize uygun olarak kutlamış olur.”[31]

Haftalık bayram olan Cuma için de aynı esas câridir. Çünkü, Cuma’nın da kendine has namazı ve dinî telkinâtın yapıldığı hutbesi mevcuttur. Ayrıca hadîsler, Cuma namazına mümkün mertebe erken gelmeyi emreder.[32] Şu halde bayrama has serbesti faaliyetlerin, namaz ve hutbe vasıtasıyla manevî bir hava ile dolduktan sonra başlatılıp, devam ettirilmesi esastır. Bu durum, bir kısım aşırılıkları frenleme âmili olacaktır.

- ***Bayramda Yeme ve İçme***

Bayram günleri oruç yasaklanmıştır. Bilhassa Kurban ve Ramazan Bayramlarında oruç tutmak kesinlikle yasaktır ve haramdır.[33] Cuma günü için de kerahet esastır.[34] Perşembe’den başlamaksızın, sâdece Cuma için oruç tutanlara Aleyhissalatu Vesselam oruçlarını bozdurmuştur.[35]

Bayramlarda teşvik edilen “yeme” ve “içme”nin helâl dâiresinde olacağı açıktır. Zamanımızda, bir kısım gafil Müslümanların Batılıları takliden bayramlarda, tâtillerde yer verdikleri aşırılıkların hiçbir dinî ruhsatı yoktur.

- ***Bayramda Eğlence***

Bizzat Aleyhissalatu Vesselam’ın tatbikatı, bayram günlerinde eğlencenin de caiz olduğunu göstermektedir. Hattâ, âlimler nebevî tatbikata dayanarak: “***Bayramlarda (eğlenerek) sürur İzhâr etmek, dinin şeâirindendir.***” [36] demişlerdir.

Muteber kitaplarımızda gelen rivayetler, Resûlullah'ın bayram günlerinde, davula vurarak şarkı söyleyen cariyeleri[37] dinlediğini, yine hem çalıp hem oynayan Habeşîleri seyrettiğini ve zevcelerine seyretmeleri için müsaade ettiğini göstermektedir. Hazret-i Âişe'den, farklı şekillerde rivayet edilen bir hâdise şöyle: *"Bir bayram günü, kulağımıza gürültü ve çocukların bağrışmaları gelmişti. Resûlullah kalkıp (kapıdan dışarı baktı). Meğer, bu gelenler çalıp oynayan bir Habeşli grubtu, harbeleri (küçük kılınç) kalkanlarıyla oynuyorlardı. Çocuklar da etraflarında halka olmuş, onları seyrediyorlardı. Resûlullah* (aleyhissalatu vesselam) *bana: '**Ey Âişe, sen de gel, seyret.**' dedi.*

Bir başka rivayette, Aleyhissalatu Vesselam: *"Ey Humeyra, onlara bakmak istemez misin?" diye sorar. Hz. Âişe de* (radıyallahu anhâ)*: "Evet" deyince çağırır.*[38]

Oyunun, Mescid-i Nebevî'nin içinde kılıç (harbe) ve kalkanlarla oynandığını belirten rivayetler,[39] hâdisenin devamını Hz. Âişe'den (radıyallahu anhâ) şöyle naklederler: *"Resûlullah kapıda durup*[40] *beni arkasına aldı. (Başımı ensesine koymuş)*[41] *(...) halde duruyor ve oynayanları seyrediyordum. Bıkıncaya kadar böyle devam ettim. Bir ara: "Yeter mi?" dedi. "Evet" dedim. "Öyleyse çekil!" dedi."*[42]

Başka rivayetler de, Hz. Peygamber'in, Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), kendi arzusuyla seyre son verinceye kadar bakmasına müsâade ettiğini belirtir.[43] Ebû Hüreyre'nin bir rivayetine göre, bir seferinde Aleyhissalatu Vesselam'ın huzurunda Habeşliler harbeleriyle birlikte oynarken, Ömer (radıyallahu anh) çıkagelir. Derhal yere eğilip, avuçladığı çakılları atacağı

sırada Hz. Peyamber müdâhale eder: “Ey Ömer, bırak onları,[44] zira bunlar Beni Erfide’dir (Habeşlilerdir)”[45] der.

Başka bir vak’aya ait olması kuvvetle muhtemel bulunan bir diğer rivayette, Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) kılıç kalkan oynayan Habeşlilere rastladığı zaman, onlara takdirlerini ifâde ettikten sonra şunu da ilâve eder: “*Yahudiler ve Hristiyanlar bilsinler ki, bizim dinimizde genişlik vardır.”* Rivayet, bu minval üzere devam eden oyuncuların, Hz. Ömer’in (radıyallahu anh) çıkagelmesiyle dağıldığını belirtir.[46]

Bir kısım âlimler, yukarıdaki hadîsten, kadınların, yabancı erkeklerin fiillerini seyretmesinin caiz olacağı hükmünü çıkarmış, bazıları da bu cevazı “Şehvet nazarıyla bakmamak” veya “Fitne korkusu olmamak” şartlarıyla kayıtlamışlardır.[47] Şehvet duyma ve fitne çıkma ihtimali hâlinde, nazarın haram olduğunda ittifak vardır.[48] Keza kadınların yabancı erkeklere karşı örtünmesi gereği de hadîsten çıkarılan bir diğer hüküm olmuştur.[49]

Bayram günü musiki dinlenmesini tecviz eden rivayet de mevcuttur. Buhari ve diğer kaynaklarda gelen bir rivayet şöyle: Yine Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: *“Yanımda iki câriye (küçük kız çocuğu) def çalıp Buas harbi üzerine (düzülmüş hamasi) türküler söylerken Resûlullah içeri girdi. Yatağın üzerine sırtüstü uzanarak yüzünü örttü. Az sonra (Babam) Ebû Bekr girdi. Türkü okuyan cariyeleri görünce; “Resûlullah’ın huzurunda şeytan sazı ha!” diye bana kızdı ve cariyeleri azarladı. Ancak, Resûlullah karşı koyarak: “Ey Ebâ Bekr, bırak onları söylesinler, her milletin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır.” dedi. Onlar*

sohbete dalıp, ilgileri kesilince cariyelere göz ettim, hemen sıvışıp çıktılar.”[50]

Bir kısım âlimler, bu rivayete dayanarak, köle olmasa bile cariyenin[51] sesinden şarkı dinlemenin caiz olduğu hükmünü çıkarmışlardır: “Zira, derler, Resûlullah, Hz. Ebû Bekrin (radıyallahu anh) cariyeleri dinlemesini takbih etmedi, aksine, onun takbihini takbih etti ve cariyeler de Hz. Aişe’nin kendilerine işaret etmesine kadar şarkı söylemeye devam ettiler.”[52]

⬩ ***Mescitte Eğlence mi?***

Yukarıdaki hadîs karşımıza şöyle bir soru çıkarmaktadır: “*Mescitte çalgılı, türkülü eğlence caiz olur mu?”*

Bu meselenin münâkaşasını âlimler yapmış, leh ve aleyhte görüşler beyân etmiştir. Esas olan, bazı şartlar ve kayıtlar altında cevazıdır.

İslâm’ın, eğlencede bile faydalılık –ve düşmana karşı kuvvet kazanma– imkânlarını arama esprisini göstermek maksadıyla, bu mevzuda Buhâri şerhinde Aynî’nin yer verdiği bir pasajı özetleyeceğiz:

“*el-Mühelleb der ki: Mescit, Müslüman cemaatin emrine konulan bir müessesedir. Hangi amelde dinin ve din mensublarının menfaati bir araya gelirse, mescitte o amelin icrası caizdir. Harbe oyunu’na gelince, bu, insan uzuvlarının, savaşa karşı maharet kazanması için yapılan bir idmandır. Bu idman (işi, düşmana karşı harb hazırlığı olduğu için, din ve ümmetin menfaatine olması hasebiyle) mescitte veya başka bir yerde yapılması caizdir.*”

Şârih, zikredilen bu şartlar tahtında mescitte bu ve benzeri oyunların caiz olması gerektiğine dâir şahsî kanaatini belirttikten sonra aleyhteki görüşü de kaydeder.

Buna göre, Ebu'l-Hasen el-Lahmî şunları söylemiştir: *"Mescitte harbe ile oynamanın cevazı, hem âyet ve hem de hadîslerle neshedilmiştir: Kur'ân'da: "Allah'ın, yüce tutulmaları ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde, insanlar sabah akşam O'nu tesbîh ederler.*" (Nûr, 24/36) âyeti. Sünnette de Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) *"Mescitlerinizi çocuklarınıza ve delilerinize karşı koruyun."* [53] hadîsi bu cevazı nesh etmiştir." Ancak el-Lahmî'ye karşı çıkanlar:

"1- Hadîs zayıftır,

2- Ne hadîste, ne de mezkûr âyette iddia edilen neshe delâlet eden bir sarahat yoktur,

3- Ne de, cevaz ifâde eden hadîsle, bunu neshettiği ileri sürülen âyet ve hadîs'in vürût yönüyle öncelik - sonralık'a sahip olduklarına dâir tarihî bir ipucu vardır." demişlerdir.[54] Şafiî şârihlerinden İbnu Hacer de meseleyi aynı şekilde nakleder ve cevazın esas olduğunu belirtir.[55] Mezkûr hadîsi açıklarken, Babanzâde Ahmed Naim de şunları ilâve eder:

"Harbeler yani kısa mızraklarla oynanan oyun, âdi oyun değildir. Yakın vakitlere kadar seyrettiğimiz kılıç-kalkan oyunu, cirit oyunu gibi düşmana karşı silâh istimalinde idman peyda etmek için oynanır. Düşmana karşı hazırlık sayıldığı için mubah olmuş, hattâ mescitte bile oynanması tecviz buyrulmuştur."[56]

Buhârî şârihlerinden el-Kirmânî, bu meyânda daha kesin, daha yakinî görüşünü şöyle dile getirir: "Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam), zevce-i pâkleri Hz. Âişe'yi (radıyallahu anh) Habeşîlerin oyunlarını seyretmeye terk etmesi (tesadüfi bir vak'a olmayıp, şuurlu bir hâdisedir.) Aleyhissalatu Vesselam,

bu husustaki sünnetin zapt edilip, bu muhkem harekâtın, arkadan gelen nesillerin bir kısmına intikal etmesi ve onlar tarafından bunların öğrenilmesi için (kasden müsaade etmiş)tir.”[57]

Resûlullah’ın (aleyhissalatu vesselam) sünnetindeki bu kasıtlı olma hâlini te’yît eden bir rivayet de şöyle: “İyaz el-Eş’arî, Enbâr’da bir bayram geçirir. (Halkın eğlenceye yer vermediğini müşâhede ederek hayretini gizleyemez ve şöyle) der: “Niçin bunları, Resûlullah’ın sağlığında yapıldığı şekilde, def çalıp eğleniyor görmüyorum?”[58]

10- Dinlenme ve İstirahatin Vasıta, Yer ve Zamanları

“İslâm boş zaman kabul etmez” derken, istirahatı reddeder mânası çıkarılmamalıdır. Bizzat Kur’ân-ı Kerîm’de dinlenme ve istirahata yer verilir. Hattâ en iyi dinlenmenin nerede ve ne zaman ve hangi şekilde yapılacağına dâir bir kısım teferruat bile açıklanır.

11- Dinlenme Vâsıtası: Uyku

Kur’ân-ı Kerîm’e göre, dinlenmenin en müessir vâsıtası “uyku”dur. Uykunun, bir istirahat ve dinlenme vâsıtası olduğu iki ayrı âyette ifâde edilir: *“Size geceyi örtü, uykuyu dinlenme (vâsıtası), gündüzü de çalışma zamanı yapan Allah’tır.”* (Furkân, 25/47; Nebe, 78/9)[59] Kur’ân-ı Kerîm, insan bedeninin muhtaç olduğu dinlenme için, öncelikle “uyku”dan söz ettiğine göre, dinlenmede en mükemmel vâsıta uyku olmalıdır. Öyle ise dinlenmek maksadıyla tevessül edilen eğlence, oyun gibi başka vâsıtaların, her zaman gayeye hizmet etmeyeceği gibi, uyku kadar müessir olamayacağı da anlaşılır.

Yeri gelmişken dikkat çekmek isteriz: Günümüzde, dinlenmek üzere baş vurulan oyun, eğlence, içki gibi vâsıtaların gayeye ne derece hizmet ettiği, iş hayatında verimliliğe ne ölçüde müessir olduğu, keza yukarıda bahsettiğimiz İslâmî vâsıtaların müessiriyet derecesi gerçekten araştırmaya değer bir husustur. Şu kadarını hatırlatalım ki, SSCB, Yani Rusya, 1985 yılı içinde, içkinin iş hayatına olan menfî tesirini göz önüne alarak içki yasağı getirmiştir. İlgili haberin bir pasajını 23 Mayıs 1985 tarihli Hürriyet Gazetesi'nden takip edelim: "*... Sovyetler Birliği'nin bâzı cumhuriyetlerinde, alkol yüzünden fabrikalardaki üretim, hafta sonu tâtillerinin ardından yüzde 30'a indiği, iş kazalarının ise yüzde 50'lik bir artış gösterdiği gene istatistiklerin ortaya koyduğu sonuçlardan. Ülkedeki boşanmaların yüzde 50'si de eşlerden birinin alkolik olması nedeniyle gerçekleşiyor*."

12- Gece ve Gündüz Uykuları

Yukarıda temas ettiğimiz âyetlerde uykunun dinlenme vâsıtası olduğu açık olarak belirtilmiş ise de, uyku vakti tasrîh edilmemiştir. Fıtrî ve ağlebî duruma göre, gece vakti uyku vaktidir. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm, "Gündüz maişet vaktidir." dediği halde "Gece de uyku vaktidir." diye bir ifâdede bulunmaz. Hattâ, bir âyette: "*Gece gündüz uyumanız ve onun fazlından nasîb aramanız da onun âyetlerindendir.*" (Rûm, 30/23) buyrulur.

Burada, uykunun, gündüz de olabileceği açık olduğu gibi; Allah'ın fazlından, geceleyin de talepte bulunulabileceği açık olarak ifâde edilmiştir.

Hemen belirtelim ki, bu durum günümüzde, –bilhassa vardiyeli çalışma düzenine girmiş fabrika ve büyük iş yerlerinde olmak üzere– gece mesâisi yapmak zorunda

kalan muhitlerde büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in bu meseleye atfettiği ehemmiyetin derecesini, öğle uykusu (kaylûle) ile alâkalı âyette daha açık olarak görmekteyiz. Nûr Sûresi'nde yer alan bu âyete göre, –gerçek dinlenme fırsatı olarak tavsif edilmiş bulunan– uyku için, gün ortasında da bir zaman ayrılmalıdır:

"Ey imân edenler! Sağ elinizin mâlik olduğu (köle ve cariyeler) bir de sizden olup da henüz bulûğ çağına girmemiş küçükler şu üç vakitte: Sabah namazından önce, öğle sıcağından elbiselerinizi çıkaracağınız zaman, bir de yatsı namazından sonra (odanıza girecek olurlarsa) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin için avret (ve halvet vakitleri)dir. Bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda ne sizin üzerinize, ne de onların üzerine bir vebal yoktur." (Nûr, 24/58)

Âyette işaret edilen *"öğle sıcağından elbisenin çıkarılması zamanı*" gündüzleyin nısf-ı nehâr'da (gün ortasında) icra edilecek uyku"dur. Buna, *kaylûle* denmektedir. Aleyhissalatu Vesselam, bilhassa gece kalkışına yardımcı olduğu için[60] buna çok ehemmiyet vermiştir. Rivayetler, Aleyhissalatu Vesselam'ın kaylûleyi normalde öğle namazından sonra yaptığını, ancak sıcak zamanlarda öğle namazından önceye aldığını,[61] Cuma günleri ise, her defasında Cuma namazından sonraya bıraktığını belirtir.[62]

Bu mevzuda gelen nasslar ve Aleyhissalatu Vesselam'ın tatbikatı, bize birkaç prensip vazetmektedir:

Gecede kıyâmu'1-leyl yapılarak gecenin değerlendirilmesi gerektiği gibi, gündüzleyin de kaylûle yapılarak istirahata zaman ayırmak gerekmektedir. Kaylûle, bilhassa sıcak gün ve mevsimlerde ehemmiyetlidir. Ömrün âzamî verimliliği buna bağlıdır

Meseleye âyet-i kerîmenin de yer vermesi, gündüz uykusunun, çok yönlü olarak (sağlık, verimlilik, zaman disiplini, ailevî sohbet ve terbiye vs.) ehemmiyet taşıdığını gösterir.

Gündüz istirahatı, uyku şeklinde, evde ve de öğle vaktinde olmalıdır. Bâzı rivayetlerde ikindi vaktinden sonraki uykunun insan sıhhatine zararlı olacağı ifâde edilmiştir. Ancak rivayet çok zayıftır.[63]

Nûr Sûresi'nde gelen âyette belirtilen üç vakit dışında istirahat zamanı ayırmayıp, değerlendirilmesi esastır.

Ev dâhilindeki istirahat zamanında kılık kıyafetçe serbesti esastır. Bu anlarda, büluğ çağını aşmış aile efradının hususiyetinin korunması, birbirine "izin"le uğramaları esastır.

Gerçek istirahatin esas mahalli evdir, vakti gecedir, vâsıtası da uykudur.

13- Kaylule Hakkında

Şu açıklama, kaylûlenin ehemmiyetini belirtmekten başka miktarı hakkında da fikir verdiği için burada kayda değer: "... Bu uyku (kaylûle), hem ömrü, hem rızkı tezyîde medardır. Çünkü, yarım saat kaylûle, iki saat gece uykusuna muâdil gelir. Demek, ömrüne her gün bir buçuk saat ilave ediyor. Rızkı için çalışmak müddetine, yine bir buçuk saati ölümün kardeşi olan uykunun elinden kurtarıp yaşatıyor ve çalışmak zamanına ilave ediyor."[64] Şunu da belirtelim ki, müfessirler diğer bâzı âyetlerin delâletine dayanarak "kaylûle" deyince mutlaka "uyku" anlaşılması gerekmediğini, "uyku refakat etmese bile, gündüzün sıcağı arttığı sırada, gün ortasında (nısf-ı nehâr) yapılan istirâhate kaylûle deneceğine dikkat çekmişlerdir.[65]

14- Sükûnet ve İstirahat Zamanı: Gece

Yukarıda kaydettiğimiz âyetlerde dinlenmenin en iyi vâsıtasının uyku olduğu belirtilmektedir. Ancak uyku, geceleyin de olabilir, gündüzleyin de. Bu sebeple, Kur'ân âyetleri çerçevesinde 24 saatlik gün içerisinde istirahata tahsis edilmesi gereken asıl zaman bölümünü tesbitte bu âyetler tek başlarına yeterli değildir. Esasen, bu meseleye daha pek çok âyette temas edilmiştir. Üstelik diğer âyetlerde meseleye "dinlenme vâsıtası" açısından değil, "istirahat zamanı" açısından temas edilir ve kullanılan kelime bile değişir. Bu gruptaki âyetlerde, tam olarak "işten kesilme, çalışmayı terk" yani dinlenme mânasına gelen[66] *sübât* kelimesiyle değil, "hareketlilikten sonra sabitleşme, yerleşme" mânasına gelen[67] *seken* kökünden gelen başka kelimelerle temas edilir ve gece vaktinin *sükûnet* için yaratıldığı belirtilir:

"*O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için (karanlık), gündüzü de (çalışıp kazanmanız için) aydınlık olarak yaratmıştır.*" (Yûnus, 10/67; Gâfir, 40/61)

"*Sizin fâidenize olarak, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl u kereminden (rızkınızı) aramanız için gündüzü yaratmıştır. Bu, onun rahmetindendir. Belki artık şükredersiniz.*" (Kasas, 28/73)[68]

Şu halde, Kur'ânî nasslara göre, günlük zamanın tanziminde, dinlenme ve istirahat zamanlarının esas itibariyle geceye bırakılması gerekmektedir. Ancak bu mutlak bir gereklilik değildir.

15- Dinlenme ve İstirahatin Mahalli: Ev

Kur'ân-ı Kerim, en iyi dinlenme vâsıtasının "uyku" olduğunu belirttiğine göre, en iyi dinlenme mahallini de

belirtmiş olmaz mı? diye bir soru hatıra gelebilir. Esasen bu sorunun cevabı, aynı âyette zımnen verilmiş olmaktadır: "***En iyi dinlenme mahalli, uyku uyunan yer, yani evdir.***" Nitekim, yorumla ulaşılan bu cevap başka âyetlerde sarih olarak ifâde edilir: *"Allah, sizin için meskenlerinizi huzur ve sükûn yeri kıldı."* (Nahl, 16/80)

Kur'ân'da ev mânasına çokça kullanılan mesken kelimesi, sükûnet bulunan yer mânasını ifâde eder. Aynı mânada kullanılan *beyt* kelimesi de geceleyin sığınılacak yer demektir[69]. Beyt kelimesi bilhassa müfred olarak yeryüzündeki insan meskeni mânasında nadiren kullanılır. Aile mânası gâlibtir. Bir de Kâbe mânasında, çokça kullanılmıştır.

Şu halde Kur'ân-ı Kerîm, sükûnet ve dinlenme aranacak en mükemmel mahal olarak "evleri" göstermiş olmaktadır. Kişinin günlük hayatında, sükûn, huzur ve dinlenme maksadıyla evinden başka bir yer araması, bu düşünce ile kahveye, sinemaya veya diğer eğlence yerlerine gitmesi tavsiye edilmemektedir.

Nitekim, İslâm'ın bütün şaşaasıyla yaşandığı devirlerde umûmî eğlence yerleri ya yoktur veya son derece sınırlıdır. Bugün en ücra köylere kadar girmiş bulunan kahvehaneler, maddî ve bilhassa manevî bakımdan maruz kalınan tedenni durumlarıyla başlamış ve ona bağlı olarak sayıca artmıştır.[70]

16- Eğlence

Tâtil ve istirahat meselelerini tamamlayan bir mevzu eğlencedir. Zira tâtil esnasında dinlenme ve istirahat vâsıtası olarak çeşitli şekilleriyle eğlenceye baş

vurulmaktadır. Şu halde konumuzun bütünlüğü için bu mevzuya da temas etmemiz gerekmektedir.

Önce şunu belirtelim ki, daha önce de temas ettiğimiz üzere, Kur’ân-ı Kerîm, gerçek dinlenme vâsıtası olarak “uyku”yu gösterdiği için, eğlenceyi dinlenme vasıtası saymaz ve ona karşı soğuk davranır. Eğlence mânasına gelen la’ib ve lehv kelimeleri ile bu köklerden türeyen kelimeler büyükler hakkında[71] veya “aldatıcı” olduğu belirtilen “dünya hayatı”nın tavsifi sadedinde[72] bir de mahlûkâtın bir eğlence olsun diye yaratılmadığını beyan maksadıyla[73] kullanılır ve her defasında tezyifi (pejoratif) mânadadır. Hiçbirinde oyun ve eğlenceyi te’yîd eden, ona teşvik eden müspet mâna görülmez.

Kısaca söylemek gerekirse, İslâm dini, büyükler için eğlenceyi çok dar kayıtlarla tecviz eder. Çünkü eğlence gaflet vesilesidir, ferdî mesuliyetlerden bir nev’i kaçıştır. Eğlenceye dalan kişi, Allah’ın huzurunda bulunduğunu unutur, sorumluluk duygusunu kaybeder. Kendi üzerindeki kontrol ve murakabe hâli yavaş yavaş ortadan kalkar. Halbuki kâmil mü’min, her ânını, asıl gayesi olan rıza-yı ilâhîyi kazandıracak, maddî ve bilhassa mânevi kemâlatta yol aldıracak faydalı işler yapma gayreti içinde geçirmekle mükelleftir. Bu endişeyi zihinden çıkarmamak, bu gaye ile her an maddî veya manevî bir şeyler istihsal etmek (üretmek) zorundadır. İşte eğlence, böylesi bir verimliliğe mânidir. Eğlencenin hiçbir istihsal yönü yoktur. Zararı ise kesindir ve çeşidine göre farklı derecelerdedir. Öyle ise, Kur’ân-ı Kerîm’de sâdece ibâdet için yaratıldığı[74] belirtilen insanın, eğlence karşısındaki tepkisi, -tıpkı Resûlullah

(aleyhissalatu vesselam) gibi: “***Oyun için yaratılmadık.***” demek olmalıdır.[75]

17- Eğlencede Meşru Hudut

Aleyhissalatu Vesselam, meşru eğlencenin hududunu şöyle tâyin eder: “*Allah’ı zikretmek maksadıyla yapılmayan her şey (meşru olmayan) bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ancak dört şey bundan müstesnadır: 1- Kişinin ehliyle mülâtefesi, 2- Kişinin iki hedef arasında yürümesi, 3- Kişinin atını te’dib etmesi, 4- Kişinin yüzme ta’limi yapması.*[76] *Zira bunlar haktandır.*”[77]

Başka hadîslerde çocukların eğlendirilmesi de büyüklere emredilir: “*Çocuğu olan onunla çocuklaşsın.*”[78] Aleyhissalatu Vesselam’ın hayatında çocukların seviyesine inerek onları eğlendirmesi, güldürmesi ve şakalaşmasıyla ilgili pek çok örnek mevcuttur.[79] Şu halde çocukların eğlendirilmesi esnasındaki “eğlenme” de bu hususta meşru bir kalem teşkil etmektedir.

Boş vakitlerde, bu söylenen meşru kalemler dışında eğlence aramak, güldürücü vesileler ihdas etmek, fırsatlar kollamak tecviz edilmemiştir. Hz. Peygamber’in (aleyhissalatu vesselam) birçok hadîslerinde gülmek, güldürmek hususlarında ölçülü olmak tavsiye edilmiş, düşülecek ifratlar kınanmıştır:

“... Çok gülme, zira gülmenin çoğu kalbi öldürür.”[80]

“Benim bildiğimi siz de bilseydiniz, mutlaka az güler, çok ağlardınız.”[81]

“Ağlayın! Ağlayamazsanız kendinizi ağlamaya zorlayın.”[82]

“İnsanları güldürmek için konuşup (binbir) yalan (ve maskaralıklar) uyduranlara yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun!”[83]

“Kişi arkadaşlarını güldürmek için bazı sözler sarfeder de bunlar sebebiyle Arzla Süreyya yıldızı arasındaki mesafe kadar ateşin derinliklerine düşer.”[84]

Aynca muhtelif rivayetler, Resûlullah’ın (aleyhissalatu vesselam) gülmeyip, tebessüm buyurduklarını tebarüz ettirirler.[85]

Nevevî, fazla gülmeye ve dolayısiyle kalbin kasavetine sebebiyet vererek zikrullahtan ve dinin mühim meselelerini tefekkürden alıkoyacak kadar ifrat ve ısrarla devam edilen her eğlencenin yasaklanmış olduğunu söyler.[86] İmam-ı Şafii de: *“Eğlence dindar ve mürüvvet sahibi kimselerin işi olmamalı.”*[87] der.

18- Mizah

Mizah, eğlenceye benzer ise de, ondan farklıdır. “Mîzahda sıdktan ayrılmayan mîzahçıyı Allah muaheze etmez” diyen[88] Aleyhissalatu Vesselam’ın sünnetinde mizah örnekleri çoktur.[89] Nebevî örneklerden hareketle ülema, bazı kayıt ve şartlar dahilinde şaka ve mizaha fetva vermiştir: “Günaha götüren bir söz bulunmadıkça veya, arkadaşlarını sırf güldürmek gayesi olmadıkça mîzahta bir beis yoktur.”[90]

19- Yasak Oyun ve Eğlenceler

Hadîsler yukarıda belirtilen birkaç kalem dışında kalan her çeşit eğlenceyi mutlak bir ifâde ile yasaklamakla kalmaz. Bazı oyun çeşitlerini ismen zikrederek şiddetle

yasaklar. Günümüzde bile hâlen kendilerine veya çok sayıda benzerlerine rastlanan bu oyun çeşitlerini belirtebiliriz:

a) Kumar Oyunları

Her çeşit kumar oyunu kesinlikle haramdır. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de puta tapmakla bir tutularak şeytan işi bir pislik olarak tavsif edilmiştir.[91]

Kumar, kazanan tarafın kaybeden taraftan bir şey alması şartı koşulan her çeşit oyundur. Zamanımızda oynanan çeşitli piyangolar, kâğıt ve zar oyunları, yarışlar... İslâm'ın yasakladığı "kumar" sınıfına girer. Aleyhissalatu Vesselam kendi devrinde bilinen "tavla"yı açık bir ifâde ile yasaklamıştır: "Nerd (tavla) oynayan kimse mutlaka Allah ve Resûlü'ne isyan etmiştir."[92] "Tavla oynayan, elini domuz etine ve kanına batırmış gibidir."[93] Hz. Ali (radıyallahu anh) tavla oynayanları hapsettirmiş, onlara selâm vermeyi yasaklamıştır.[94]

Belki de o devirde Araplarca bilinmediği için, Hz. Peygamber'in hadîslerinde zikri geçmeyen satranç oyununun haram sayılıp sayılmayacağı hususunda âlimler ihtilâf etmişlerse de çoğunluk, en azından kerahetinde, ittifak etmiştir.[95] *Fetevâ-yı Hindiyye*'de satrancın mekruh olduğu belirtildikten sonra şu açıklama kaydedilir:

"Satranç dışındaki bütün oyunların haramlığı hususunda âlimler icmâ ederler. Satranç oyunu bizim (Hanefîler) nezdinde haramdır. 'Bununla oynayanın adaleti sabit, şâhidliği makbul müdür?' meselesine gelince: Şayet araya kumar sokulmuş ise, -yani kaybeden kazanana bir ödeme yapacak ise- oynayanların adaleti düşer ve şâhidlikleri kabul edilmez. Kumar yoksa, adaletleri sabit, şâhidlikleri makbuldür. Ebû Hanîfe bunlara selâm vermede bir beis

görmez ise de Ebû Yusuf ve İmam-ı Muhammed mekruh sayarlar.”[96]

Alimlerin oyun ve eğlence karşısındaki bu sert tutumları, bidayette de temas ettiğimiz gibi, en başta zamanın boş geçmesine sebep olmasıyla izah edilmektedir. Dihlevî şöyle der: “Yasak işler meyanında teselli vericilerle meşgul olmayı da saymalıyız. Bu işler dünya ve ahiret endişesine karşı teselli veren, zamanı boşa geçirten şeylerdir: Çalgılar, satranç, güvercinle oynamak, hayvanları kızıştırıp dövüştürmek gibi. Bu eğlencelere dalan kimseler, yeme, içme gibi zarurî ihtiyaçlarını dahi ihmal ederler. Öyle ki, üzerlerine sıkışırlar da bevl etmek için kalkmaktan bile sarf-ı nazar ederler. Şayet bu gibi eğlencelerle meşguliyet câri bir âdet haline gelecek olsa, insanlar cemiyet üzerine bir yük, bir parazit haline gelir ve nefislerini ıslâha yönetmezler.”[97]

Hakkında hadîste bir beyan gelmemiş olan satranç oyunuyla ilgili olarak Hattâbî’nin yaptığı bir açıklama, İslâm âlimlerinin bu husustaki esprilerini aksettirmede faydalıdır: Ebû Dâvud şârihi Hattâbî (v. 388/988), “Bazı âlimler, harb ahvâli ve düşmanın hilesi üzerinde düşünceye sevk edeceği zannıyla satranç oyununa ruhsat verdiler.” dedikten sonra, bununla kumara yer vermeden oynansa bile, oynayanların bir çoğu namazı vaktinden te’hîr etmeye, bir çoğu da dilinden kötü söz eksik etmemeye mütemayil olduklarından, bununla iştigal edenlerin mürüvvetlerini kaybedeceklerini, binâenaleyh şehâdetlerinin makbul olmayacağını söyler.[98]

Burada ifâde edilen ihtiyatî ölçülerle, her devirde rastlanan değişik oyunlar, mizandan geçirilebilir.

b) Hayvanlarla Oynamak

Bu, bazı hayvanları tahrik edip dövüştürmek şeklinde olduğu gibi, yarıştırma şeklinde de olabilir. Birinciye misal horozların döğüştürülmesi, ikinciye misal güvercin peşinde koşmaktır. Hadislerde her iki çeşit oyun da yasaklanmıştır.[99] Güvercinle oynayan kimse hakkında, Aleyhissalatu Vesselam şiddetli bir üslûb kullanmıştır.[100]

Bu çeşit hadislere rağmen, İslâm âleminde, diğer bir kısım yasaklar gibi, güvercinle meşguliyetin de zaman zaman yaygın bir moda halini aldığı görülmüştür. Kalkaşandî, 565/1169 yılında Nureddin Zengî ile başlatılan güvercinle meşguliyetin kısa zamanda yaygınlık kazanarak, devrin en ileri gelenlerini bile saran bir moda hâlini aldığını, kuşlara nesep defterleri tutulacak, tanesi 1000 dinara satılacak kadar ileri gidildiğini, güvercinlerin tam bir ticâret metâı hâlini aldığını vs. anlatır [101]

c)İçkili, Kadınlı, Çalgılı Eğlenceler

Bu çeşit eğlenceler, az olsun, çok olsun, hangi fırsat ve zamanda olursa olsun kesinlikle haramdır. Dinimiz, düğün ve bayramlarda ölçülü şekilde eğlenerek neş'e izhârını tecviz etmiş olmasına rağmen bu müsâadeyi, *haram şeylere tevessül etmemek* şartıyla kayıtlamıştır: *"Ümmetimden bir grub, "yeme, içme, malâyâniyât ve eğlence ile geceyi geçirir. Sonra maymunlar ve hınzırlar olarak sabaha ulaşır. Onlardan bir mahalleye bir rüzgâr estirilir de bu rüzgâr (moda), içkileri helâl addetmeleri, çalgılar kullanıp, şarkıcı kızlar tutmaları sebebiyle öncekilerin helak oldukları gibi bunları da helak eder."*[102]

Bazı hadislerde içki istihlâkinin artıp çalgıcı kadınların çoğalması "kıyamet alâmeti" olarak belirtilmiştir.[103]

20- Sportif Oyunlar

Tâtil ve boş vakti dolduran meşguliyetlerden bahsederken sportif oyunları müstakillen ele almamız gerekmektedir. Zira İslâm nokta-i nazarından bunları “eğlence” tâbirinin ifâde ettiği mâna içinde mütalâa etmek bile zordur. O çeşit oyunların faydalılık, yani “cihâd’a hazırlık yönü galebe çalar. Bu yüzden Peygamberimiz, onlara ısrarla teşvik etmiştir. Bu gruba, **yüzme, binme, atma, koşma ve güreş** girer.[104]

Ashâb’dan bir grubun eğlenmeye gittiği söylenince memnuniyetsizlik izhâr ederken “atışa gittiklerinin tasrîhi üzerine: *“Atış eğlence değildir, atış eğlendiğiniz şeylerin en hayırlısıdır.”*[105] der. Bir başka rivayette de: “*Melâike sizin hiçbir eğlencenizde hazır bulunmaz, atış ve at koşusu hâriç”* buyurur.[106]

Bu çeşit oyunlarda yarışlar yapmak da söz konusudur. Rivayetler Aleyhissalatu Vesselam’ın şahsen deve ve at yarışlarına katıldığını, bazen kazanıp, bazen kaybettiğini belirtir.[107]

Sportif oyunlara dinimizin ehemmiyet verdiğini kaydederken bir hususu bilhassa belirtmek gerek. Zamanımızda da bu oyunlara fazlaca ehemmiyet verilmektedir. Geri kalmış memleketlerde bile üretime dönük âcil yatırımlar dururken, son derece mahdûd ve mütevazi imkânların, üretimi artırıcı yönü olmayan, tamamen ölü sayılacak sportif harcamalara aşırı şekilde tahsisi ve bunda ısrar edilmesi, bu çeşit işlerde beynelmilel ideolojik güçlerin rolleri ve gizli baskıları hususundaki şüpheleri kuvvetlendirmektedir. Dinin karşılayacağı bir kısım fıtrî ihtiyaçlar, âdeta sportif “alâka” ve “meşguliyetler’le karşılanmaya, beriki sayesinde diğeri

unutturulmaya çalışılmaktadır. Bu sinsi ısrar, sportif faaliyet ve yatırımları nerdeyse tabulaştırmıştır. Dünyanın hemen hemen her tarafında, insanı yıpratma ve tahkirde kullanılan devrin en galiz sloganlarıyla hücuma uğramayı göze almadan, mevki ve haysiyetinden olmayı peşinen kabul etmeden makam, unvan ve müessiriyet sahibi hiç bir kimse bu tabuları ve bu tabular için düşülen aşırılık ve abesiyetleri tenkide cür'et edemez.

İslâm âlimleri, sportif faaliyetlerin, bu çeşit menfî maksadlara kanalize edilmesini önlemek için, bunlar hususundaki cevazlarını kayıtlamışlardır:

* Bunların caiz olmasında niyet esastır. Sırf eğlence için yapılırsa mekruhtur. Fakat küffâra karşı güç kazanmak, savaşta galebe çalmak maksatlarına râci ise caizdir. Sâdece caiz değil sevaptır da.[108]

* Sportif oyunlar, meşruiyet hudutları dışına çıkmamalıdır. Kılık kıyafet yönünden itidali korumak, dürüstlükten ayrılmamak, gayr-i ahlâkî davranışlarda bulunmamak, hiçbir surette kumar ve diğer çeşit menhiyatı oyuna sokmamak, onları yaparken dinî vecîbeleri ihmal etmemek, zamanı öldürmemek gibi kayıtlar bu çeşit oyunların meşruiyet şartlarıdır.

***Armağan Meselesi:** Yarışların ve yarışlarda verilecek armağanların İslâmî mânada meşru olabilmesi, belirtildiği üzere, bunlara "kumar" mânasına gelecek bir davranışın girmemesine bağlıdır. *Fetavâ-yı Hindiyye'*de, yarışlarda tek taraflı şartın caiz olacağı, çift taraflı şartın ise haram olduğu belirtilir. "Şayet armağan, önceden belli olan bir cânib tarafından konmuşsa caizdir. Şöyle demesi gibi: "Şayet sen kazanırsan sana şu kadar armağan vereceğim, ben kazanacak olursam senden bir şey almayacağım". Armağanı

her iki tarafın koyması kumardır. Bu ise haramdır.” (5/324) Bu açıklamalardan, yarışanlar dışında üçüncü şahsın vereceği armağanın kumar mânası taşımayacağı anlaşılmaktadır.

21- Bazı Meşru Eğlence Fırsatları

Daha önce bayramların eğlenmek için meşru bir fırsat olduğunu belirttik. Dinimiz, diğer bazı fırsatlarda da nezih bir şekilde eğlenceye cevaz vermiştir. Onlardan da kısaca bahsetmeyi faydalı ve gerekli bulduk.

a) Çeşitli Merasimler

Bazı vesilelerle yapılan bir kısım merasimler meşru eğlence fırsatlarıdır. Bunlara Ashâb zamanından beri rastlanmaktadır: Doğum, sünnet düğünü, karşılama, hatim, temel atma vs. vesilelerle yapılan çeşitli merasimler gibi.

• **Doğum:** Çocuğu doğan kimsenin bir merasim yapması dinî bir emir olmamakla beraber, akîka kurbanının sünnet kılınması böyle bir merasime cevaz ve hattâ zımnî teşvik olmaktadır.[109]

Ashâb devrinde ziyâfetli ve eğlenceli sünnet düğünlerinin yapıldığını birçok rivayet teyit eder.[110]

• **Hatim:** Keza Kur’ân Hatmi vesilesiyle yapılan dua merasimi örneği, Ashabın büyüklerinden olan Hz. Enes, Hz. Peygamber’in tatbikatından rivayet edilmektedir[111] İbnu Hacer, gerek hatim ve gerekse herhangi bir meslekte hazakat (ustalık) kazanma vesilesiyle verilen ziyafete *“hızâk”* dendiğini belirtir.[112]

Kur’ân mekteplerinde cereyan eden hatim merâsimiyle ilgili bir fikir vermek için şu pasajı kaydediyoruz: “Mektepli çocuk Kur’ân’ın muayyen bir kısmını, birinci sûresini,

kitabın dörtte birini, yarısını, tamamını ezbere öğrenince, ailesi bir ziyafet verir: Buna bütün talebeler, hoca, ekseriya mahallenin diğer hocaları ile, diğer muhtaç kimseler iştirak ederler... Ziyafet münasebetiyle hoca, talebenin levhasını rengârenk boyar, levhanın üzerinde birkaç âyet yazılıdır. Alay halinde merasimin kahramanı olan çocuğun evine gidilir. Burada Kur'ân'dan bazı sûreler okunur ve sonra birlikte yemek yenir."[113]

• **Turfanda:** Yılın ilk turfanda meyvesi veya her şeyin turfandası çıkınca da değişik bir havanın yaşanmasına vesiledir. Aleyhissalatu Vesselam'a ondan takdîm edilirdi. Aleyhissalatu Vesselam da bunu önce üç defa sağ, sonra da üç defa sol gözüne sürüp, dua buyurduktan sonra, cemaatte bulunan en küçük çocuğa ikram ederdi.[114]

• **Karşılama:** Karşılamaların da ayrı bir merasim fırsatı olduğunu belirtmeliyiz. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Medine'ye ilk girişi büyük bir merasim vesilesi olmuştur. Kadınlarıyla, çocuklarıyla, köleleriyle bütün Medine halkı bir başka zaman yaşamadıkları bir neş'eyle[115] sokaklara dökülmüş,[116] Habeşliler neş'eyle kılıç-kalkan oynamışlar,[117] hizmetçiler, çocuklar ve cariyeler defler çalarak şiirler okuyarak tezahüratta bulunmuşlardır.[118] Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) askerî seferlerden her dönüşleri, çocukların da katıldığı, bir merasim vesilesi olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır.[119] Tebük Seferi örneğinde olduğu üzere,[120] bazı karşılama merasimleri daha muhteşem, daha şa'şaalı olmuştur. Sünnette gelen örneklerden hareket eden âlimler "yolcuları ve cihaddan gelenleri neş'e ve sürurla karşılamak hoş bir

davranıştır, insanlara karşı ifa edilen iyiliklerden biridir.”[121] hükmünü vermişlerdir.

• **Temel atma:** Değişik bir hava yaşanmasına, sünnette rastlanan diğer bir vesile temel atma merasimidir. En azından herkesi alâkadar eden umûmî inşaatlarda böyle bir merasimin meşruiyetine, Mescid-i Nebevî’nin inşaatıyla ilgili rivayet delâlet eder: Arazinin tanziminden sonra ilk taşı Aleyhissalatu Vesselam atar. Onu takiben sırayla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (radıyallahu anhüm ecmaîn) temele taş atarlar.[122]

b) Ziyafetler

Yukarıda temas edilen merasimlerin bir kısmı ziyafetle noktalanmaktadır. Ayrıca, merasimi olmayan ziyafetler de mevcuttur. Bu sebeple, ziyafetlere ayrıca dikkat çekmemizde fayda var. Mevzu üzerinde duran âlimlerimiz, hadîslere dayanarak, ziyafetle ilgili pek çok âdabı belirtmişlerdir. Bazı lüzumlu teferruatı “düğün”le ilgili açıklamalara bırakarak, âlimlerimizin sünnete uygun gördükleri ve müstakil isim taşıdıklarını belirttikleri sekiz çeşit ziyafeti kaydedeceğiz:

• **Sünnet (hitan) ziyafeti:**

Doğum ziyafeti.

Akîka ziyafeti.

Kadının boşanmadan kurtulma ziyafeti.

Yolcunun seferden dönüş ziyafeti.

Yeni meskene girme ziyafeti.

Musibetten kurtuluş ziyafeti.

Herhangi bir sebep olmaksızın verilen ziyafet.[123]

Düğün vesilesiyle verilen ziyafet üzerinde ayrıca duracağız.

c) Düğünler

Tıpkı bayramlar gibi düğünler de muayyen şartlar ve belli ölçüler çerçevesinde eğlenmenin caiz olduğu fırsatlardır. Hattâ cevazın ötesinde Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) teşvikleri vardır.[124] Bir hadîste "Helâl ile haramın arasını ayıran, evlenme sırasında çalınan defle söylenen türküdür" buyurarak, evlenmelerin gizlilikten çıkarılıp alenî yapılmasını emreder.[125] Bu hadîs, evlenmelere alenilik kazandırılmasında en muteber yolun "davul ve şarkının" da yer alacağı eğlence olduğunu tebarüz ettirmektedir. Hz. Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) bu mevzudaki kararlılığını İbnu Abbâs'tan gelen bir başka rivayet de teyit eder: Rivayete göre, Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) Medîneli bir yakınını evlendirir. Düğün yerine gelen Aleyhissalatu Vesselam: *"Kızı, zevcinin evine gönderdiniz mi?"* diye sorar. "Evet" cevabını alınca "Kızla birlikte türkü söyleyecek birini de gönderdiniz mi?" der. Hz. Âişe'nin (radıyallahu anhâ) "Hayır" diye cevap vermesi üzerine de: "Ensar (Medîneliler) arasında (bu çeşit fırsatlarda) eğlence geleneği vardır,[126] keşke kızla birlikte şarkı söyleyecek birisini gönderseydiniz de onlara şöyle söyleyiverseydi:

Size geldik, size geldik,

Bize şenlik, size şenlik"[127]

Keza, Ebû Leheb'in kızının evlenmesi sırasında hazır bulunan,Resûlulllah (aleyhissalatu vesselam) yine "Eğlenti yok mu?" diye sormuştur.[128]

Rübeyyi' Bintu Muavviz de, Resûlullah'ın kendi düğününde hazır bulunduğunu, def çalarak Bedir savaşıyla ilgili (hamasî) şarkılar söyleyen iki cariyeyi dinlediğini, cariyelerden birinin: "Aramızda, yarın ne olacağını bilen bir

de peygamber var." demesi üzerine nağmelerini keserek: "Bırak o sözü, önceki söylediklerine devam et, gaybı ancak Allah bilir." diye müdâhale ettiğini anlatır.[129]

Bir evden kulağına gelen def ve başkaca çalgı sesleri üzerine Aleyhissalatu Vesselam evde ne olduğunu sorar. *"Düğün"* cevâbını alınca: "Bu nikâhtır, sifâh (zina) değildir" diyerek takdir ifâde eder.[130]

Düğün vesilesiyle başkaca eğlenceli sahnelerin de cevazını ifâde eden bir rivayeti daha kaydediyoruz: Muâz İbnu Cebel'in anlattığına göre, kendisi Aleyhissalatu Vesselam ile birlikte Ensâr'dan birinin düğününde bulunur. Kızı isteyip nikâhı kıydıktan sonra: *"Allah iyi geçim, hayırlar ve uğurlar nasîb etsin, rızkınıza bolluk bereket versin, sizi mübarek kılsın."* diye dua eder. Âdet veçhile damadın başı üzerinde def çalınmasını söyler, çalarlar. Sonra içerisinde meyve ve şekerlemeler bulunan çerez sepetleri getirilir, Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) üzerlerine serper. Fakat halk bunlardan kapışmak üzere harekete geçmez, olduğu yerde durur. Resûlullah hayretle: "*Niçin yağmalamıyorsunuz?"* der. Cevaben: "Ey Allah'ın Resûlü, siz falanca günler tekrarla bizi yağmacılıktan men ettiniz." derler. Bunun üzerine: "Ben sizi ganimet mallarını yağmalamaktan menettim, düğün yağmasından menetmedim, haydi yağmalayın." der. Muâz der ki: "Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) onu da, bizi de bu yağmaya teşvik ettiğini gördüm."[131]

Evlenmeler vesilesiyle "bir tek koyun keserek de olsa"[132] ziyafet verilmesini tavsiye eden Aleyhissalatu Vesselam: "Düğün ziyafetine çağrıldığınız zaman mutlaka icabet edin".[133] "Kim davete icabeti terk ederse Allah ve

Resulü’ne isyan etmiştir”[134] gibi mükerrer beyanlarıyla düğün, ziyafet ve bu vesile ile eğlenme müessesesini yerleştirme arzusunu ifâde etmiştir.

Şu rivayet Ashâb arasında bunun yeterince benimsendiğini gösterir: Âmir İbnu Sa’d anlatıyor: “Bir düğün sırasında Ashâp’tan Karaza İbnu Ka’b ile Ebû Mes’ûd el-Ensârî’ye uğramıştım. Yanlarında şarkı söyleyen cariyeler (ve çalgı âletleri) vardı. Kendimi tutamayarak: “Siz Hz. Peygamber’in sahabesinden ve üstelik Bedir ashabından olun da yanınızda böyle şeyler yapılsın (ve siz de dinleyin) dedim. Bana: “İstersen otur ve bizimle dinle, istemezsen çek git. Düğünlerde eğlenmeye (ve cenaze sırasında ağlamaya) bize ruhsat verildi.” dediler”[135].

Âlimler def çalmanın, evlenme ile alâkalı merasimlerin her safhasında: Nikâh akdi esnasında, gerdek gecesinde, düğün ziyafeti vaktinde vs. meşru olacağını belirtmiştir[136].

Görüldüğü üzere, yıllık ve haftalık bayramlara ilâveten yukarıda kaydedilen merasim, ziyafet ve düğün fırsatları hakkıyla değerlendirildiği takdirde, bu çeşit meşru eğlence imkânları insanın, *keyifli hevesâta* olan ihtiyacını karşılayacak kadar çoktur. İçtimâî kaynaşmayı beraberinde getirip beşeri rabıtaları da kuvvetlendirecek olan bu eğlenceler dışında ferdî veya gayr-i meşru hududuna giren eğlenceler aramaya ciddî bir hacet kalmayacaktır.

22- Musiki

Eğlenme ve boş vakti işgal etme vâsıtalarından belki de en mühimmi, en önce geleni mûsikidir. Önceki bahislerde dinin mûsiki karşısındaki tutumu kısmen geçmiş de olsa, ehemmiyetine binâen, müstakillen ele alınmasında fayda var.

Yukarıda kaydedildiği üzere, Resûlullah’tan (aleyhissalatu vesselam) yapılan bir kısım rivayetler, mûsikinin bazı kayıt ve şartlarla cevazını ifâde ederken, diğer bir kısım rivayetler de tahrimini ifâde etmektedir:

1) Ebû Dâvud’dan gelen bir rivayet aynen şöyle: “Nâfi anlatıyor: Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh), bir çalgı sesi işitmişti ki, derhal kulaklarını parmaklarıyla tıkayarak yoldan uzaklaştı. Bana: Ey Nâfi, kulağına hâlâ ses geliyor mu? diye sordu: “Hayır” dedim. Bunun üzerine parmaklarını kulaklarından kaldırdı ve ilâve etti: “Bir defasında Aleyhissalatu Vesselam ile beraberdim. Böyle bir ses işitti ve aynen benim davrandığım şekilde, davrandı.”[137]

Ebû Davud’un müteakip rivayetinde, bu çalgıyı çalanın bir çoban olduğu, Nâfi’nin de (bu yolculuk esnasında) İbnu Ömer’’in (radıyallahu anh) terkisinde bulunduğu açıklanır.

2) Keza İbnu Ömer, bir başka sefer, çarşıda dolaşırken rastladığı şarkı söyleyen bir kız çocuğu için: “Şayet şeytan, yerine birisini bıraksaydı, bunu bırakırdı.”[138] demiştir. Bir diğer hadîste de: “Gına (şarkı-türkü) kalbte nifakı yeşertir.”[139] denmektedir. İbnu Abbâs bu hadîsi şöyle açmıştır: “Şarkı, kalbte nifakı yeşertir; suyun, ekini yeşerttiği gibi. Zikir dahi kalbte imanı yeşertir, tıpkı suyun da ekini yeşerttiği gibi.”[140]

3) Bir başka hadîs de şöyle: “Dünyada da, âhirette de mel’ûn (ahmak ve fâcir)[141] iki ses vardır: Ni’mete mazhar olunca çalgı, musibete mâruz kalınca inleme.”[142]

4) Mûsikinin tahrimini ifâde eden bir rivayet, Resûlullah devrinde çalıp-söylemeyi kendine meslek edinmiş cariyelerle ilgili olarak konan yasaktır: “Allah, şarkıcı

cariyelerin (kaynatın) alım-satımlarını, bedellerini ve onların dinlenmelerini haram kıldı."[143]

5) Mûsikinin, en azından kısmî ve kayıtlı olarak tahrimini ifâde eden bir rivayet de şöyle: Hz. Enes anlatıyor: "el-Berâ İbnu Mâlik güzel sesli bir kimse idi. Bir sefer sırasında, Aleyhissalatu Vesselam için ezgiler söylüyordu. Bir ara ezgi okurken kadınlara yaklaşmıştı ki, Aleyhissalatu Vesselam kendisine: "Cam şişeler gibi hassas yapılı olan kadınlardan sakın" buyurdu. Berâ da okumaktan vazgeçti.

Hadîsi kaydeden el-Hâkim, hocası Muhammed İbnu İsâ el-Attâr'ın şu açıklamasını da ekler: "Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), Berâ'nın sesini kadınların işitmesini istememiştir."[144] Ayrıca, çalgıcı cariyelere mâni olmama hâdisesini de: "Çünkü onlar kadın değil, bulûğa ermemiş kız çocukları idi."[145] diye açıklamışlardır.

6) Bu çeşit rivayetlere dayanarak, mûsikinin haram olduğuna hükmeden bir kısım âlimler, hükümlerine Kur'ân'dan da şu' âyeti delil olarak göstermişlerdir*: "İnsanlar içinde, bilgisizce, Allah yolandan saptırmak, onu bir eğlence edinmek için boş lâfa müşteri çıkan nice adam vardır."* (Lokman, 31/6)

Âyette geçen "boş lâf"tan muradın mûsiki ve benzeri şeyler olduğuna dâir Hasan-ı Basrî ve İbnu Abbâs'tan rivayetler gelmiştir.[146]

Yukarıda kaydedilen delillerden hareket eden âlimler, mûsiki hakkında verilecek hüküm mevzuunda ihtilâf ederler:

1- Fakîhlerden bir kısmı "mutlak haram" olduğuna, dinlemenin de bir mâsiyet (Allah'a isyan ve günah)

bulunduğuna hükmetmiştir. Bunlara göre, âni işitmenin bir günahı yoktur.

2- Bazıları kafiye ve fesahat nizâmını kavramada mûsikiden faydalanmanın günah olmayacağını söylemiştir.

3- Bir kısmı tek başına olan kimsenin, yalnızlığı def etmek gayesiyle şarkı söylemesini caiz addetmiştir, ancak “eğlenmek gayesiyle olmamasını” şart koşmuştur.

4- Okunan şiir (güfte) hikmetler, ibretler, fıkıh (gibi faydalı bilgiler) ihtiva ediyorsa bunda da beis görmezler.

5- Bâzı âlimler, bayramlarda (ve düğünlerde) def çalmada da bir mahzur görmezler.[147]

Özet olarak şunu söyleyebiliriz: Mûsikiye, mutlak olarak “haram” veya “helâl” demek mümkün değildir. Cevaz ifâde eden sahih rivayetleri, hadîs ilminin objektif ve rasyonel prensiplerine mutabık düşmeyen tekellüflü (zorlamalı) te’vîl yollarına baş vurarak, mensûh addedip mûsikinin mutlak şekilde haram olduğunu söylemek caiz değildir. Öte taraftan, bir kısım zaaftan hâli olmasa bile, mûsikiyi yasaklayan rivayetleri de görmemezlikten gelmek mümkün değildir. Hadîs ilminin umûmî kaidelerinden birine göre, bir babta birden fazla zayıf hadîs gelmiş ise, bunlar birbirlerini kuvvetlendirerek, sahih bir asla dayandıklarını ifâde ederler. Kaldı ki, yukarıda 6 numaralı paragrafta *el-Müstedrek*’ten naklettiğimiz hadîsin kesinlikle sıhhatine hükmedilmiştir.[148]

Lehte ve aleyhte gelen rivayetler arasında ciddî bir ihtilâf görerek nesh veya tercih imkânları araştırmak da gereksizdir. Her iki gruba giren rivayetler de tahsis yoluyla cem edilebilecek ve her biriyle amel edilebilecek durumdadır. İslâm âlimleri, çoğunluk itibariyle, bu yolu tercih ederek lehte ve aleyhte mutlak hükümden

kaçınmışlar, helâl veya haram olmasının şartlarını belirtmişlerdir.

Mûsiki mevzuunda burada kayda değer, tamamen orijinal bir değerlendirme Bediüzzaman Said Nursî merhuma aittir. O, meseleyi eslaf âlimlerinin yaptığı gibi nasslar açısından ele almaksızın, nassların ifâde ettiği nihâî hükmün, insan fıtratına ve haricî vâkıaya mutabakat hikmeti açısından ele alarak son derece cesur ve orijinal bir yorum getirir. Ona göre, mûsikiye insan ruhunun belli bir ölçüde ihtiyacı vardır. Şöyle der: *"Evet beşer hakikata muhtaç olduğu gibi, bazı keyifli hevesâta da ihtiyâcı var. Fakat bu keyifli hevesât, beşte birisi olmalı."*[149] Üstad, bir başka eserinde de şu açıklamayı yapar: *"Evet ulvî hüzünleri, Rabbânî aşkları îras eden sesler helâldir. Yetimâne hüzünleri, nefsânî şehevâtı tahrîk eden sesler haramdır. Şeriatın tâyin etmediği kısım ise, senin ruhuna, vicdanına yaptığı te'sîre göre hüküm alır."*[150]

Bediüzzaman'ın burada, çalgı çeşidini de zikretmemesi dikkat çekicidir. Zira eslafdan bir kısmı davul sesini câiz görürken onun dışındaki çalgı âletlerine sıcak bakmaz.

Ashâb'tan Ebû'd-Derdâ'nın: *"Hak şeylerin talebinde daha şevkli, daha gayretli olabilmek için kalbimi hak olmayan şeyle dinlendiriyorum."* sözü böylece daha iyi anlaşılmaktadır.

Şu halde her şeyinde, her şe'ninde zikir ve huzur arayarak, hangi nev'inden olursa olsun -buna münâfi bulduğu için- mûsikiye mutlak olarak "hayır" diyecek bir manevî mertebe ve doygunluğa ulaşan kimselerin, bir bakıma saygı değer olan şahsî meşreplerini, umûmî bir hüküm şeklinde değerlendirerek mûsikiye karşı çıkmaları,

büyük çoğunluğun fıtratına uygun şekilde hüküm koyan Şâri'e ve şer'in temel esprisine aykırıdır.

23- Eğlence Mevzuunda Resûlullah'ın Şahsî Sünneti

Eğlence ile alâkalı açıklamaları bitirirken, şu hususu da kaydedelim: Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) belirtilen meşru fırsatlar dışında, eğlence için husûsî vakit ayırdığına dâir ne siyer kitaplarında bir bahse, ne de herhangi bir rivayete rastladık. Aksine Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) çocukken bile, hıfz-ı ilâhî ile, câhiliye eğlence ve lehviyâtından korunduğunu ifâde eden rivayetler vardır. Bunlardan birini Hz. Ali (radıyallahu anh) nakleder: Buna göre Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz şöyle anlatmıştır:

"Câhiliye devri insanlarının arzu ettikleri eğlenceleri hayatımda iki sefer arzu ettim. Her ikisinde de Allah beni onlara bulaşmaktan korudu. Bir gece, benimle, Mekke'nin yukarı sırtlarında koyun güden Kureyşli arkadaşıma: "Benim koyunlarıma da nezâret ediver de bu gece, gençlerle birlikte Mekke'de şenlik seyredeyim." diye teklifte bulundum, o da kabul etti. Oradan ayrılarak şehre indim. Mekke'nin en yakın evlerinden birine yaklaşmıştım ki, davul-zurna ve türkü sesleri kulağıma geldi. "Bu eğlence neyin sesi?" diye sordum. "Falan, Kureyş'ten falanın kızıyla evleniyor." dediler. Eğlenceyi seyretmek, mûsikiyi dinlemek istedim. Ancak uyku bastırdı. Ertesi sabah, tepemi pişiren güneşin hararetiyle uyandım. Hemen arkadaşımın yanına döndüm. 'Bana ne yaptın?' diye sordu. Olup biteni anlattım.

Bir başka gece, aynı teklifte bulundum, yine kabul etti. Şehre indim. Yine bir eğlence işittim. Sebebini sorunca, yine öncekine benzer bir cevap aldım. Bu defa da eğlenceyi dinlemek arzu ettim. Yine uyku bastırdı. Tekrar ertesi günü,

güneşin hararetiyle uyandım. Arkadaşımın yanına döndüm. “Ne yaptın?” diye sordu. “Hiçbir şey yapmadım.” diye cevap verdim.”

Hz. Ali, (radıyallahu anh) Resûlullah’ın (aleyhissalatu vesselam) sözlerini şöyle tamamladığını belirtir: *“Allah’a kasem olsun, bundan sonra, Allah bana peygamberlik verinceye kadar câhiliye devri insanlarının işledikleri kötülüklerden hiç birine arzu duymadım.”*[151]

24- Eğlencede Orta Yol ve İtidal

Her hususta olduğu gibi zamanı farklı kullanımlarda itidal elden bırakılmamalıdır. Bilhassa anne-baba veya emri altında insanları çalıştıran idareci veya okullarda yeni yetişmekte olan çocuk ve gençleri yönlendirme, onlara bir kısım alışkanlıklar kazandırma durumunda olan öğreticilerin (muallim, danışman, idareci vs.) önem vermeleri gereken bir hususa dikkat çekeceğiz: İtidal yani orta yol. Evet dinimizde *her şeyde itidal üzere olmak* orta yolu takip etmek esastır. İslâm ulemasının açıklamalarından, zaman kullanımına yönelik davranışlarımızda da bunun böyle olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu husus, şu hadisle ilgili tahlillerde ifade edilmiştir: Hz. Enes radıyallahu anh anlatıyor:

“Bir gün Resûlullah’ın ibadet hayatından sormak üzere, ashaptan üç kişi, Aleyhissalatu Vesselam Efendimizin ailelerinin hanelerine uğradılar. Kendilerine gerekli açıklama yapılınca, sanki Efendimizin ibadetlerini az bularak şöyle dediler: “Biz kim, Resûlullah kim! Zaten onun geçmiş ve gelecek günahları affedilmiştir.[152] *Onlardan biri: “Bundan böyle ben, hiç uyumayıp ölünceye kadar geceleri ibadet edeceğim” dedi. Diğeri: “Ben de ölünceye kadar hep*

oruç tutacağım, oruçsuz gün geçirmeyeceğim" dedi. Üçüncüsü de: Ben de kadınlarımı terk edeceğim, bir daha hayatım boyunca onlara mukarenette (temasta) bulunmayacağım" dedi. Sonra Resûlullah eve gelince onların bu kararlarını öğrendi (üçünü de çağırtarak): Sizler şöyle şöyle söylemişsiniz. (Doğru mu? dedi. Evet cevabını alınca):

– Bilesiniz! Ben, sizin içinizde Allah'tan en çok korkanınız ve O'nun azabından en çok çekinenizim. Fakat ben, oruç tuttuğum gibi yerim de. Gece namazı kıldığım gibi yatıp uyurum da. Kadınlarımla beraberliğim de olur. İşte benim sünnetim budur. Kim benim sünnetimi sevmezse o benden değildir."[153]

Bu hadisle ilgili kaynaklarımızda gelen teferruat bir tarafa, İslâm alimlerinin hadisten hareketle yaptıkları konumuzu ilgilendiren bir münakaşaya ve çoğunluk itibariyle benimsenen ortak noktaya temas edeceğiz. Taberî der ki: "Bu hadis, Allah'ın helal kıldığı yiyecek ve giyeceklerden rahatça istifade etmeyi kendisine yasaklayıp, elbisenin kaba ve yiyeceklerin de katıksız ve sert olanlarını tercih edenlerin davranışlarının yanlışlığına delil vardır." Kadı İyaz ise şöyle demiştir: "Bu, selefin, üzerinde münakaşa ettiği meselelerden biridir. Bir kısmı Taberi'nin yanında yer alırken bir kısmı da aksi görüşü benimsemiştir. Bunlar şu mealdeki âyeti esas almışlardır: "İnkar edenler ateşin karşısına çıkarılacakları gün şöyle denir: "Siz, bütün güzel nimetlerinizi dünya hayatınızda **harcadınız,** ve onlarla safa sürdünüz*. Artık bugün, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladığınız için ve dinden çıkıp fâsık olmanız yüzünden aşağılayıcı bir azapla cezalandırılacaksınız!"* (Ahkâf, 46/20). İyaz ilave eder: "Gerçek olan şudur: "Bu âyet

kâfirlerle ilgilidir”; nitekim Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz her iki durumla da amel etmiştir.” Bu tarihî münakaşayı kaydeden İbnu Hacer el-Askalânî meseleye son noktayı şöyle koyar:

“Derim ki: Burada, şayet iki sıfattan birini devamlı olarak benimsemek kastedilirse, her iki tarafa da delil yoktur. Gerçek şu ki: Devamlı olarak hoşa giden şeylerin peşine düşmek, insanı tereffühe (zevk ü safâya) sevkeder ve gevşemeye sebep olur. Bu durum ise bir kısım şüphelere düşme ihtimalini doğurur. Çünkü tereffühe alışan bir kimse zaman zaman bu imkanlardan men edilme durumlarına düşebilir ve bu durum onu, yasaklanan şeylerde araştırmaya sevk edebilir. Böylece şu âyetin sarih mânası onun durumuna denk gelir (meâlen): “*De ki: “Allah’ın kulları için yarattığı zineti ve temiz, hoş rızıkları kim haram etmiş?” De ki: “Onlar, kıyamet gününde sadece kendilerinin olmak üzere, dünya hayatında iman edenler içindir.” İşte bu şekilde âyetleri, ilim sahibi olanlar için ayrıntılarıyla açıklıyoruz.*” (A’râf, 7/32). *İbadette aşırı davrananların durumu da böyledir, aşırılık onları, ibadeti aslından koparıp, farzlarla yetindirecek bir bıkkınlığa sevk edebilir. Nâfile ibadetleri terk etmek de onu, tembelliği tercihe, ibadetlerden zevk ve şevk duymamaya sevk edebilir. Bilindiği gibi işlerin en hayırlısı vasat olanıdır. Resûlullah’ın: “Ben, Sizin içinizde Allah’tan en çok korkanınızım” sözünde, –bu söylediğimize işaret edilmiş olmaktan başka– şu noktaya da işaret mevcuttur: Allah’ı tanımak, ve Allah hakkında üzerimize terettüp eden vazifeleri bilmek, beden ve azalarımızla yapılacak kuru ibadetten çok daha önemlidir.*”[154]

1 Âyetin bu şekilde açıklanması için bak. *Elmalılı* 8/5925.
2 *Heysemî* 2/194.

3 *Tekvîn* 1/31.
4 Buhârî, *Rikak* 1; Tırmizî, *Zühd* 1; İbnu Mâce, *Zühd* 15.
5 *Mişkât* 2/651; *Fethu'l-Bâri* 14/9.
6 Nesâî, *lydeyn* 1.
7 İbnu Mâce, *İkâmet* 83; *Müsned* 2/303, 532; *Üsdü'l-Gâbe* 3/138.
8 *Fethu'l-Bâri* 3/94.
9 Bkz. Nûr, 24/58.
10 *Kâbisî* 58-59.
11 Hadîs için bak. *Keşfu'l-Hafa* 1/435.
12 el-Medhal: 2/331.
13 *İslâm Ansiklopedisi*, Mekteb Mad.: 7/654.
14 *a.g.e.* 7/654.
15 Bak. Nasûhî Karaaslan, *Tez* 55-56.
16 Bilmen, *Istılahât* 5/61.
17 *Hindiyye* 4/417.Bak. *Mebsût* 15/162.
18 Müslim, *Tövbe* 13.
19 *Keşfu'l-Hafa* 1/435.
20 *a.g.e.* aynı sayfa.
21 *a.g.e.* aynı sayfa.
22 *İslâm Ansiklopedisi*, *Mekteb Mad.*:7/654.
23 *Tarih Deyimleri* 3/202.
24 Son zamanlarda, yapılan ilmî açıklamalara göre, beyinde her meşguliyet için farklı bir bölge yoruluyor ve yeni bir meşguliyet, beyinde yeni fizikî bir mekanda cereyan ediyor. Böylece ikinci meşguliyet sırasında önceki bölge dinlenmeye geçiyor. Böylece, yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in, nüzûlünden 15 asır sonra anlaşılacak bir mucizesi daha ortaya çıkmış oluyor.
25 Smiles, *Kendine Yardım*, s. 71
26 *A.g.e.*, s. 99.
27 22.11.1992 tarihli Zaman Gazetesi.
28 Bak. Mallet, *La Nouvelle Classe Ouvriere*, 126, Seuil, Paris 1969.
29 Muvatta, *Hacc* 135; *Müstedrek* 3/631.
30 *Heysemî* 3/203.
31 Buhâri, *lydeyn* 3.
32 Müslim, *Cum'a* 10.
33 Müslim, *Sıyâm* 138-143; Muvatta, *Hacc* 136.
34 Müslim, *Sıyâm* 146/148.
35 *Üsdü'l-Gâbe* 1/355.
36 *Fethu'l-Bâri* 3/95.
37 Câriye kelimesiyle, bulûğa ermeyen kız çocukları veya köle kadınlar kastedilir.
38 Muhtelif rivayetleri topluca görmek için, bak. *Fethu'l-Bâri* 3/396-97.
39 Buhârî, *lydeyn* 2.
40 Müslim, *lydeyn* 21.
41 Müslim, *lydeyn* 20.
42 Buhârî, *lydeyn* 2.
43 *Fethu'l-Bâri* 3/97.
44 Müslim, *lydeyn* 22.

45 *Fethu'l-Bâri* 3/97. Bu son cümleden, İbnu Hacer, Resûlullah'ın şunu demek istediğini anlar: "Bu onların işidir, âdetleridir ve mübahdır da". Bu yüzden Resûlullah hoş karşıladı (*Fethu'l-Bâri* 3/97).

46 *el-Metâlib* 3/30.

47 *Şerhu Müslim* 6/184.

48 *Fethu'l-Bâri* 3/97.

49 *Aynî* 4/221.

50 Buhârî, *lydeyn* 2; Nesâî, *lydeyn* 23/36; Müslim, *lydeyn* 16/17.

51 Tekrar hatırlatalım: Câriye kız çocuğu ve köle kadın mânalarına gelir. Ayrıca bu cariyelerin isimleri ve kimlerin kızları oldukları belirtilir.

52 *Fethu'l-Bâri* 3/95.

53 İbnu Mâce, *Mesâcid* 5. Âlimler, bu hadisi uydurdma olabileceğini belirtmişlerdir. (Y.n.)

54 *Aynî* 4/220.

55 *Fethu'l-Bâri* 2/95.

56 *Tecrîd* 2/398.

57 *Aynî* 4/220-21.

58 *Üsdü'l-Gâbe* 4/327.

59 Türkçe meallerde "dinlenme", "istirahat" diye tercüme edilen kelimelerin Kur'ânî aslı sübât'tır ve işten kesilme, çalışmayı terk mânalarına gelir (İsfehânî, *Müfredat* 220).

60 'Kaylûle ile gece kalkışına yardımcı olun" buyurur (İbnu Mâce, *Sıyâm*, 22).

61 *Fethu'l-Bâri* 3/39, 80.

62 Buhârî, *Cum'a* 16/41.

63 *Feyzu'l-Kadîr* 6/230.

64 Bediüzzaman, *Lem'alar*, s. 256.

65 Râzi, *Tefsir* 14/21.

66 *Müfredat* 220.

67 *a.g.e.* 236.

68 Ayrıca, 71 ve 72. âyetlerde de aynı mevzuya temas edilir.

69 *Müfredat* 64.

70 Bugünkü kahvehanenin (veya daha kibar adıyla kıraathanenin) ilk çıkışını işaretleyen bir kayda Ebu'l-Ferec Isfehânî'nin (v. 356/966) *el-Ağânî*'sinde rastlarız. Şöyle der: "Abdülhakem ibnu Amr ibn-i Abdillah İbn-i Safvân el-Cumahî bir beyt (ev) tanzîm etti. İçerisine satranç, tavla ve kırka (çocuklara mahsus bir oyun) takımları ve içerisinde her ilimden bahseden defterler koydu. Duvar üzerine de askılık olarak çiviler çaktı. Oraya gelenler, elbiselerini bunlardan birine astıktan sonra bir defter alarak okuyor veya bir oyun takımı alarak arkadaşlarıyla oynuyordu" (Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 301, *el-Ağânî*'den naklen) , Osmanlı'da, ilk kahvehanenin, Peçevî İbrahim Efendi'nin kaydına göre, 962 hicrî yani 1554 miladî yılında biri Şam, diğeri Halep'ten gelen iki kişi tarafından ilk defa Tahtakale'de açıldığı belirtilmektedir (*Tarih-i Peçevî* 1/158-59).

71 Bkz. Tövbe, 9/65; Mâide, 5/57, 58; En'âm, 6/70; A'raf, 7/51; Enbiyâ, 21/3/55; Zuhruf, 43/83; Me'âriç, 70/72; Tekâsür, 102/1; Münâfikûn, 63/9; Nûr, 24/37; Lokman, 31/6; Cum'a, 62/11.

72 Bkz. En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

73 Bkz. Enbiyâ, 21/16; Duhân, 44/38.

74 Bkz. Zâriyat, 51/56.
75 *İbnu Hamza el-Hüseynî*, 2/63.
76 *Üsdü'l-Gâbe* 1/310; *Feyzu'l-Kadîr* 5/23. Bak. Nesâî, *Hayl* 8; Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihâd* 11.
77 İbnu Mâce, *Cihad* 19.
78 *Feyzu'l-Kadîr* 6/209.
79 Bak. *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 159-162, 249-266.
80 Tirmizî, *Zühd* 2; İbnu Mâce, *Zühd* 19/24. Bak. *Feyzu'l-Kadîr* 5/52.
81 İbnu Mâce, *Zühd* 19.
82 İbnu Mâce, *Zühd* 19.
83 *Feyzu'l-Kadîr* 6/368.
84 *Müsned* 2/402; *Feyzu'l-Kadîr* 2/336.
85 Buhârî, *Edeb* 68; Müslim, *İstiska* 16.
86 Bak. *Tuhfetul-Ahvazî* 6/125.
87 *el-Ümm* 6/208.
88 *Feyzu'l-Kadîr* 2/279.
89 *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye (*s. 159-160) nâm kitabımızda örnekler var.
90 *Hindiyye* 5/352
91 Bkz. Mâide, 5/90.
92 Muvatta, *Rüya* 6; Ebû Dâvud, *Edeb* 56; *el-Edebü'l-Müfred Şerhi* 2/664; *Feyzu'l-Kadîr* 219.
93 Müslim, *Şi'r* 10; Ebû Dâvud, *Edeb* 56; İbnu Mâce, *Edeb* 43.
94 *el-Edebü'l-Müfred Şerhi* 2/664.
95 Bak. *el-Ümm* 6/208; *el-Edebü'l-Müfred Şerhi* 2/664.
96 *Hindiyye* 5/352.
97 *Dihlevî* 2/833.
98 Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, Yzm. Atıf Efendi, No. 471,163/a.
99 Tirmizî, *Cihâd* 30; Ebû Dâvud, *Cihâd* 56.
100 Ebû Dâvud, *Edeb* 57; *el-Edebü'l-Müfred* 2/683.
101 *Kalkaşandî* 14/390-391).
102 *Müsned* 5/259; bak. *Heysemî* 8/10.
103 Tırmizî, *Fiten* 38.
104 *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* adlı kitabımızda bu konu geniş olarak işlenmiştir (s. 253-262).
105 *Kenzu'l-Ummâl* 4/292; *Feyzu'l-Kadîr* 4/59.
106 Said İbnu Mansur, 2/183.
107 Buhârî, *Rikak* 38; *Salât* 41; Müslim, *İmaret* 95; Nesâî, *Hayl* 14/16; İbnu Mâce, *Cihâd* 44; Ebû Dâvud, *Edeb* 9; *el-Metâlib* 2/162.
108 *Hindiye:* 5/352 (Güreş hakkında bu hüküm verilmiştir).
109 Buhârî, *Akika* 2; Nesâî, *Akika* 5.
110 Bak. *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 92-93.
111 Dârimî: 2/468-69.
112 *Fethu'l-Bâri* 11/149.
113 *İslâm Ansiklopedisi*, *Mektep Maddesi*, 7/655.
114 *Heysemî* 5/18; *Hakîmu't-Tirmizî* 133; Tirmizî, *Da'vât* 55; Muvatta', *Cami'* 2
115 Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46

116 İbnu Sa'd 1/234-236.
117 Ebû Dâvud, *Edeb* 59.
118 *Fethu'l-Bâri* 8/263.
119 Buhârî, *Cihâd* 196 (Babın ismi: "*İstikbalu'l-Guzâ*t" dır), *Müsned* 4/5.
120 Ebû Dâvud, *Cihâd* 176; Tirmizî, *Cihâd* 38.
121 *Meâlimü's-Sünen* 3/219 (1971 baskısı).
122 *Müstedrek* 3/96-97 (Zehebî, hadîsin sıhhatini reddeder).
123 *Fethu'l-Bâri* 11/149.
124 Bak. Heysemî 2/290; Buhârî, *Nikâh* 70, 74, Müslim, *Nikâh* 96-106; İbnu Mâce, *Nikâh* 25; *Müsned* 2/22.
125 Nesâî, *Nikâh* 72.
126 Buhârî'nin rivayetinde: "Ensar eğlenceyi sever" buyurur. (*Nikâh* 65)
127 İbnu Mâce, *Nikâh* 21.
128 *Heysemî* 2/289.
129 Buhârî, *Nikâh* 50.
130 *Üsdü'l-Gâbe* 4/127; 5/385.
131 *Heysemî* 2/290.
132 Buhârî, *Nikâh* 70.
133 Müslim, *Nikâh* 96-106; İbnu Mâce, *Nikâh* 25; *Müsned* 2/22.
134 Buhârî, *Nikâh* 74.
135 Nesâî, *Nikâh* 80 (Parantez içindeki ziyâdeler) *Üsdü'l-Gâbe*'nin rivayetinden (1/281,4/400).
136 *Fethu'l-Bâri* 11/108.
137 Ebû Dâvud, *Edeb* 60. Ebû Dâvud, bu hadîsin münker (daha sahîh bir hadîse muhalif) olduğunu belirtir. İbnu Mâce, *Nikâh* 11.
138 *el-Edebü'l-Müfred* 274 (784. hadîs).
139 Ebû Dâvud, *Edeb* 60.
140 *Feyzû'l-Kadîr* 4/413 (şerhte).
141 *Müstedrek* 4/40.
142 *Feyzu'l-Kadîr* 4/210.
143 *Heysemi* 4/91. Kadın şarkıcılarla ilgili başka rivayetler için bak. 8/130.
144 *Mûstedrek* 3/291.
145 *Avnu'l-Ma'bûd* 13/265.
146 *el-Edebü'l-Müfred* 275; *Avnu'l-Ma'bûd* 13/274; *Tuhfetu'l-Ahvazî* 9/55.
147 Yukarıda kaydettiğimiz fukahâya âit hükümleri *Fetâvâ-yı Hindiyye*'den aldık (5/351-352).
148 Zehebî, *İhtisâr*'ında böyle der (*Müstedrek* Hz. Peygamber'in *Hâşiye*'sine bakılsın, 3/291).
149 *Nûr Âleminin Bir Anahtarı*, s. 18.
150 *Bediüzzaman İşârâtu'l-I'câz*, s. 78.
151 *Metâlib* 4/178; *Müstedrek* 4/245.
152 Bu sözleriyle onlar, Fetih sûresinin ikinci âyetine atıf yaparlar.
153 Buhari, *Nikâh* 1.
154 İbnu Hacer, *Fethu'l-Bâri* 11/6.

Beşinci Bölüm

İSLÂM ALİMLERİNDE ZAMAN ENDİŞESİ[1]

"Geçmiş zaman elden çıkmıştır. Gelecek ise henüz gaybtadır. Öyle ise ömrünü içinde bulunduğun an bil"
Kelâm-ı Kibar

İslâm âlimlerinin zamanı değerlendirmedeki hassasiyetlerini bazı misâllerle daha bariz olarak göstereceğiz. Böylece onların çok eser vermelerinde ve tamamen orijinal ve müstakil bir medeniyet kurmalarındaki başarının esrarı kısmen çözülmüş olacak.

1- Umumî Kanaat

İslâm âlimlerinin zaman konusundaki müşterek telâkkileri şöyledir: "Geçmiş zaman elden çıkmıştır, gelecek ise henüz gaybtadır, öyle ise mevcut olan, senin için içinde bulunduğun şu ândır." Bu ânın, uhrevî mes'ûliyeti olmayan mubah şeylerle geçirilmesi dahi ziyan olmaktan başka, çok faydalı şekilde geçirmek dururken az faydalı şeylerle geçirmek dahi bir zarardır. Bu sebeple her ânın azami fayda sağlayacak şeylerle geçirilmesi gereklidir. Yahya İbnu Hubeyre (v. 560/1164) şöyle demiştir: *"Korunması için gayret göstermen gereken en kıymetli şey vakittir. Fakat, görüyorum ki, en kolay kaybettiğin şey de odur."*

2- Yemek-Zaman Münâsebeti

Vakit kaybına sebep olan şeylerden biri kaçınılması mümkün olmayan “yemek saatleri”dir. Bunun asgariye düşürülmesi gayreti hemen hemen bütün âlimlerin müşterek prensibidir. Osman el-Baklâvî: *“Ben yemekle meşgul olduğum her defasında canım çıkıyormuşçasına ruhumda sıkıntı duyarım, çünkü, zikrime mâni oluyor”* der.

eş-Şeyh Fahreddin: *“Allah’a kasem olsun, yemek saatinde ilimle iştigali kaçırdığım için çok üzülürüm, zira, vakit ve zaman çok kıymetlidir*” demiştir. Bu düşünceler, bir kısım âlimleri, imkân nispetinde yemek miktarını azaltmaya sevk ettiği gibi, bir kısmını da hem az, hem de çabuk yemeye sevk etmiştir. Bunlardan el-İmâm Ebû’l-Vefâ Ali İbnu Akil şöyle der: “Ben yemek saatini kısaltmak için elimden gelen gayreti gösteriyorum. Öyle ki, çöreği ufalayıp tirit şeklinde yemeyi, ekmeğe tercih ediyorum. Zira, ikisi arasında çiğneme için kaybedilecek zaman farkı vardır. Böylece mütalâaya veya yazmaya daha çok zaman ayırabiliyorum.”

Aynı şekilde hareket eden bir başka âlim, Dâvud et-Tâî ekmeği yemekle çöreği tirit yaparak yemek arasında zaman bakımından 50 âyet okuyacak kadar fark olduğunu tespit etmiştir.

Kırk beş yaşında vefat etmesine rağmen, normal bir ömre zor sığacak kadar çok eser veren Nevevî’nin (677/1278) buna zaman disipliniyle ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira, te’lîf, talîm, ibâdet, evrâd, oruç, zikir gibi meşguliyetlere daha çok zaman ayırabilmek için 24 saatlik bir günde, sâdece seher vaktinde olmak üzere, bir kere yiyip-içmeyi prensip edinmiştir. Yolda giderken bile faydalı bir işle meşgul olduğu ayrıca belirtilir.

Zamanı değerlendirme ile yemek sistemi arasındaki rabıtada hassasiyeti daha da ileri götüren İmam Mâlik’’in,

helada geçecek zamanı da asgariye düşürme yollarını aradığına, bu maksatla, her üç günde bir defa helaya gidecek şekilde yemeği azalttığına şâhit olmaktayız.[2]

3- İnsanlarla Temas

Zamanın kaybına sebep olan ana âmillerden biri de insanlarla temastır. İslâm âlimleri bunun da asgariye düşürülmesi için tedbirler almışlar, talebelerine tavsiyelerde bulunmuşlardır. Tabiînin zâhidlerinden Amr İbnu Abd-i Kays, kendisine sohbet teklifinde bulunanlara: "Güneşi tut." demiştir. Yani, onu yürümekten durdur, ben de sana konuşayım. Zira zaman dâima harekettedir, geçtikten sonra bir daha geri gelmez, onun kaybı öyle bir kayıptır ki, telâfisi, tazmini mümkün değildir." Seleften, ders veren büyüklerden bâzıları, talebelerine inzivayı tavsiye ederken: "Hattâ dersinizi bitirip, yanımdan evlerinize dönmek üzere ayrılınca, dönüşü topluca yapmayın, ayrı ayrı yapın. Zira beraber gidince sohbet eder, vaktinizi zayi edersiniz. Yalnız olsanız Kur'ân okur, tefekkür eder, yol müddetinizi değerlendirirsiniz." demiştir.

4- Her An Meşguliyet

Zaman kazanmak için, ekmeği ufalayıp su ile içmeyi tercih ettiğini belirttiğimiz Ebû'l-Vefa Ali İbnu Akil''in hiç boş vakit geçirmediği, dili müzâkere veya. münazaradan, gözü de mütalâadan kesilse, derhal tefekküre geçip, zihniyle bir kısım meselelerin halline çalıştığı, kendi dilinden anlatılır. Şöyle der: "Meşguliyetsiz hâlimde, uzanmış olarak, fikrimi çalıştırırım, yazacak bir şey hatırıma gelince kalkarım. İlme seksen yaşımda duyduğum hırs, yirmi yaşımda iken duyduğumdan daha çoktur..." Bu gayretin, bu hırsın

neticesi olarak İbnu Akil yirmi ayrı ilim dalında eserler vermiştir.

Şafiî İmamlarından Süleyman er-Râzi'yi (v. 447/1055), Sübkî anlatırken onun belli başlı vasıfları arasında, zamanı kullanmadaki hassasiyetini, bu hususta nefis muhasebesini hiç terk etmediğini belirtir ve der ki: "Fâidesiz bir an geçmesine meydan vermez, ya istinsahla, ya ders vermekle, ya da okumakla meşgul olurdu... Herhangi bir sebeple asıl meşguliyeti olan yazıya fasıla verecek olsa, hemen, dudaklarını harekete geçirir, boş bir an geçmemesi için zikrullahla meşgul ederdi. Hiçbir surette amelsiz veya taatsiz bir zaman geçmesine meydan vermezdi".

İslâm dünyasının, bir ömre sığmayacak kadar çok eser veren velûd müelliflerinden İbnu Asâkir hakkında oğlu şunları söyler: "Babam merhum, cemaati ve kıraati hiç bırakmazdı. Her hafta bir hatim inerdi. Ramazan'da ise her gün bir hatim inerdi. Şam Câmii'nin doğu minaresinde itikafa çekilirdi. Nafile ibâdet ve zikri çok yapar, gecenin yarısını ve bayramları, namaz ve zikirle ihya ederdi. Geçen her ânını muhasebe ederdi".

Verdiği eserlerinin çokluğuyla meşhur Hatîbu'l-Bağdâdî'nin yolda giderken bile beraberinde kitap taşıyıp onu her fırsatta mütalâa ettiği belirtilir.

Zaruri meşguliyetler sırasında ele geçirdiği küçük fırsatları bile değerlendirmek için beraberinde kitap taşıyanlardan biri de el-Feth İbnu Hakan'dır (v. 247/861). Halîfe Mütevekkil'in veziri olan el-Feth, edîb ve şâirdir. Elbisesinin yeninde ve mestlerinin içinde taşıdığı kitabları, namaz ve helaya gidip gelirken yol esnasında, Halîfe, yanından çıktığı vakitlerde boş kalınca hemen çıkarıp okur, vaktini hiç boş geçirmezdi. Çok okuma meraklılarından

Câhız’ın da (v. 255/868) kitaba verecek para bulamadığı için kitapçı dükkânlarını geceleri kiralayıp, sabaha kadar tetebbuda bulunduğu meşhurdur.

Tıp sahasındaki keşifleri ve orijinal eserleriyle meşhur olan -bu meyanda kan dolaşımını ilk defa keşfetmekle tanınan İbnu’n-Nefs’in zaman mevzuundaki titizliği bir başka şekilde tezahür ediyor: Yazmaya başladığı zaman tükenen kalemini açmak için vakit kaybetmemek maksadıyla yanına birçok kalem kor, tükeneni bırakarak yenisini alırdı.

5- Son Nefese Kadar Gayret

İslâm âlimlerinin bir diğer mümtaz vasfı, ömürlerinin son ânına kadar ilmî meşguliyeti devam ettirmektir. Emeklilik gibi günümüzde ortaya çıkan bir düşünce, hiçbir zaman onları, belli bir vakitten sonra âtıl kalmaya itmemiştir. Bunun örneği çoktur. Sâdece bir tanesini kaydedeceğiz: Mezhebimizin büyüklerinden İmam Ebû Yûsuf’un örneği. Talebelerinden el-Kaadı İbrahim İbnu’l-Cerrâh anlatıyor: “Ebû Yûsuf hastalanmıştı. Ziyaretine gittiğimde bayılmış buldum. Ayılır ayılmaz bana: “Ey İbrahim, şu mesele hakkında ne dersin?” diye sordu. Ben: “Bu halde de mi?” deyince: “Bu halde ders yapmamızın ne zararı var? Olur ki, birisi bu sayede necat bulur” dedi ve arkadan ilâve etti: “Ey İbrahim, bir kimse, hacc sırasında şeytan taşlamayı hayvan üzerinde yapsa mı daha iyi, yayan yürürken yapsa mı daha iyi?”

Ben, “binerken attığı” dedim. “Yanıldın!” dedi. “Öyleyse yaya iken attığı” dedim. Yine; “Yanıldın” dedi. “Öyleyse söyle de Allah’ın rızasına er.” dedim. Şu cevâbı verdi. “Eğer dua etmek için yanında duracaksa yaya olarak taşlaması daha

iyidir. Yok eğer yanında durmayacaksa binek üzerinde taşlaması daha iyidir."

Yanından ayrılmak üzere kalktım. Evin dış kapısına henüz varmıştım ki, çığlıklar koptu. Ebû Yûsuf ölmüştü (rahimehullâh)."

⬩ *Batı'dan birkaç örnek*

Başarının, her zaman ve her yerde bu mütemâdî gayrete bağlı olduğunu, şöhret yapmış başarılı kimselerin her seferinde, zamanını iyi değerlendirmiş gayretliler arasından çıktığını görmek için Batılı bazı büyüklerle ilgili şu açıklamayı aynen kaydediyoruz:

"Sebat sayesinde zaman, en büyük değer taşıyan neticeleri doğurabilir. Günde boş yere harcanan saatlerden sadece bir tanesinden faydalanmasını bilse, alelade kabiliyetteki bir insan bile bilgilerden birine tamamiyle hâkim olabilir. Cahil bir insan on yıldan daha az bir zaman zarfında pek çok şey bilen bir insan haline gelebilir. Zamanın meyve vermeden geçip gitmesine müsaade edilmemelidir. Bu meyve, öğrenilmesi faydalı bir şey, olgunlaştırılmış bir prensip veya sağlamlaştırılmış bir âdet şeklinde olabilir. Mason Good, Londra'da hastalarını ziyarete giderken araba içinde Lucretius'u tercüme etti. Dr. Darwin de aynı usule başvurarak köylerde arabasiyle evden eve dolaşırken düşüncelerini, yanında bu maksatla taşıdığı, kâğıt parçalarına kaydetmiştir. Hele, meşhur "Contemplations" adlı eserini köyler arasında dolaşırken yazmıştır. Dr. Burney müzik dersi vermek için bir öğrencinin evinden öteki öğrencinin evine gittiği sırada Fransızca ile İtalyanca'yı at üzerinde öğrenmiştir! Kirke White bir avukatın yazıhanesine gidip gelirken Yunanca öğrenmiştir. Ben de bizzat yüksek mevki sahibi bir adam

bilirim ki, küçüklüğünde Manchester sokaklarında mesaj götürüp getiren bir çocukken Lâtince ile Fransızca'yı yollarda öğrenmiştir! Fransa'nın büyük başvekillerinden Daguesseau, zamandan faydalanmasını bildiği için, yemek vaktini beklediği sıralarda, birbirini takip eden fasılalarla, kocaman bir kitap meydana getirmiştir. Madame de Genlis ise her ders verdiği Prensesi beklediği sıralarda gönül açıcı ciltlerinden birçoğunu yazmıştır. Elihu Burritt kendi kendini yetiştirme hususunda elde ettiği ilk başarıyı, kendinde mevcudiyetini inkâr ettiği dehaya değil de "boş vakitler" denilen kıymetli zaman parçalarını itina ile kullanmayı bilmiş olmasına atfeder. Bir demirci olarak hayatını kazandığı sıralarda eski ve yeni on sekiz kadar lisan ile yirmi iki Avrupa lehçesi (dialect) öğrenmiştir. Oxford'daki All Souls binasının saat kulesinde yazılı bulunan şu kelimeler gençler için ne kadar ibret vericidir: "Pereuent et imputantur" yani, saatler mahvolur ve bizim emrimize verilir. Zaman, ebediyetin insana ait olan yegâne küçük bir parçasıdır ve tıpkı hayat gibi, hiçbir zaman geri gelmez. Jackson of Exeter şöyle der: "istikbalin idareli kullanılışı, mazide yapılan israfı telâfi edebilir; fakat kim diyebilir ki, bugün kaybettiğim dakikaları yarından alacak olduğum dakikalarla telâfi edebilirim?1' Bir italyan bilgini, kapısının üzerine astığı bir levhada oraya geleceklerin kendi çalışmalarına katılmalarını ihtar etmiştir. Bazı ziyaretçiler Baxter'e: "Vaktinizi alıyoruz diye korkuyoruz" demişler. Bu gibi ziyaretlerden rahatsız olan büyük adam, derhal: "Evet, çok doğru söylüyorsunuz!" diye cevap vermiş. Zaman, bu büyük adamların kendilerinden sonrakilere bıraktıkları zengin fikir ve eser hazinesinin vücuda gelmesinde başlıca âmili teşkil etmiştir. Üzerlerine aldıkları işleri başarmak için bazı kimselerin ihtiyar ettikleri ağır hizmetler

fevkalâde olmuştur. Fakat bunlar bu ağır hizmetlere başarının teminatı gözüyle bakmışlardır. Addison, "Spectator"una başlamadan evvel önüne üç folio'luk malzeme yığardı. Newton, "Chronology'yi tam on beş defa yazdıktan sonradır ki, onun artık mükemmel olduğuna inanmıştır! Gibbon da "Memoir"ını dokuz defa yazmıştır. Hale (Heyl okunacak) birçok yıl günde on altı saat çalışmıştır; hukuk mütalâasından yorulduğu zamanlarda felsefe ve matematik okumakla kendini dinlendiriyordu. Hume, "ingiltere tarihi"ni hazırlarken günde on üç saat yazı yazardı. Montesquieu, yazılarının bir kısmından bahsederken bir arkadaşına şöyle demiş:" Sen şimdi bunları birkaç saat içinde okuyacaksın. Fakat seni te'min ederim ki, bu iş bana saçlarımı ağartacak kadar çalışmaya mal oldu!..."[3]

6- Zaman Mevzuunda İbnu'l-Cevzî'nin Yakınmaları, Tavsiyeleri

İbnu'l-Cevzî, İslâm âleminin birçok noktalarda, Kur'ân ve Sünnet'in hakiki ruhundan uzaklaşarak, içtimaî marazlara düştüğü bir devirde yaşamıştır (h. 597). Eserlerinde, müşâhede ettiği dinî ve içtimaî fesatlar çıplak ve sert bir üslûpla tenkît edilir. Zamanla ilgili tenkit ve tavsiyeleri de öyle. Faydalı olacağı kanaatiyle aynen alıyoruz:

"Bir insana yakışan, zamanın şerefini, vaktinin kıymetini bilmek, bir lâhzasını bile zayi etmemektir. Bu maksatla gerek sözün, gerek amelin dâima en üstün, en değerli olanlarını öbürlerine takdim etmelidir. İnsan vücudunun yapabileceği amellerin en hayırlısını yapmaya niyet etmesi ve bu niyeti aralıksız canlı tutması başta gelen vazifesidir. Nitekim hadîste şöyle buyrulmuştur: "Mü'minin niyeti amelinden üstündür".

Seleften pek çoğu, lahzaların bile peşine düşmüştür. Âmir İbnu Abd-i Kays'tan –ki Tabiînin âbid ve zâhit olan büyüklerindendir– rivayet edildiğine göre, kendisine bir kimse: "Bana konuşuver" demiş de, ona Âmir şu cevabı vermiştir: "Güneşi tut, hay hay!"

Ben insanların çoğunu, acib şekilde zamanlarını öldürüyor gördüm. Gece uzasa faydasız konuşmalarla veya içinde aşk şiirleri veya benzeri şeyler bulunan kitapların okunmasıyla geçirirler. Gündüz uzasa, onu da uykuyla geçirirler. Gün boyu Dicle kenarında gezintide veya çarşı-pazar dolaşmaktadırlar. –İbnu'l-Cevzî, Bağdat'ta yaşıyordu– Ben bu kimseleri, kendilerini girdaba doğru götüren bir geminin içinde, tehlikeden habersiz oturup sohbet eden yolculara benzetiyorum.

Var olmanın mânasını anlayıp azık ve yol hazırlığı yapanlar ne kadar az!

Ömrün geçen mevsimlerine dikkat edin! Fırsatlar kaçmazdan önce koşun! Zaman hususunda rekabet edin!

Aylakların sohbetinden illallah! Bunlar, birbirlerine olan çok ziyaret alışkanlığını benimle de sürdürüyorlar. Üstelik bu fuzulî gidip gelmelere bir de "Hizmet" diyorlar, oturup sohbet için müsâade istiyorlar. Oturma sırasında şundan bundan söz açıp mâlayânî şeyler konuşuyorlar. Sohbet esnasında çoğu kere de gıybete kaçıyorlar. Bu söylediklerimizi, devrimizde pek çok kimse işliyor. Umumiyetle bizzat ziyaret edilen kimse de bunu talep ediyor ve iştirak gösteriyor. Çünkü yalnız kalmaktan sıkılıyorlar. Bu durum bilhassa bayram ve diğer tebrikleşme günlerinde daha ileri bir hâl alıyor. Birbirlerine dalga dalga akıyorlar. Üstelik tebrikleşme ve selamlaşma ile de

yetinmiyorlar. Yukarıda temas ettiğim, zaman öldürücü sohbetler ilâve ediyorlar.

Zamanın en şerefli şey olduğunu ve iyi işler yaparak onu kurtarmanın da vâcip olduğunu anlayınca, halkın bu hâlinden bana nefret geldi. Onlara karşı iki durum vardı: Şayet yaptıklarını kınayacak olsam tam bir yalnızlığa düşecek, kabullenecek olsam zamanım zayi olacaktı. Kurtuluşu az zararla atlatmada buldum: Elimden geldiğince karşılaşmamaya çalışıyor, mecburi karşılaşmalarda da çabuk ayrılabilmek için sözü çok kısa tutuyordum. Ayrıca, zamanın boş geçmemesi için, bu karşılaşma anlarında yapmak üzere, sohbeti engellemeyen bir kısım meşguliyetler hazırladım: Kâğıt kesme, kalem açma, boş kâğıtlardan defterler yapma gibi. Zira bu söylenenler, hem yapılması gerekli işlerimdi, hem de düşünmeye ve kalb huzuruna ihtiyaç göstermiyorlardı. Bunları, vaktimden bir ânı bile zâyî etmemek için halkın ziyaret zamanlarına sıkıştırdım.

Hayatın mânasını idrak etmeyen çok kimse gördüm. Allah, bunlardan bir kısmını, bol malla, çalışmaktan müstağni kılmış. Böyleleri, çarşı-pazar oturup gün boyu gelip geçenleri seyreder. Nice fenalık ve günahlara düşerler de farkında olmazlar. Bazısı var, satranç oyununa kendisini vermiştir. Bazıları da, Sultanların dedikodusunu yaparak, ucuzluktan-pahalılıktan dem vurarak zaman öldürmektedir vs.[4] Bunları görünce anladım ki, Allahü Teâlâ, ömrün şerefini ve sıhhatle geçen zamanın kıymetini bilmeyi de, zaman kazanmayı ilham edip onda muvaffak kıldıklarından başkasına nasip etmiyor.

“*Bu ancak, o büyük hazzı tadanlara vergidir.*” (Fussilet, 41/35)

Allah’tan dileğimiz, ömür vakitlerinin şerefini bize tattırması ve değerlendirmeyi müyesser kılmasıdır.

Eskiler –yani selef– zamanı boşa geçirmekten çok korkarlardı. Fudayl İbnu İyaz der ki: “Cumadan Cumaya ağzından çıkan kelimeleri sayan kimseleri bilirim. Seleften birinin yanına girmişlerdi. Ona: “Yoksa seni meşgul mü ettik” dediler. O, çekinmeden şu cevabı verdi: “Doğru söylediniz. Kitap okuyordum, sizin sebebinizle okumayı bıraktım.” Bir âbid, es-Sırrî es-Sakafî”ye uğramıştı. Yanında bir cemaat görünce: “Aylakların uğrağı mı oldun.” dedi ve oturmadan çekip gitti.

Ziyaret edilen kimse, mülayim oldukça, ziyaretçiler sohbeti daha da uzatırlar. Halbuki, bu durum rahatsızlık vermekten uzak değildir. Bir cemaat, Mârûfu’l-Kerhî’nin yanında oturmuş ve sohbeti de uzatmıştı. Şöyle demek zorunda kaldı: “Güneş meleği, güneşi döndürmeye ara vermiyor, ne zaman kalkmayı düşüneceksiniz?”

Seleften birçoğu lâhzalara bile dikkat eder, boşa geçirmezdi. Dâvud et-Tâî bunlardan biridir. O, ekmek kırıntılarını ıslatarak içerdi ve şöyle derdi: “Kırıntı içmekle ekmek yemek arasında elli âyet okunacak kadar zaman farkı vardır.” Osman el-Baklâvî, Allah’a çok zikreden birisiydi. Derdi ki: “Ben iftar vakti canım çıkıyormuşçasına ruhumda rahatsızlık hissederim. Çünkü yemek sebebiyle zikirden kalıyorum.” Seleften bir kısmı ashabına şu tavsiyede bulunmuştur: “Yanımdan çıkınca dağılın. Olur ki, biriniz yolda giderken Kur’ân okur. Ama bir araya gelecek olsanız sohbet edersiniz.”

Bilesin, zaman o kadar şereflidir ki, ondan bir lâhzanın bile zayi edilmemesi gerekir. Zira, es-Sahîh’de Resûlullah’tan rivayete göre, şöyle buyurmuştur: “Kim

“sübhânallâhi’1-azîm ve bi-hamdihi” derse bu sebeple kendisine Cennette bir hurma ağacı dikilir.”

Yâ Rabbi, insanoğlu sebepsiz yere ne kadar çok vakit öldürüyor, sevaplardan mahrum kalıyor!

Bu günler tıpkı tarla gibidir. Sanki, insana şöyle söylenmektedir: Sen bir dâne ekersen, biz sana bin okkalık mahsul veririz. Öyle ise aklı olan kimsenin, ekimden geri kalması veya ekime alâka göstermemesi caiz midir?

Zamanı kazanmaya yardımcı olan hususlara gelince: öncelikle yalnızlık ve imkân nispetinde bir köşeye çekilmektir, öyle ki, kişi, karşılaştığı kimseye selâmla veya en mühim meseleyi söylemekle yetinmelidir. Az yemelidir. Zira çok yemek uzun uykuya, o da gecenin zayi olmasına sebep olur. Her kim, selefin hayatını düşünür ve mükâfata da inanırsa söylediklerimizi daha iyi takdir eder.

Eski âlimlerin himmeti gerçekten yüce idi. Buna ömürlerinin hülâsasını teşkil eden eserleri delalet eder. Ne var ki, kitaplarının çoğu, zamanla kaybolmuştur. Zira talebelerin himmeti gitgide zayıfladı. Muhtasar kitapların peşine düşer oldular. Geniş ve hacimli kitaplar terk edildi. Daha sonra birbirlerinden intikal eden ana kitaplarla yetindiler. Öbür kitaplar istinsah bile edilmedi ve ortadan kalktı gitti.

Bir talebenin ilim talebinde mükemmelleşmesinin yolu şudur: Geçmişten intikal eden bütün kitaplara muttali olmak, sonra da onları iyice mütalâa etmek. Böylece öncekilerin ilimlerinin çokluğunu ve himmetlerinin yüceliğini görür. Bu da onun arzusunu biler ve daha ciddî çalışmaya sevk eder. Hiçbir kitap faydadan hâli değildir.

Bu devirde yaşayanların durumlarından Allah’a sığınırım. Onlar arasında, yeni başlayanların örnek edineceği yüce

himmet sahibi tek kişi görmek mümkün değildir. Zühd yoluna giren birinin istifâde edebileceği verâ sahibi biri de yok. Size dilim döndüğünce öncekilerin hâlini göz önüne almanızı, onların eserlerini incelemenizi, onların haberlerine kulak vermenizi tavsiye ediyorum. Onların kitaplarını çokça mütalâa onları görmek gibidir. Nitekim birinin dediği gibi:

"Memleketi gözümle görmedim, ola ki kulaklarımla görürüm."

Ben kendi hâlimden bahsediyorum. Kitapları mütalâaya doyamadım. Daha önce görmemiş olduğum bir kitaba rastlasam bir hazine bulmuş gibi olurum."

Nizamiye Medresesi'ndeki vakfedilmiş kitaplara âit fihristteki kitaplara baktım, altı bin cilde yakın kitap ihtiva ediyordu. Ebû Hanîfe'nin kitaplarına ve el-Humeydî'nin –ki bu zât Muhammed İbnu Fettûh el-Endülisî el-Bağdadî'dir ve İbnu Hazm'ın arkadaşıdır– kitaplarına. Şeyhimiz Abdülvehhâb el-Emmâti'nin ve İbnu Nâsır'ın kitaplarına, Ebû Muhammed el-Haşşâb'ın kitaplarına –ki bunlar yüklerle ifâde edilecek kadar çoktu– ve muktedir olduğum başka kitaplara baktım.[5] Okuduğum kitapların sayısı 20 bin cildi geçmiştir. Hâlen de okumaya devam ediyorum.

Böylece, bizden öncekilerin hâllerini, himmet ve hâfızalarının derecelerini, ibâdetlerindeki ihlâsı, ilimlerinin inceliklerini mülâhaza suretiyle, okumayanların bilmeyeceği pek çok faydalar elde ettim. Bu sayede, günümüz insanlarının içinde bulundukları hâli kınayabiliyor, talebelerin himmetlerini çok düşük buluyorum. Allah'a hamdolsun".

Zaman ve zamanın değerlendirilmesi mevzuunda görüş, kanaat ve tatbikatı yukarıda görüldüğü şekilde olan İbnu'l-

Cevzî'nin ne kadar verimli bir hayat sürmüş olabileceği açıktır. Nitekim onun hayatını tetkik ettiğimiz zaman:

• Tedris, te'lîf ve fetva ile geçirdiği ömrünün tek ânını bile boşa geçirmediğini,

• Eser vermedik hiç bir ilim dalı bırakmadığını,

• Bazısı yirmi cildi bulan 340'tan fazla eser verdiğini,

• Günde dört defter (forma) doldurduğunu,

• Bir yılda yazdıklarının 50-60 cilt tuttuğunu görürüz.

Te'lîf sırasında kullandığı kalemlerin yontulmasından ortaya çıkan talaşları biriktiren İbnü'l-Cevzî, vefat ettiği zaman suyunun bunlarla ısıtılmasını tavsiye eder. Öyle yapılır. Ve bu talaşlar ihtiyaca kâfi gelir (rahimehullâh).

Allah İslâm âlimlerini anlamayı ve yollarında gitmeyi nasibetsin. Âmin.

1 Buradaki örnekleri çoğunlukla Abdulfettâh Ebû Gudde'nin *Kıymetu'z-Zemân 'Inde'l-'Ulemâ* adlı çalışmasından ihtisar ettik. Bu küçük fakat faydalı kitab, çalışmamızın müsveddesi çıktıktan sonra elimize geçtiği için, bu faydalı iktibasları en sona ilâve etmeyi uygun bulduk.

Not: Adı geçen çalışma; *İslâm Âlimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti* adıyla Enbiya Yıldırım tarafından tercüme edilmiş, Işık Yayınları tarafından 1995 yılında İzmir'de basılmıştır. (Y. N.)

2 Zürkânî, 1/5.

3 Smiles, *a.g.e.*, s. 98-99.

4 Zaman değişse de, insanın karakter ve yapısı, zaafları değişmiyor. İbnu'l-Cevzînin devrinde şikâyet ettiği bu haller aynıyla günümüzde de vakidir. Televizyon seyredilerek öldürülen zaman, lüzumsuz siyasî sohbet ve konuşmalarla boşa geçirilen vakitler gibi…

5 İbnu'l-Kayyim, katalog ve fihristlerine temas etmek suretiyle, dikkatimize sunduğu kütüphanelerde bulunan bütün kitapları mütalâa ettiğini belirtmek istiyor. Bunlar kendi devrindeki Büyük Bağdâd''da bulunan kütüphanelerdendi (A.F.E. Gudde'nin notu).

Altıncı Bölüm

ZAMANI DEĞERLENDİRMEDE PÜF NOKTA: ALIŞKANLIK

ZAMANI DEĞERLENDİRMEDE İKİ ÖNEMLİ UNSUR

Zaman konusunda başarı, nazariyat kadar, belki daha da fazla, uygulamaya bağlıdır. Bu maksatla uygulama konusunda Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) önemli bir uyarısını hatırlatmak istiyoruz. Bu uyarı ile ilgili açıklamayı *Aile İçi Eğitim* kitabımızda kaydetmiştik. Önemine ve *zaman meselesi*yle de sıkı irtibatına binaen burada aynen kaydetmeyi gerekli bulduk. Çünkü sözünü ettiğimiz mesele alışkanlıkla ilgili. Zamanda dakiklik, zamanı planlı programlı kullanma, boş vakit geçirmeme, yani zamanı en iyi şekilde değerlendirme işi de özde bir alışkanlık işidir. Zaman konusundaki müsbet bir alışkanlık ise bütün hayatımızı etkileyecek müthiş bir iktisâb ve kazanımdır. Öyle ise, zamanı değerlendirme işinde ***alışkanlık meselesi***, hareket noktamız olmalıdır.

1- Hayra Alıştırma

Terbiye meselesinde, insan tabiatında mevcut olan bir hususiyetin iyi bilinmesi gerekir. Söyleyeceğimiz bu hususiyet büyük-küçük, kadın-erkek her insan için söz

konusudur: ***Faydalı, hayırlı şeyler alışkanlıkla kazanılır, sabitleşir***.

Aleyhissalatu Vesselam, bu hakîkatı: *"el-Hayru âdetun ve'ş-şerru lecâcetun"* diyerek ifade etmiştir. Yani *"Hayır bir âdet ve alışkanlıktır, şer ise bir inatlaşmadır."*

Burada dikkat edecek olursak *alışkanlık* ile *inatlaşma* özde birbirine yakındır. Binaenaleyh bu hadîsi, *"Hayır ve şer birer alışkanlıktır, kendinizi hayra alıştırın."* diye yapılacak bir tercüme de pek yanlış sayılmayacaktı. Ancak Araplar, *"âdet"* kelimesini çoklukla, hoşa giden ve faydalı şeylerdeki ısrar için kullanırken, *"lecâce"* kelimesini de mîzaç kötülüğü ve âkibeti düşünme eksikliği sebebiyle zararlı şeylere olan müracaat ve ilgi için kullanmışlardır. Bu sebeple Aleyhissalatu Vesselam *"hayra"* ve *"şerre"* olan yönelişleri farklı kelimelerle ifade etmiştir.[1] Hadisin muhtevasındaki inceliği korumak için *"lecâce"*yi "inatlaşma" kelimesiyle karşıladık. Türkçemizde, hayırlı şey üzerindeki ısrara *"inatlaşma"* demeyiz. "İnatlaşma"yı hoş olmayan şeylerdeki ısrar için kullanırız.

Hadisteki bu ayırım şunu da ifade eder: Hayırlı şeylere yöneliş daha tabiî, daha fıtrî olmaktan başka aynı zamanda aklî ve iradîdir. *"Biz, Âdemoğlunu mükerrem (değerli) yarattık"* (İsrâ, 17/70) âyetine göre, cevher itibariyle insan, mükerremdir. Sözgelimi, Hıristiyanların iddia ettiği gibi –Hz. Âdem'le Hz. Havva'nın işledikleri günahtan tevârüs edildiğine inandıkları- *aslî günah*'la lekeli değildir; bu sebeple normalde hayrı, güzeli, iyiyi arar. Resûlullah'ın "sevap" ve "günah"ı tarif ederken yer verdiği bir açıklama da bu noktanın kavranmasında yardımcı olur: Şöyle ki: Aleyhissalatu Vesselam: *"Hayır kalbin itminanıdır, şer ise kalbin şüphesidir."* buyurmuştur.[2] Demek ki, hayır üzere

programlanan insan fıtratı, aşırı hissiyat ve taassubun hakimiyetine düşmeyip, tabiî meyilleriyle hareket ettiği takdirde yeni bir durumla karşılaştığı zaman, bu yeni şey aslında hayırsa, onun hayır olduğu hususunda herhangi bir şüpheye düşmeden hüküm verebilecektir. Böyle bir durumda şüpheye düştü ise, onun şer olma durumu gâlip ihtimaldir, kişinin, vicdanından gelen bu sese uyarak ihtiyatlı olması, iyi bir sesse[3] akıl ve imanını kullanarak sahip çıkması, sonra da iradesini kullanarak alışkanlık ve meleke haline getirip şahsiyetine mal etmesi gerekir.[4] Nitekim yukarıda kaydettiğimiz hadîs, şüpheli şeyler karşısında Müslüman tavrının nasıl olması gerektiği hususunu tespite yönelik nebevî bir dersin sonunda söylenmiştir. Mezkur ders: *"Helal bellidir, haram da bellidir, bu ikisi arasında bazı şüpheli şeyler vardır…. Şüpheli şeylerden kaçının.."* mahiyetinde başlayıp devam eder. Aleyhissalatu Vesselam, insan fıtratının bu mükerremliğine olan güvenini ifade için, "Günahların neler olduğunu?" öğrenmek üzere soran kimseye de: "Günah kalbin titremesidir!" diye cevap verecektir.[5] Bir başka hadise göre de *"Günah, içini rahatsız eden, halkın muttali olmasını istemediğin şeydir."*[6]

Sözü fazla uzatmadan hayra alışma hususundaki açıklamamızın neticesine gelmek üzere şunu söyleriz: Fıtrî bir meyil ve arama ile bulunan hayra, akıl ve iradenin onayıyla devam edilince, artık o, bir alışkanlık (âdet) haline gelir. Zaten *âdet* kelimesi "avdet" kökünden gelir. Yani bir şeye tekrar tekrar dönmeyi ifade eder. Öyle ise, Aleyhissalatu Vesselam, İslâm'ın "*güzel"* dediği şeyleri

“*iradî”* olarak tekrarla yapıp alışkanlık (bir nevi âdet) haline getirmek gereğini ifade ediyor.

Şer ise, öyle değildir; dinin kötü addettiği şeyleri âdet haline getirmektir. Yani yaratılıştaki tabiî meyle rağmen, nefsin ve bencil hislerin galebesi ile: *“Bu ne getirip ne götürecek?”* diye bir tefekkür zahmetine katlanmadan faydalı olmayan heva ve kaprislerle hissiyatı zevklendiren şeylerde ısrar etme, direnmedir.

İster hayırda, ister şerde, ister her ikisinde olsun ısrar, neticede değiştirilmesi gittikçe zorlaşan bir alışkanlık meydana getiriyor. Dilimizde *“can çıkmazsa huy çıkmaz.”* atasözüyle ifade ettiğimiz, İslâm hükemasının “beşinci tabiat” dediği, Paskal’ın: “İkinci tabiat” olarak dile getirdiği gerçek aynı şeydir. Alışkanlıklar insanda şahsiyeti belirleyen ciddî bir hâkimiyet kurarlar

Yeryüzündeki farklı milletler, iklim, gıda, coğrafya gibi hâricî şartların etkisiyle, asırlar içerisinde kazandıkları bir kısım temel alışkanlıklar sebebiyle bugün ilimde, teknikte, ahlakta, sanatta, hayata bakış vs.’de farklılıklar ortaya koymuşlardır. Yaratılışta eşit olan bütün ırklar, sonradan ilave olunan bu farklılıklar sebebiyle, üstün ırk-geri ırk gibi yanlış hükümlere gidecek kadar farklılaşmışlardır. İradî gayretle, fıtrattan zannedilen kötü alışkanlıklar atılıp yerlerine yenileri ikâme edilebilir. Yâni, -daha önce çocuk fıtratını açıklarken âyet ve hadîslerle belirttiğimiz üzere[7]-, doğuştan boş getirip sonradan doldurduğu hâfızanın muhtevası –zor da olsa– değiştirilebilir. İnsan sonradan kazandıklarının kesin mahkumu değildir, kömürken elmas olabilir, yeter ki iradesini kullanmasını bilsin ve kullansın.

İradî olarak kazanılacak veya kazandırılacak bir kısım alışkanlıkların önemini belirtmek üzere sözü biraz uzattık.

Maksadımız terbiyede bu hususun önemine dikkat çekmek. İyilik-kötülük, ilerilik-gerilik, başarı-başarısızlık gibi insanî gerçeklerin temelinde –değiştirilmeleri irade ve gayretimize bağlı olan– bir kısım alışkanlıkların yattığını bilmemiz gerekmektedir. Bunu bilmek, terbiyenin önemini kavramak demektir.

İnsana iyi veya kötü alışkanlıkları kazandırma işi, her şeyden önce bir terbiye işidir.

Ayrıca *"Huy çıkar can çıkmaz"* gibi sözlerin mahiyeti yeterince anlaşılmazsa insan yapacağı şeyi de yapamaz.

2- Yeni Huy Kazanılabilir

İyi huylarla ilgili alışkanlıkların, iradî bir gayretle kazanılabileceğinin güzel bir örneği hadîste gelir. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), Kur'ân okunurken ağlamayı tavsiye ettiği bir hadîslerinde: *"... Şayet ağlayamıyorsanız kendinizi ağlamaya zorlayın"* buyurmuştur.[8]

Burada, *zoraki ağlama* bir riya, bir yapmacıklık olmuyorsa, kişi kendini, Resûlullah'ın tavsiyeleri arasında yer alan bütün güzel huyları kazanmada iradî olarak zorlayabilir ve hiçbiri de riya ve yapmacıklık sayılmaz. Gazali merhum, *İhya*'da, kendilerine betâlet ve uyuşukluk galebe çalan kimselerin, gayret ve çaba gösterme yoluyla huyun değişip ahlakın güzelleşeceğini inkar ettiklerine dikkat çeker[9] ve bu kimselerin düşüncelerinin yanlışlığını belirtir. Âyet ve hadîslerden getirdiği delillere, terbiye ile önceki huyu değiştirilerek ehlileştirilen hayvanlardan örnekleri de ilave eden Gazali, riyazet ve gayretle ahlakın değişeceğini savunur. Ona göre, yaratılıştan cömert olmayan kimse, kendisini zorlamak suretiyle cömertliğe alışabilir; mütevâzi olarak yaratılmayan kimse de buna

alışma zahmetine girmesi halinde mütevâzi olabilir. Ve meseleyi şöyle noktalar: *"Diğer kötü sıfatlar da böyle, zıddı ile –gayeye ulaşıncaya kadar– meşgul ola ola ve keza ibadete devam ederek ve nefsanî arzulara muhalefet suretiyle bâtın güzelleştirilir."*[10]

Gayretle ahlakın değişeceğine, daha önce kendinde bulunmayan güzel bir sıfatın mütemâdî bir irade ile ruha kazandırılabileceğine Hz. Peygamber'in: "*Hassinû ahlâkakum (Ahlakınızı güzelleştirin)"*[11] *"Avvidû kulûbeküm er-rikkate (Kalplerinizi merhamete alıştırın)"*[12] gibi tavsiyeleri de delil olabilir. Esasen, gayretle ahlak değişmeyecek olsa insanları düzeltmek üzere Allah'ın peygamberler, kitaplar göndermesinin hiçbir mânası olmazdı. Öyleyse, tekraren vurgulamak isteriz: *"can çıkmadıkça huy çıkmaz"* gibi halk dilinde mevcut sözleri, yerli yerine koymadan terbiyevî gayreti köstekleyici hükümler çıkarmak yanlıştır. Gazalinin dediği gibi tembellerin tefelsüfüdür (gevezeliği, aldatmacasıdır).

Bütün bu açıklamalardan sonra, insandaki "irade enerjisi"nin yaratılışta mevcut bütün enerjilerden daha üstün olduğunu söylemenin mübalağa sayılmayacağını umarak, sadedinde olduğumuz aile içi eğitimde başarıya ulaşabilmek için, öncelikle iradenin gücünü itiraf ve kullanımını bilmekle işe başlamak gerektiğini belirtmek isteriz.

Bu iş, basit göründüğü nispette çetin, başarıldığı nispette verimlidir.

3- İman İradeye Motorsa!

Her çeşit başarının sırrı zamanla bağlantılı, o da iradeye muhtaçtır derken bir noktayı gözden ırak tutmamalıyız:

İradeye tesir edip onu en faydalıya sevk edecek âmil de “iman”dır. Birçok âyet ve hadis, mü’mini başta marifetullah olmak üzere, öncelikle gerekli bilgileri kazanmaya, sonra da bu bilgilerin gereğiyle amel etmeye çağırır. Amelsiz ne ilim, ne de iman fazla önem taşımaz. Onun için dinimiz kuru imana veya tatbikatı olmayan ilme itibar etmemiş, ısrarla müminden ibâdet, âlimden de ilmiyle amel etmek istemiştir. *“Faydasız ilimden Allah’a sığınırım”* derken Resûlullah, her halde, kişi için amelî olmayan veya amelî olsa bile kendisiyle amel edilmeyen, hayata geçirilmeyen bilgileri kastedmiştir. *“Her ne bilmek isterseniz öğrenin; ancak, amel etmedikçe, Allah size ücret vermeyecektir.”*[13] *hadisi de bu söylediğimizi teyit eder.* Kur’ân âyetleri, yapmadığı şeyi söyleyenleri kınadığı gibi,[14] yapmadığı şey sebebiyle övülmeyi seven kimseleri de takbih eder.[15] *“Kişi için ancak bizzat çalışarak kazandığı şey vardır”* âyeti de[16] uygulamayı, tatbikatı öne çıkarmaktadır. Keza şu hadis, zaruri olan bilgileri almadan ve bunların gereği olan amelleri yapmadan lüks bilgilerin peşine düşülmesini yasaklamaktadır:

“Resûlullah’a gelerek bir adam dedi ki:

– Ey Allah’ın Resulü, bana garâibu’l-ilim’den (merakı tahrik eden ilmî inceliklerden) öğretmen için sana geldim.” Bunun üzerine aralarında şu konuşma geçti:

– Pekâlâ, ilimin başı hususunda ne yaptın?

– İlmin başı nedir?

– Sen, Rabbin marifetine erdin mi, onu gereğince tanıdın mı?

– Evet.

– Öyleyse Onun hakkında ne yaptın?

– Allah'ın dilediğini.

– Sen Cenneti gereğince tanıdın mı?

– Evet.

– Onun için ne hazırlıkta bulundun?

– Allah'ın dilediğini.

– Git bundaki eksikliklerini tamamla, sonra gel ben sana ilmin inceliklerini öğreteyim."[17]

Görüldüğü üzere Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) birinci derecede lüzumlu bilgi ve amellerde gevşek bulduğu kimseye tâli şeyler öğretmeyi reddetmiş, öncelikle bu hususlardaki eksiğini tamamlamayı tavsiye etmiştir. Şu halde, İslâm açısından tek başına ilmin, rastgele öğrenilmiş çok bilginin bir değeri yoktur. Hattâ bu bilgiler, dinin zaruri bilgileri bile olsa. Rabbülâlemîn'i tanımak, Cennet ve Cehenneme inanmak, onlar hakkında bir kısım tafsilâtı bilmek, mücerret bilgi kaldıkça çok fazla değer taşımıyor. Bu bilgiler ferdin hayatında bazı davranışlara sebep olabiliyorsa muteber ve değerlidir.

Allah'ı tanımak, kişiyi, O'na karşı vazifeleri yapmaya sevketmeli, Allah'ın yasakladığı şeyi işlemekten utandırmalı, uzaklaştırmalıdır, kulu duaya, ibâdete, tövbeye ve istiğfara sevk etmelidir. (Allah'a karşı vazifelerini yapmayan, dua, ibadet, tövbe, istiğfar gibi kulluklarda bulunmayan kimse inanmış olsa da Allah'ı yeterince tanımıyor demektir).

Cennete inanmak mü'mini, onu kazanmak için gerekli olan hayırlı işlere, iyi amellere sevk etmelidir. Cehennem inancı da keza, ondan koruyucu davranışlara, gayretlere sevk etmelidir. Bu sebepledir ki, Aleyhissalatu Vesselam: "Öyle ise O'nun (Rabbin) hakkında ne yaptın?", (Onun (Cennet) için ne hazırlıkta bulundun?" demiştir.

Kaydedilen âyet ve hadîslerin ışığında şu neticeye varabiliriz: İçki alışkanlığı olan bir doktora alkolün zararlarını bilmesi herhangi bir fayda te'mîn etmediği ve alkolün vücudunda yapacağı zararları azaltmadığı gibi, amel etmeyen bir mü'mine de, ne kuru imanı, ne de tatbikata İntikal etmeyen bilgileri yeterli fayda sağlamayacaktır.

Gerçek kurtuluşa götüren şey, imanın şevkiyle ilim elde etmek ve bu ilimle amel etmektir.

Bu amellerin kâmil mânada vücud bulması, "Hayatımın her anından hesap vereceğim" şuuruna bağlıdır.

Demek oluyor ki, zamanı azamî şekilde verimli kılmanın tek yolu, bildiklerini tatbikata intikal ettirecek kuvvet ve canlılıkta bir imandır. Öyle ise, gerek ferdin ve gerekse fertlerin toplamı olan cemiyetin kurtuluş ve selâmeti, yeni yetişen nesillere lüzumsuz, lüks, tatbikattan yoksun nazari bilgiler vermeye değil, her çeşit bilgiyi faydalı ve tatbikî kılacak kuvvetli bir iman kazandırmaya bağlıdır.

1 Bak. Münâvî, *a.g.e.* 1/510.

2 İbnu Hibbân, *Sahih* 2/52, 720. h.

3 Kalbe gelen her kötü hissin Şeytan'ın, her iyi hissin de Melek'in bir telkini olduğunu haber verip, arkadan da kötü fikirlerden kaçınıp, iyi fikirlere sahip çıkılmasını tavsiye eden hadis (Tirmizî, *Tefsir Sûre* 2/25) hatırlanmalıdır.

4 Nitekim, bu sırrı kavrayamayan bir kısım düşünür ve yazarlar, insanlarda görülen farklılıkların yorumunda ifrat ve tefritlere yer vererek yanılgılara düşebiliyorlar. Biz burada, konumuzun bir paragrafı sayılması gereken bir iddiaya dikkat çekeceğiz: Dilimize *Annelik sevgisi* (ki *Anne Şefkati* diye çevrilse daha isabetli olacakmış) diye çevrilen kitabın müellifi, Elisabeth Badinter, annelik duygusunun Batı tarihindeki zikzaklarını yani kadınlarda bu duygunun bazı asırlarda güçlenip çocukların sevilip bağra basıldığını, bazı asırlarda istiskal edilerek sevilmek şöyle dursun hiçbir değer verilmeyip evden uzaklaştırılmak maksadıyla doğumundan itibaren sütanneye, sonra da çırak olarak başka ailelere verilme uygulamalarını örnek vererek , -umumiyetle fıtrî yani yaratılıştan gelen bir duygu olduğu kabul edilen- anne şefkati'nin (annelik duygusunun) fıtrî olmadığı, bilakis cemiyetteki hâkim kültürün ve modanın ortaya çıkardığı bir duygu olduğu iddiasında bulunur. Yazar, fıtrî meyillerin, istidat tohumcuklarının inkişafı için -hadiste âdet kelimesiyle ifade edilen *irade güneşi* ve *emek suyu*na gerek olduğunu göz

önüne almamış. Biz Müslümanlar, bu "*gerek*"e imtihan sırrı diyoruz. Evet biz, fıtratımızdaki hayra olan meyil tohumcuklarını –dinimizin emridir diyerek- iradî olarak sümbüllendirmekle hayat imtihanını kazanacağımıza inanırız. Peygamberimiz "*Akıllı kimse, nefsini muhasebe eden ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz de kendisini, hevasının peşine takan ve Allah'tan temennide bulunan kimsedir.*" (Münavî, 5/67) sözleriyle, uhrevî sorumluluk duygusunun kamçısı rehberliğinde, iradesiyle güzele olan istidatlarını geliştirenleri tebcil eder, över.

5 Müslim, *Birr* 14-15; Tirmizî, *Zühd* 52; *Müsned* 4/182, 227, 228, 5/251, 252, 256.

6 İbnu Hibbân, *Sahih* 1/308.

7 Burada *Aile İçi Eğitim* kitabımıza atıf yapılmaktadır. Bkz. İst. 2006.

8 İbnu Mâce, *İkâme* 176.

9 *İhya* 3/55.

10 *Feyzü'l-Kadîr* 3/510.

11 *İhya* 3/55.

12 *Feyzü'l-Kadîr* 3/510.

13 *Câmi'u'l-Beyân*, s. 244.

14 Bkz. Saff, 61/2-3.

15 Bkz. Âl-i İmrân, 3/188.

16 Bkz. Necm, 53/39.

17 *a.g.e.* s. 243-244.

NETİCE

Bu çalışmamız, bize, günümüz Müslümanlarının ne bilgi, ne uygulama, ne de ciddî şekilde gündemlerinde olmasa da, ***zaman meselesi*****nin**, hem nazarî planda hem de uygulamada, ana kaynaklarımız olan Kur'ân, Sünnet ve Selef nesilleri nezdinde önemli bir yeri olduğunu göstermiştir. Çalışmamıza iki hususu vurgulayarak nokta koymak istiyoruz:

1- Zaman meselesine dinimiz bütün teferruatıyla yer vermiştir. Başarıya ermek için yabancı kitapların rehberliğine ihtiyacımız yoktur. Kişisel gelişim adıyla yapılan tercümelerin faydası yanında zararları da var. Çünkü onlar, bizim kültür yapımıza, bir kısım öncelikli değerlerimize aykırıdır. Dinimiz, sadece, ibâdet, kılık-kıyâfet, yemek-içmek, oturup-kalkmak vs. âdâbıyla ilgili bir kısım meseleleri belirlemez. Medenî hayatımızın her meselesine ve bu arada zaman meselesine de kendine has, vahiy menşeli esaslar getirmiştir. Günümüzün en hayatî problemlerine bile Kur'ân'dan ve Hz. Resûlullah'ın sünnetinden düsturlar arayabilir ve her aradığımızı da o zengin, o vahyî kaynaklarda bulabiliriz.

Bu düşünce ile, zaman meselesine bakınca, hem gençliğimiz hem herkes için daha sağlıklı, daha verimli olacak şu esasları kaydededediyoruz:

1) Bütün insanlarımıza ve bilhassa gençlerimize, öncelikle zaman şuurunu vermek lâzımdır. Zamanı azami şekilde değerlendirmeye sevk edecek, boş zaman geçirmekten rahatsız kılacak bir kısım telâkkiler, anlayışlar mutlaka

vicdanlara yerleştirilmeli, bu telâkkilere bağlı bir kısım alışkanlıklar kazandırılmalıdır.

2) Yıllık, aylık, haftalık ve bilhassa günlük plânlar yapma, bu plânlara uyma, plâna göre iş yapma, işi belirlenen zamanında tamamlama alışkanlığı kazanılmalı ve kazandırılmalıdır.

3) Gecenin değerlendirilmesi meselesi ayrı bir problem olarak ele alınmalı, zaruri olan ve olmayan uyku miktarları iyice öğretilmeli, normal uyuma alışkanlığı kazandırılmalıdır.

4) Talim-terbiye kurum ve sorumluları, ferdin yaş safhaları meselesini şuurla ele almalı, her safhada ferde kazandırılması gereken telâkkileri ve alışkanlıkları, gösterilmesi gereken ana prensipleri tespît etmelidir. Zamanla ilgili anlayışlar da ilk yaşlardan itibaren ele alınmalıdır.

5) Devlet ve ebeveyn bilhassa çocukluk ve -günümüzde olduğu üzere çocukluğun uzantısı hâlini almış- gençlik devresi üzerinde müstesna bir dikkatle durmalı, problemlerini tespit edip ciddiyetle, ısrarla üzerine gitmelidir.

6) Zamanın verimli kullanımı öncelikle irade terbiyesini gerektiren bir meseledir.

2- İradenin tahriki ve belirtilen uygulamalar güçlü bir imana bağlıdır. Tahkikimizden çıkan bir diğer neticeye göre, zaman meselesinin istenen seviyede halli, gönüllere yerleştirilecek güçlü bir marifetullah ve uhrevî sorumluluk duygusuna bağlıdır.

Aksi takdirde, gençlik meselesi deyince, onun hevesâtını daha iyi tatmin etme, onu daha çok, daha iyi eğlendirme olarak anlamak, meselemize hiçbir çözüm getirmeyeceği

gibi, geleceğimizin garantisi olan çağı yakalama umutlarımızı da, bir başka bahara değil, başka asırlara bırakmak olacaktır.

MÜRACAAT KİTAPLARI

Abdulfettâh Ebû Gudde. *Kıymetü'z-Zemân 'İnde'l-'Ulemâ*, Beyrut, 1404/1984. (Türkçesi: İzmir 1995)

Abdurrezzâk, İbnu Muhammed es-San'ânî (2111826), *Musannafu Abdirrezzâk*, Beyrut, 1970.

Accâc, el-Hatîb Muhammed: *es-Sünne Kable't-Tedvîn,* Kahire, 1963. (Türkçesi: Sünnetin Tespiti, İst. 2006, Yeni Akademi Yay)

el-'Aclûnî, İsmâil İbnu Muhammed (v. 1162/1748), *Keşful-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs 'Amma İştehere Mine'l-Ehadisi Ala Elsineti'n-Nâs,* Beyrut, 1351.

Ahmed İbnu Hanbel (v. 241 /855), *Müsnedu Ahmed İbn-i Hanbel*, 1313, Kahire baskısından Ofset**.**

Ahmed Naim ve **Kamil Miras,** *Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı y. Ankara, 1957.

----; Avnul-Ma'bûd. Bak Azîmabadî,

Aynî, Bedrü'd-Dîn Ebû Muhammed Mahmûd İbnu Ahmed (v. 855/1451): *'Umdetu'l-Kâri Şerh Sahîhi'l-Buhârî,* 1348 baskısından ofset, Beyrut.

Azîmabadî, Ebu't-Tayyib Muhammed, *Avnul-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, Medîne 1968.

el**-Bağdâdî,** Ebû Bekr Ahmed İbnu Ali el-Hatîb, (v. 463/1070), *el-Kifâye fi Îlmi'r-Rivâye,* Mısır, 1972

Bediüzzaman Said Nursî (v. 1380/1960), *İşârâtu'l-İ'câz,* İstanbul 1978.

----; *Lemalar,* İstanbul 1976.

----; *Nûr Âleminin Bir Anahtarı*, İstanbul, 1975.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslâm İlmihali,* Bilmen y. İstanbul 1964.

----; *Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu,* İstanbul, tarihsiz.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbnu İsmâil (v.256/869), *el-Edebü'l-Müfred,* Kahire, 1379/1959

----; *Sahîhu'l-Buharî,* 1313 baskısından ofset, Kahire, 1958.

Câmi'u'l-Beyân. Bak. İbnu Abdilberr

Cânan İbrahim, *Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar*, Timaş, İstanbul 2001

----; *İslâm'da Temel Eğitim Esasları*, Yeni Asya, İstanbul, 1980.

----; *Kurân'da Çocuk,* Cihân y. İstanbul 1984.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed İbnu Ali (370/1070), *Ahkâmu'l-Kur'ân,* Kahire, 1975.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim,* İstanbul 1376/1957.

ed-Dârekutnî, Ali İbnu Ömer (v. 385/995), *Sünenü Dârekutnî*, Kahire 1966.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah İbnu Abdirrahmân (v.255/868), *Sünenü'd-Dârimî,* Kahire 1966 ve Beyrut tarihsiz baskısı.

Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed îbnu Abdirrahim (v. 1176/1762), *Hüccetullâhi'l-Baliğa,* Kahire, tarihsiz.

Ebû Dâvud, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî (v. 202/817). *Sünenü Ebî Dâvud,* Humus, 1388/1969.

----; el-Edebü'l-Müfred, Bak. Buhâri,

Elmalılı, Hamdi Yazır: *Hak Dini Kur'ân Dili,* İstanbul, 1960.

Fadlullâh el-Cîlânî, *Fadlullâhu's-Samed fî Tavzîhi'l-Edebi'l-Müfred,* Kahire, 1388.

----; Feyzu'l-Kadîr**.** Bak. Münâvi

Friedmann, Georges: *Etudes Sur L'Homme et la Technique*, Denoel/Gonthier, Paris, 1966.

Grenard, *Grandeur et Décadence de l'Asie,* Armond Colin, Paris, 1939.

el-Hâkim Ebû Abdülâh en-Neysâburî (v. 405/1014). *el-Müstedrek Alâ's-Sahîheyn,* Haydarâbâd-Deken 1335 (baskısından ofset, Beyrut).

el-Hakîmu't-Tirmîzî (v. 255/868), *Nevâdiru'l-Usûl,* İstanbul, 1293.

Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed İbnu Muhammed (v. 388/998): *Meâlimu's-Sünen,* (Ebû Dâvud Şerhi), Yzm. Atıf Efendi, Nu: 471, 1969 Haleb baskılı Ebû Davud'un Sünen'inin hâmişindeki baskısından da istifâde edildi,

Heller, Michel, *La Machine et Les Rouages*, Calmann-Levy, Paris, 1984.

Heysemî, Nûru'd-Dîn Alî İbnu Ebî Bekr (v. 807/1404)*: Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid,* Beyrut, 1967.

----; Hîndîyye, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, (Hey'etçe hazırlanmıştır), 1310 Bulak baskısından ofset, İstanbul, 1973.

Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çeviren: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, 1975.

İbnu Abdilberr Ebû Ömer Yûsuf (v. 463/1070), *Câmi'u Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi*, Kahire, 1975.

İbn Cevzî, Sıfatu's-Safve, Haleb 1969.

İbnu Ebî Şeybe; el-Musannaf, Haydarâbâd, 1966

İbnu'l-Esîr, İzzü'd-Dîn Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe,* Kahire, 1970.

İbnu'l-Hâcc el-Mâlikî Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Muhammed İbni'l-Abderî el-Fasî (v. 737/1336), *el-Medhal*, Basıldığı yer meçhul, 1293

İbnu Hacer el-Askalâni (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* Mısır 1959.

----; *Hedyü's-Sâri,* Mısır, 1963

----; *el-Metâlibu'l-'Âlîye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye,* Kuveyt 1973.

----; *Ed-Dürerü'l-Kâmîne Fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine,* Mısır, 1385/1966.

İbnu Hallikân, Abbâs Şemsü'd-Dîn Ahmed İbnu Muhammed (v.281/894). *Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'z-Zemân,* Kahire 1947-1948.

İbnu Hamza El-Hûseynî, es-Seyyid İbrahim İbnu's-Seyyid (v. 1120/1708), *el-Beyân ve't- Ta'rîf fi Esbâb-ı Vürudı'l-Hadîsiş-Şerîf,* Haleb, 1329/1911.

İbni Hibbân Muhammed (v.354/965), *es-Sahîh,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.

İbnu Kesîr, İmâdü'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil (v. 774/1372): *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1966.

İbnu Kayyim el-Cevziyye, (v. 751/1350), Şemsü'd-Din Ebû Abdillah Muhammed İbnu Ebi Bekr, *Tuhfetu'l-Mevdûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd,* Bombay, Hindistan, 1961.

----; *Zâdul-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbad,* İkinci tab, (*el-Mevâhibu'l-Ledünniyye* hâmişinde), Beyrut, 1393/1973).

İ**bnu Mâce**, Ebû Abdilâh Muhammed İbnu Yezîd el-Kazvînî (v. 230/844), *Sünenu İbni Mâce, Kah*ire 1952.

İbnu Sa'd, *Muhammed, et-Tabakâtu'l-Kûbrâ*, Beyrut, 1960.

İbnu Salâh, Ebû Amr Osman İbnu Abdirrahmân (v. 643/1245): *el-Mukaddime*, Matba'atu'l-Âmire, 1931.

----; İhtîsâru Zehebî. Bak. Zehebî.

İmâm-ı Mâlik İbnu Enes (v. 179/795). *el-Muvatta,* Mısır, 1951 (baskısından ofset).

İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn İbnu Muhammed, er-Rağıb (v. 502/1108): *el-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır, 1381/1961.

----; İslâm Ansiklopedisi*,* Mekteb maddesi 1. baskı, istanbul

----; İslâm'da Çocuk Hakları, Bak. Cânan.

Kabisî Ebü'l-Hasen Ali İbnu Muhammed (v. 403/1012): *İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale,* Ankara, 1966, S. Ateş ve H.R. Öymen tarafından tercüme edilmiştir.

Kalkaşandi, Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Aü (v. 821/1418), *Subhul-A'şâ Fi Sinâ'ati'l-İnşâ,* Kahire, 1963.

Kastalânî, Ahmed İbnu Muhammed (v. 923/1517), *Îrşadu's-Sâri*, Bulak, 1304 baskısından ofset, Beyrut,

el-Kettânî, Abdu'l-Hayy, *Et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, Beyrut, tarihsiz.

----; Kitâb-ı Mukaddes (İncil ve Tevrat), Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1958.

Mallet, Serge, *La Nouvelle Classe Ouvrière,* Seuil, Paris 1969.

----; Meâlimu's-Sünen Bak. Hattâbî

----; el-Mebsût. Bak. Serahsi.

----; Mecma'u'z-Zevâid. Bak. Heysemî

----; el-Metâlib **(veya el-Metâlibu'l-Âliye) :** bak. İbnu Hacer

Montet, Pierre: *La Vie Quotidienne En Egypte Au Temps Des Ramses,* Paris, Hachette, 1946.

el-Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman İbnu Abdirrahîm (v.1353/1934) *Tuhfetu'l-Ahvazî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* Kahire, 1383/1963.

----; Müfredât. Bak: İsfehânî.

Münzirî, Zeynü'd-Dîn Abdü'l-Azîm İbnu Abdi'l-Kavî (656/1258)**,** *et-Tergîb Ve't-Terhîb,* Mısır, 1968.

el-Müttâkî, Alâuddîn, Aliyyü'l-Müttâkî İbnu Hüsâmiddin el-Hindî (v.975/1567), *Kenzu'l-Ummâl:* Haleb 1978 ve Haydarâbad 1945 baskıları görülmüştür.

----; Muvatta. **Bak.** İmâm-ı Mâlik.

----; Müfredat: Bak İsfehânî.

el-Mûnâvî Abdurrauf (v. 1031/1621). *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr,* Beyrut, 1972.

----; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc (v. 261/874): *Sahîhu Müslim,* Kahire, 1955.

el- Müsned. Bak. Ahmed lbnu Hanbel,

----; el-Müstedrek bak. Hâkim.

Karaaslan, Nasuhi. E*nseignement en Langue Arabe Chez Les Turcs Ottomans Jusqu'au Tanzimat,* daktilo edilmiş Doktora Tezi, Sorbonne, Paris, 1976.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed İbnu Ali İbn-i Şu'ayb (v. 303/915), *Sünenu'n-Nesâî (el-Müctebâ), K*ahire, 1930.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin (v. 677/1278), *Şerhu Müslim,* Mısır, tarihsiz.

----; *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât,* Beyrut, tarihsiz.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. y. İstanbul 1971.

Râzi, Ebû Abdülâh Muhammed İbnu Ömer (v. 606/1209): *et-Tefsiru'l-Kebîr,* Kahire, tarihsiz.

Saîd İbnu Mansûr İbnu Şu'be (v. 227/841), *Sünenü Said İbn-i Mansûr,* Malegnon, 1967.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed Şemsüddin (v. 490/1096): *el-Mebsut,* Beyrut, tarihsiz.

es-Sibâ'î, Mustafa, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fi Teşrî'i'l-İslâmî,* Mısır, 1966.

Similes, Samuel: *Kendine Yardım* (çeviren: Süreyya S. Berkem), Doğan Kardeş yayını, 1964.

es-Suyûti Celâleddin (v. 911/1505), *ed-Dürrül-Mensûr*, Beyrut, tarihsiz.

----; e*l-Câmi'u's-Sağîr,* Münâvî'nin *Feyzu'l-Kadîr* Şerhi ile), Beyrut 1972.

Şafiî, Muhammed İbnu İdris (v. 204/819), *el-Ümm*, 2. tab, Beyrut, 1973.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman İbnu Ahmed, *el-Mu'cemu's-Sağîr,* Kahire, 1968.

----; Tarih Deyimleri**:** Bak. Pakalın

et-Tebrizî, Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Abdillâh (v.737/1336), *Mîşkâtul-Mesâbîh*, Dımeşk 1961.

----; Tecrîd-i Sarîh **Bak.** Babanzâde

et-Terâtîb , bak.Kettânî

et-Tirmizî , Ebû İsa Muhammed İbnu İsa İbn-i Sevre (v. 279-892), *Sünenü't-Tirmizî,* Humus, 1966.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, M.E.B. yayını, İstanbul 1969.

----; Üsdü'l-Gâbe. Bak. İbnu'l-Esîr

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Ahmed (v. 748/1347), *Îhtîsâru Zehebî*. (Zehebi'nin, *el-Mûstedrek*'e yaptığı *et-Telhîs*, *el-Müstedrek*'in hâmişinde basılmıştır, Beyrut (1335, Haydarabad-Deken baskısından ofset).

----; *Tezkîretu'l-Huffâz,* Haydarâbâd, 1956 baskısından ofset.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım ûCârullâh Mahmüd İbnu Ömer (v. 539/1144), *el-Keşşâf,* Beyrut*,* tarihsiz.

Zürkânî, Ebü Abdillâh Muhammed İbnu Abdilbâki İbn-i Yûsuf (v. 1122/1710): *Şerhu'l-Muvatta,* Kahire, 1961.